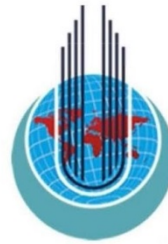

ANKARA ULUSLARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

June/Haziran 2020 | Volume/Sayı 5

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları
Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

AUSBD / AIJSS
ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR/PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

Cilt/Volume: 3 Sayı/Number: 5 Yaz/Summer 2020
e-ISSN: 2651-3064

AUSBD – Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AIJSS – Ankara International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği
International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Meşrutiyet Cad. Bayındır-2 Sok. No: 54/16 Çankaya

6420 Ankara - TÜRKİYE

Tel: + (90)312 211 0281-82

Elmek / Email: ausbdergi@gmail.com

Genel Ağ / Web: <http://usdad.org/#>

KAPAK TASARIM/COVER DESIGN BY

Muhammed KARAKAŞ

© Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

©International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

ANKARA-2020

YAYIN YÖNETMENİ / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI   Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI   Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI   Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN   Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

İngilizce / English

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI
Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

YAZI İŞLERİ / EDITORIAL ASSISTANCE

Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa TURAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Hülya TAŞ-Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA- Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Fuat KEYMAN-Sabancı Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Derviş KILIÇNKAYA-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuri YAVUZ-Artvin Çoruh Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Seyfettin EROL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno-St. Petersburg Devlet Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Necdet HAYTA-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Selma YEL-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup Mahmutov-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
- Prof. Dr. Ali AKAR-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet KANKAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Kenan OLGUN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Şamil YÜKSEL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Ziya ÖNİŞ-Koç Üniversitesi
- Prof. Dr. Maria Pia Pedani-Venedik Ca' Foscari University
- Prof. Dr. Yusuf SARINAY-TOBB ETÜ
- Prof. Dr. Zafer TOPRAK-Boğaziçi Üniversitesi
- Prof. Dr. Tayyar ARI-Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer TURAN-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
- Prof. Dr. Salim KOCA-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Fırat PURTAŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Refik TURAN-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Nedim İPEK-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
- Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
- Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Doç. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Şennur ŞENEL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Esmâ REYHAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Alper ALP-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Aleksander Fotić-Belgrad University
- Doç. Dr. Nasrullah UZMAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Tatjana KATIĆ-Belgrad Tarih Enstitüsü
- Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ-Hacettepe Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZDAĞ-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Dr. Ökkeş NARİNÇ-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA / İNCELEME-RESEARCH

Bora İYİAT 3-13

Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhagen Okulu/Security Concept In
International Relations Discipline And Kopenhagen School

Derya KESER 15-37

Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme/An Evaluation About
Orphan Children Had Protected By Kazım Karabekir Pasha

Bayram ÇINAR 39-47

Metodolojik Bir Dini Yaklaşım Olarak Ehl-İ Hadis/Ahl Al Hadith As a Methodological Religious
Approach

İsmail ÇEVİKBAŞ 49-58

Ermeni Terör Örgütü Asala ve Seçilen Tehcir Travmatolojisi/Armenian Terrorist Organization Asala And
Selected Deportation Traumatology

Arzu ÇEVİKALP 59-73

Günümüzde Şiddetin Medya Aracılığıyla Pazarlanması ve Ürünlerin Sanatsal Şiddete Dönüşerek
Estetikleşmesi/Today's Marketing Of Violence Through Media And Aestheticization Of The Products
Through Turning To Artistic Violence

Melda KESER.....75-89

Philipp Schwartz: Türkiye'ye Ve Alman Göçmenlere Katkıları/ Philipp Schwartz: His Contribution To
Turkey And German Immigrants

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

Büşra ALTIOK.....91-93

Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya, (21.11.1920-2.6.1922), Temel
Yayınları, İstanbul, 2017.

YAYIN İLKELERİ 95-96

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE GÜVENLİK KAVRAMI
VE KOPENHAG OKULU

Bora İYİAT*

Özet

Uluslararası ilişkiler disiplinde; devlet, dış politika, güç ve güvenlik aslında anahtar kavramlardır. İnsanoğlu yaşamını sürdürmek için genel fiziksel gerekliliklerden sonra en çok güvende olmaya ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası ilişkiler sisteminde güvenlik kavramı, farklı analiz düzeylerinde ve farklı ekollerce aktörlerin davranışları, evrensel ve bölgesel kavramlar ile birlikte ele alınıp incelenmektedir. Farklı analiz düzeylerinde ele alınan kavramın tüm metodolojiler için ortak noktası, güvenliğin temel değer olduğu ve kaybedildiğinde geride kalan her şeyin anlamsızlaşacağından hareketle, korunmasının birincil amaç olması ve güvenliğe yönelecek tehdit veya tehditlerin, ne surette olursa olsun ortadan kaldırılması gerektiğidir. İşte bu makale bu derece hayati olan “Güvenlik” kavramına daha yakından ve onu inceleyen yaklaşımlardan “Kopenhag Okulu” nu anlamak için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Güvenlik, Tehdit, Savaş, Kopenhag Okulu

SECURITY CONCEPT IN INTERNATIONAL RELATIONS DISCIPLINE
AND KOPENHAG SCHOOL

Abstract

In the discipline of international relations; state, foreign policy, power and security are actually key concepts. Human beings need to be the most secure after their general physical requirements in order to survive. In the international relations system, the concept of security, the behaviors of actors at different levels of analysis and different schools, are considered and analyzed together with universal and regional concepts. The common point of the concept, which is dealt with at different levels of analysis, for all methodologies is that security is the primary value and that the threat or threats to security should be eliminated in any way, since everything is left behind when meaningless is meaningless. This article has been prepared to understand "Kopenhagen School" more closely and to examine the concept of "Security" which is so vital.

Key Words: International Relations, Security, Threat, War, Kopenhagen School

---

* Bilim Uzmanı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları ABD, e-mail: bora.iyiat@gmail.com

Giriş

Toplumlar ve onları oluşturan bireylerin iyi yaşama ve yaşam sürelerindeki doyuma ilişkin tartışmalar, öncelikle felsefi akımların başladığı çok eski çağlara kadar geriye gitmektedir. XX yüzyıl ile birlikte bu çalışmalar daha disipline edilmiş biçimde ortaya konmaya başlanmış ve özellikle bir psikolog olan Abraham Maslow tarafından günümüz sosyal bilimlerinde en çok kullanılan başvuru kaynağı “İhtiyaçlar Piramidi” kavramı literatüre kazandırılmıştır. Söz konusu piramit beş basamaklı bir yapıda ifade edilmiş ve temelde insanların hedeflerini gerçekleştirmek için birtakım istek, beklenti ve ihtiyaçlarının olduğu ve bunların farklı bir şekilde kategorize edilebileceği, kesin olarak da insanların bu piramitteki ihtiyaçlarının her basamaktakilerin asgari düzeyde karşılandıktan sonra ancak bir üst seviyeye geçilmesinin mümkün olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.¹ Maslow’un ihtiyaçlar piramidinin en alt basamağını, canlı bir varlık olan insanın yaşamını sürdürebilmesinin koşulları (yeme-içme, uyuma, cinsellik vb.) oluştururken, bir üst basamak ise “Güvenlik İhtiyacı” olarak sınıflandırılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere insanoğlu yaşamını sürdürmek için genel fiziksel gerekliliklerden sonra en çok güvende olmaya ihtiyaç duymaktadır.

İnsanoğlu’nun bireysellikten, kabileler halinde sosyalleşmesi, ardından devletleşmesi ile bireysel olan güvenlik güdüsü bu kez de sosyal bir güdü ve devlet anlayışı hatta ihtiyacı haline evrilmiştir. Varlığın ve varlıktan doğan menfaatlerin korunması anlamına gelen güvenlik Peter Hought’un yorumuyla “Devletin kuruluşunun da maksadıdır.”² Güvenlik, savaş ve çatışma gibi sonucunda hayati risklerin olmadığı durumların genel ifadesidir. “Savaş veya daha az şiddeti olan çatışma düşmana irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir.”³ İfadesi yeterince net ve açık olacaktır. Böylelikle savaş olgusuyla amaçlanan kullanılan tazyik ile düşmana irademizi zorla kabul ettirmek yani ona isteklerimizi yaptırabilmek ve sonucunda düşmanın bu güç karşısında direnemeyerek pes etmesini sağlamaktır. Bunun metodolojisi ise düşman ya da rakibin basit bir değer-kayıp hesabı üzerine düşünmesini sağlayarak, kendisinden beklediğimiz fedakarlıktan daha kötü bir duruma düşürmek veya bunu hissettirmek yeterli olacaktır. Gerçek anlamda savaş bir kavga gibi gözükürken bir satranç oyunudur. Ancak bu kavga yönüyle değerlendirildiğinde tabii sonuç olarak, savaş aracılığıyla maddi ve manevi kuvvetlerin tamamının kullanılmasını gerektirdiğinden, bu kavgada tarafların kendi lehine sonuç almasını sağlayacak birçok buluşa yöneltmiştir.⁴ Savaş teriminin farklı şekillerde tanımlanması, temelde söz konusu kavramın oluşumundan, kavrama ilişkin bilginin kaynağından, kapsamından, doğasından ve bu kapsamdaki tanımlamalarda farklı inceleme düzey ve birimlerinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bilindiği gibi bilimsel terimler her duyanın aynı şeyi düşünmesini sağlayan bir terimsel bütünlüğe sahiptir.

Bu anlamda bir cümle içinde veya tek başına her kullanıldığında savaş ifadesi onu duyan için aynı şiddet kullanma eyleminin yalın halde açıklamaktadır. Her ne kadar kelime itibariyle aynı anlamsal bütünlükte olsa da niteliksel olarak toplumsal yapılanmaların gelişimi esas alındığında bir evrimsel süreç içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu evrim sadece savaşın anlamını değil taraflarını da değiştirmekte bu da güvenlik ve risk kavramlarının yeniden yazılıp-okunmasına neden olmaktadır.

Güvenlik kavramından bahsederken, ortada bir riskin varlığından bahsetmek gerektiğini ifade etmiştik. Bunun dışında diğer parametreler ise; kimin, nasıl ve hangi yolla tehdit edildiğidir. Söz konusu risk ve tehditler de zaman mekâna ve olaylara göre farklılık gösterdiği gibi aynı şekilde kimin ve neyin güvenliğinin karşılığı da değişmektedir.⁵ Devletler, toplumlar ve bireyler zamanın başından, günümüze kadar farklı dönemlerde, benzer veya farklı düşmanlar karşısında kendilerini tehdit, risk altında görerek, güvenlikleri için tedbirler alarak, farklı teoriler geliştirmek zorunda kalmışlardır.

Güvenlik kavramı, yukarıda bahsettiklerimizin ışığında değerlendirildiğinde devletlerin iç ve dış politikalarının da belirleyicisi olurken bu durum aynı zamanda özellikle küresel anlamda yeni risk ve

¹ KULA Sedat – ÇAKAR Bekir, Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki, Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 12, Bartın 2015, S. 194

² ÖZDAĞ Ümit, Milli Güvenlik Teorisi, Kripto Kitaplar, Ankara 2015, S. 7

³ CLAUSEWITZ C. V, Savaş Üzerine (Çev: Adil Demir), Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, S. 29

⁴ ÖZGÜL Ezgi, Yeni Savaş Stratejileri ve Asimetrik Savaş, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2005, S.4

⁵ BAKAN Selahaddin – ŞAHİN Sonay, Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler, The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, Cilt: 4 Sayı:2, Malatya 2018, S. 136

tehditlerin oluşmasına da neden olmuştur. Bu yönüyle de uluslararası ilişkiler disiplininin temel uğraşlarından birisi olan güvenlik konusunda farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan olan Kopenhagen Okulu'na geçmeden önce bu yaklaşımlara kısaca bakmak konunun daha iyi anlaşılabilmesi anlamında oldukça önemlidir.

1. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Anlayışları

İnsanoğlunun, fiziksel ihtiyaçlarının tatmin edilmesinin ardından gelen en önemli güdü olan güvenlik olgusu, yukarıda bahsettiğimiz gibi bu yönüyle aynı zamanda disiplinler arası tartışmalarında önemli konularından birisidir. İşte uluslararası ilişkilerde bu tartışmanın sıklıkla yapıldığı hatta önemli bir yer tuttuğu bir alandır.

Farklı analiz düzeylerinde ele alınan kavramın tüm metodolojiler için ortak noktası, güvenliğin temel değer olduğu ve kaybedildiğinde geride kalan her şeyin anlamsızlaşacağından hareketle, korunmasının birincil amaç olması ve güvenliğe yönelecek tehdit veya tehditlerin, ne surette olursa olsun ortadan kaldırılması gerektiğidir.⁶ Uluslararası ilişkiler tarihi üzerine çalışan Batılı bilim insanları tarafından uluslararası güvenlik kavramının literatüre girişinin, Avrupa'da 1648 Westphalia Antlaşması sonrasında kurulan devletler sistemine denk geldiğini ancak bugünkü anlamında şekillenmesinin iki büyük dünya savaşının sona ermesinin ardından olduğunu kabul ederler.⁷

Bilindiği gibi uluslararası ilişkiler disiplininde; devlet, dış politika, güç ve güvenlik aslında anahtar kavramlardır. Devletlerin ortaya çıkış sebebi olarak da başlarken bahsettiğimiz, birey güvenliğini sağlama görevini de eklediğimizde bu konunun önemi daha net anlaşılacaktır. Uluslararası ilişkiler sisteminde güvenlik kavramı, farklı analiz düzeylerinde ve farklı ekollerce aktörlerin davranışları, evrensel ve bölgesel kavramlar ile birlikte ele alınıp incelenmektedir.⁸

1.1. Realist Güvenlik Anlayışı

Uluslararası ilişkiler disiplininin en eski ve temel anlayışlarından olan realizme göre; uluslararası ilişkilerin temel ve yegane aktörleri devletlerdir. Sert güç olarak adlandırılan askeri güç ve onun kullanılmasına ilişkin hiyerarşik yapıda göz önünde tutulduğunda, realistlere göre güvenlik, en önemli konu olurken,⁹ yapı itibarıyla ağırlıklı olarak tehdit algısını anarşik olarak tanımladıkları uluslararası sistemden kaynaklı konvansiyonel savaş-çatışma ile neredeyse özdeş olarak tanımlamışlardır. Bir süt otoritenin hakim olmadığı uluslararası sistemin yapısı her devletin kendi güvenliğini sağlamasına bağlıdır ki aynı zamanda temel ve ana aktör olan devletin güvenliği eşittir bireyin de güvenliği anlamına gelmektedir.

Realizmin bu bakış açısının tarihi kaynaklar açısından en eskisi, Thucydides tarafından kaleme alınan Peloponez Savaşı adlı eserdir. Yunan kent devletleri dönemine ait olan bu eserde işlenen vaka Atina'nın gücünün hızlı bir şekilde artmasının bir diğer kent devleti olan Sparta tarafından tehdit olarak algılanması, bu algının da kısa süre sonra bir savaşa dönüşmesidir. Aslında savaşların asıl sebebi güvenlik güdüsünün baskın yönüyle birlikte rakibin büyüyen gücünün yarattığı korkudur.¹⁰ İnsanların zihinsel faaliyetleri için olduğu gibi devletlerin karar mekanizmalarında önemli bir gerçeklik korku olgusudur. Korku denilen bu zihinsel faaliyeti kuşkusuz tek bir kelimeyle açıklamak çok zordur ancak basit bir tanımlama yapacak olursak korku; irade ve mantıkla kontrol altına alınması çok güç bir yakın tehdit hissidir.¹¹ Güç dengesinin bozulması sonucu oluşan bu topyekun korku hissi, kuşku ve güvenlik kaygısına yol açarak savaş için yeterli neden olmuştur.

Realizmin kuralları katı ve keskindir. Bu katı kurallar ve tahmin edilebilecek sonuçlar arasındaki paradokslar ise kolaylıkla göze çarpmaktadır. Devletler birbirlerine güven duymadıkları için sürekli güçlenme ihtiyacı duymakta iken bu durumda aslında tehdit oranını da aritmetik olarak arttırarak güvenliği riske atmaktadırlar. Bu mental karmaşık durum 1960'lı yılların sonunda realizme

⁶ SANCAK Kadir, Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6, Trabzon 2013, S. 124

⁷ FARLANE Neil Mac – KHONG Yuen Foong, Human Security and The UN: A Critical History, Indiana University Press, Bloomington 2006, S. 25

⁸ HASER Demet, Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Güvenlik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, S. 6

⁹ ARI Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, S. 160

¹⁰ HASER Demet, a.g.t, S. 15

¹¹ İYİAT Bora, Zihin Kontrolü Psikolojik Savaşın Temel İlkeleri, Kripto Yayınları, Ankara 2013, S. 27

yönelik eleştirileri arttırmış, özellikle yeni uluslararası aktörlerin ortaya çıkışıyla birlikte bunların sistemdeki öneminin kavranmasına ek olarak dünyada askeri gücün görünen yüzü ABD'nin, Vietnam'da aldığı yenilgi, realizminde yerini yeni anlayışlara bırakmasına neden olmuştur.

1.2. Neo-realist Güvenlik Anlayışı

Neo-realizm kısaca yapısalcı realizm şeklinde de tanımlanabilir. Neo-realistler aslında yukarıda bahsettiğimiz realizme yönelen eleştirilerin doğal sonucunun ilk refleksidir. Bir yandan realizme yönelen eleştirileri karşılamaya gayret etmiş diğer yandan söz konusu eleştirilerden üzerilerine düşeni alarak bir anlamda realist anlayışı modifiye etme çabasına girmişlerdir. Bu noktada, Kenneth Waltz'un "Uluslararası Siyaset Teorisi" adlı eseri Neo-realizm teorisinin öncül kaynağı olmuştur. Uluslararası ilişkileri bir sistem olgusunda analiz etmeye çalışan Waltz'a göre realistlerin iddiasında olduğu gibi anarşik bir yapı vardır ancak bunun yanında hiyeraşik bir düzende mevcuttur. Gücün esas olduğu bu yapısal düzen aslında soğuk savaşta karşılaşılan blok düzenini işaret etmektedir. Bu yapısal düzen yine Waltz tarafından "Güçler Dengesi" olarak adlandırılmıştır. Neo-realizm için bu denge uluslararası ilişkiler tarihinin tüm safhalarında rastlanılan büyük güçler ve onların oluşturduğu dengenin sonucudur. Sistemin karakteri de, bütün dünyayı domine edebilen büyük gücün karakter özelliklerine göre şekillenir.¹²

Neo-realist anlayış, işbirliği konusunda realizmden ufak farklılıklar taşımaktadır. Neo-realistler, devletler arasında işbirliğinin gerçekleşebileceği ancak sınırlı olacağını ileri sürmektedirler. İşbirliğinin sınırları ise, işbirliklerinin düzeyinden bağımsız olarak güvenlik meseleleri üzerinden şekillenecek ve hâkim güvenlik rekabeti mantığına dayanacaktır. Dolayısıyla uzun dönemli kalıcı bir barıştan veya güç mücadelelerinden arınmış bir dünyadan söz etmek mümkün değildir.¹³

1.3. İdealizm ve Kolektif Güvenlik Anlayışı

Bir başka uluslararası ilişkiler yaklaşımı olan "İdealizm" ilk olarak 1923 yılında düzenlenen bir konferansta tebliğ sunan Glasgow Üniversitesi Rektörü Sir Frederick Edwin Smith Birkenhead tarafından kullanılmıştır. Ona göre idealizm, bir üst bilinç olarak "Bir kişi ya da grubun içinde bulunduğu ya da etrafındaki gerçek veya mevcut fiziki durum ve daha ileri ve yüce bir noktaya ulaşma arzusunun felsefi olarak idealize ederken, uluslararası ilişkilerde devletler arası ilişkilerin etik değerler etrafında geliştirilmesi arzusunun" ifade etmektedir.¹⁴ İdealizm bu bakışıyla; Realist politika ekolünün temelini oluşturan ve insan denilen doğadaki en zeki ve en güçlü ancak en vahşi varlığın hayatta kalabilmek adına her zaman en iyi yemeği ve en iyi barınağı almak istediği ve tabiatta kaynaklar kısıtlı, insan ihtiyaçları da sonsuz olduğu için en iyiyi elde etmek için verilen mücadele nihayetinde insanları çatışmaya götüreceği anlayışının dışında bir yolun mümkün olduğunu söylemektedir. Bu ise ancak kolektif bir bilince ulaşarak mümkün olacaktır.

Kronolojik olarak incelediğimizde, idealizm anlayışının uluslararası ilişkiler disiplini ile yaşıt olduğu iddiasını da belirtmek gerekir. İdealizmi ortaya çıkartan nedensellik ise insanlığın şahit olduğu topyekun ilk büyük savaş olan Birinci Dünya Savaşı'dır. 1914 ve 1918 yıllarında yaşanan büyük savaşın küresel ölçeksel genişliği, yıkıcı etkisi konvansiyonel savaşın bir politik araç olarak kullanılması yerine devletleri daha rasyonel davranmaya itmeli düşüncesi idealizmin doğuşunu hazırlamıştır.

Savaşın denge unsuru olmayan bir dünyada karşılaşılmamasının daima güçlü olasılık olduğu gerçekliği üzerinde duran aynı zamanda bir akademisyen olan ABD Başkanı Woodrow Wilson, bunu önlemek adına kolektif güvenlik prensibini önermiştir. Uluslararası ilişkilerde güvenliğin tesisinin ancak barışın kalıcılığı ile inşa edilebileceğini söyleyen Wilson, 14 maddeden oluşan bir deklarasyon yayınlamış ve özetle insanlığın eğitimi, uluslararası işbirliği, serbest ticaret ve demokratik yönetimlerle savaşı aradan çıkararak barış ve güvenliği tesis etmeyi amaçlamıştır. Söz konusu ilklerin idealizmin genel çerçevesinin belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir.¹⁵ Bu görüşü savunanlar, Woodrow

¹² DEDEOĞLU Beril, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2014, S. 77

¹³ KÜÇÜKSOLAK Övgü Kalkan, Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhagen Okulu Çerçevesinde Tartışılması, TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Cilt:4 Sayı:14 İlkbahar, Kars 2012, S. 203

¹⁴ GÖZEN Ramazan, İdealizm-Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, S. 70

¹⁵ BAKAN Selahaddin – ŞAHİN Sonay, a.g.m S. 139

Wilson'ın önderliğinde bir araya gelerek Milletler Cemiyeti'ne liderlik etmiş ve yeni bir konsept olarak "kolektif güvenlik" temelinde yeni bir kurumsallaşmaya gidilmiştir. Buna göre, uluslararası çatışmaların şiddet yoluyla engellenmesi için şiddete başvuran devlete karşı güç birliği yapılması ve bu şekilde bir güvenlik tesisi düşüncesi değer kazanmıştır.¹⁶ Bu durum daha anlaşılır bir ifadeyle, bir caydırıcılık şemsiyesidir. Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında örgütlenen devletlerden birisine yönelen bir tehdit veya saldırı karşısında o saldırıyı yöneltene karşı topyekun bir yanıt verileceği üzerine bina edilmiştir. Fikir babası Wilson olan bu yaklaşımın sonucunda kurulan Milletler Cemiyeti'ne ilk olarak ABD tarafından ulusal menfaatlere ters bulunarak katılmamış, ardından çıkan 1929 buhranı ile İtalya ve Almanya'da iktidara faşist yönetimlerin gelmesi başarısızlığa neden olmuştur.

1.4. Liberalizm ve Karşılıklı Bağımlılığa Dayalı Güvenlik Anlayışı

Realizme göre; Savaş ve çatışma göre savaş insan doğasından kaynaklanan ve "kaçınılması güç" bir "defo," ama mutlak sebeple haklı yönlerinin de var olduğu bir siyasi sonuç iken liberal düşünce bunun tam aksinin savunun bir yorumla uluslararası güvenlik kavramına yaklaşmaktadır. Liberal akımın temsilcileri fikirlerini, bireylerin özgürlüğü üzerine bina etmişlerdir. Bu akımın öncülerinden Hugo Grotius, insanın fitratında doğuştan olan özellikler arasında düzenli ve barış içinde toplumda yaşama isteğinin var olduğunu savunmuştur. Bu durum insanı zaten temelde erdemli bir varlık haline getirmekle birlikte devletlerin ve yönetimlerin bu haklara saygılı olmak zorunluluğunu ifade etmektedir. Grotius'a göre savaş ve çatışma da uluslararası ilişkilerin doğal ve yadsınamaz bir parçasıdır. Çünkü insanın en temel ilkesi kendisini korumasıdır. Bu durum başka bir kavram olan haklı-haksız savaş olgularını ortaya çıkarmıştır. Üstelik savaşın da barışın da kuralları olmalıdır. Liberalizm düşünürleri arasında yer alan Charles-Louis de Montesquieu, savaş ile yönetim arasında doğrudan ilişki kurmuştur. Otoriter yönetimlerin savaşa daha çok meyilli olduğunu ileri sürerek, monarşiler ile savaş arasında bir ilişki olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla demokratik rejimleri, barışı sağlayan bir unsur olarak görmüştür.¹⁷

İdealizmde olduğu gibi liberalizmde de kolektif güvenlik anlayışı hakimdir. Bu durum "İşbirliği Odaklı Güvenlik Anlayışı" olarak özetlenebilen ve mutlak kazanç varsayımına dayalı olarak aktörlerin birliktelikleri, işbirlikleri tüm tarafların menfaatine olacaktır fikrine odaklıdır. Liberalizme göre; uluslararası hukuk düzeni de güvenliği sağlamada önemli bir değerdir. Özetle; güvenliğin tesisi, hukuk başta olmak üzere uluslararası ve ulus-üstü kurumların varlığına bağlıdır.

Hem liberalizm hem de onun bireyden çok topluma odaklı hali olan neo-liberalizm güvenliğin, devletlerin farklı nedenlerle (ekonomik, sosyal, teknolojik) birbirlerine bağlanmasından geçmektedir iddiasındadır. İşte, liberal düşüncede güvenlik inşasının temeli bu teoriye endekslidir. Keohane ve Nye tarafından geliştirilen karşılıklı bağımlılık yaklaşımı üç önemli ayak üzerine oturmaktadır. Bunlar, iletişim kanallarının çokluğu, dış politikanın gündemindeki konular arasında hiyerarşinin bulunmaması ve askeri gücün eskiye oranla önemini yitirmesidir. Devletler arası çatışmaların ağırlıklı olarak yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığını ileri süren liberal anlayışa göre iletişimin artması ve iletişim kanallarının çoğalması hem yakınlaşmayı arttıracak hem de yanlış algılamaları ortadan kaldıracaktır. Dış politikada realizmde benimsenen salt askeri ve güvenlik odaklı konular dışında ekonomik, sosyal ve çevre bilimle ilgili konular da önemli yaşamsal alanlar olarak gündemde yer almaya başlayacak son olarak da askeri odaklı güvenlik anlayışının etkisini kaybetmesiyle birlikte askeri güç kullanımı da azalacaktır.¹⁸

1.5. Marksist Güvenlik Anlayışı

¹⁶ BOZDALIOĞLU Yücel, "Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstruktivizm)", Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler (Ed: Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara 2007, S. 137

¹⁷ UĞUZ Ayşegül, Liberalizmde Güvenlik Kavramı ve Uluslararası Güvenliğe Getirilen Çözümler, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı II, Kocaeli 2016, S. 89

¹⁸ PİRİNÇÇİ Ferhat, Silahlanma ve Savaş, Dora Yayınları, Bursa 2010, S. 25

Karl Marx ve Fredrich Engels tarafından ortaya konulup, geliştirilen Marksizm, uluslar arası ilişkiler sistematığı içerisindeki vakaları ağırlıklı olarak ekonomik parametreler ve sınıfsal mücadeleler ile açıklamaktadır. Aynı şekilde Marksizm temel olarak, ciddi kapitalizm eleştirisi üzerine inşa edilmiş bir düşünce sistemidir.¹⁹ Güvenlik anlayışını da sınıfsal farklılık ve eşitsizlikler üzerine kurgulayan Marksist anlayış, toplumları üretim ilişkilerinin oluşturduğunu, üretim araçlarını ellerinde bulunduran sınıfın, topluma hâkim olduğunu ve kendi varlıklarına ve çıkarlarına yönelik her tehdidi tüm topluma yönelik bir tehdit gibi genel bir algı oluşturarak güvenlik politikalarını oluşturduğunu öne sürmektedir.²⁰

Marksist anlayışa göre, güvenli bir toplumun tesis edilmesinde refah toplumunun da olması gerekmektedir ve bunun için ekonomilerin doğru yönetilmesi şarttır. Yine Marksist akımın temsilcilerinden Immanuel Wallerstein 1974 yılında Modern Dünya Sistemi adıyla yayınladığı kitabıyla o güne kadar inşa edilen uluslar arası sistemin aslında Batı ülkelerinin yaptığı keşifler sonrası doğudan batıya kaynak akışı ile ekonomik ticaretin, finansal yapının gelişmesi ve diğer sosyo-kültürel faaliyetler ile sermaye birikimi sürecinin başlattığını ileri sürerek, Sermaye birikimini ve iktisadi döngüyü ellerinde tutan Fransa, İngiltere, Hollanda gibi Batılı ülkeler sanayi devrimi ile birlikte kapitalist dünya sisteminin yapılanmasında etkin olduğunu ve merkez ülkeler ile onun periferisinde yer alan az gelişmiş ülkelerin varlığından bahisle geri kalmışlığın ve buna bağlı çatışmanın kapitalist anlayış olduğunu ileri sürmüştür.²¹

1.6. Konstrüktivist (İnşacı) Güvenlik Anlayışı

Aslında iki kutuplu ve bir denge sistemi olan soğuk savaş döneminin sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan milliyetçi temelli çatışmalar karşısında yukarıda kısaca incelediğimiz güvenlik anlayışlarının yetersiz kaldığı görülmüştür. Böylece uluslararası ilişkiler “Eleştirel Akım” olarak nitelendirilen yeni arayışlara doru evrilmiştir.²² O tarihe kadar yorum ve analizlerde göz ardı edilen milliyetçilik ve ona bağlı sosyal olgular artık daha fazla üzerinde durulması gereken faktörler olarak ortaya çıkmıştır.

Milletler ve milliyetçilik üzerine akademik çalışmalar yapan bilim insanlarına göre; milletler ya da milliyetçiliğin oluşumuna ilişkin değerlendirme de üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu üç ekolden ilki Primitif ya da ilkçi yaklaşımdır. Bu yaklaşım özünü insanlığın var oluşuna kadar dayandırır. Yani milletler aslında yaratılıştan beri vardır. Temel tezlerini ise filolojik bir mantığa yaslarlar. Onlara göre dil milletleri oluşturan tek önemli temel öğedir. Böylece insanlığın başından beri farklı dilleri paylaşan insan grupları zaten farklı değerler, inançlar, bilgiler, semboller ve ortak geçmişe sahiptirler ve doğal olarak kolektif bir kimlik taşırlar. Diğer ekol ise etno-sembolcü yaklaşımçılardır. Onlara göre de ulus tarihin ürünü, topluluğun kolektif ruhunun ifadesidir. Yani geçmiş paylaşım ve ortak kültür, ortak tarihten beslenirler. Üçüncü ve son ekol ise modernist ya da sözleşmeye dayalı ulus yaklaşımıdır ki bu yaklaşım temelde milletleri “ortak bir yasa altında yaşayan ortaklar birliği” olarak tanımlar.²³ Hangi temelde ne şekilde ele alınırsa alınsın millet ve milliyetçilik denilen sosyal - siyasal kavram bir fenomendir ve etkisi de oldukça güçlüdür.

Böylece konstrüktivistler; realistler, liberaller ve marksistlerden oluşan baskın yapısalcı akımın aksine, uluslararası sistemi analiz etmekle kalmamış bunun yanına aktörleride dahil ederken, aynı şekilde aktörlerin de içinde buldukları sosyal, mekânsal ve tarihsel şartlar ile karşılıklı bir etkileşim içinde olduklarını da ilave etmişlerdir.²⁴ Özetle konstrüktivistlere göre, çatışma güvenlik olguları sosyal-tarihi parametrelerden bağımsız düşünülmemelidir.

1.7. Feminist Güvenlik Anlayışı

¹⁹ GILPIN Robert, Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası (Çev: Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan, Gürkan Polat), Kripto Yayınları, Ankara 2016, S. 52

²⁰ BİRDİŞLİ Fikret, Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik Kavramları-Teori-Uygulama, Seçkin Yayınları, Ankara 2017, S. 77

²¹ KARDAŞ Şaban – BALCI Ali, Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Küre Yayınları, İstanbul 2016, S. 217

²² ERTEM Helin Sarı, Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 16, İstanbul 2012, S. 180

²³ İYİAT Bora, Çatışan Ortadoğu, Kripto Kitaplar, Ankara 2018, S. 124

²⁴ ERTEM Helin Sarı, a.g.m, S. 184

Yakın dönemde ortaya çıkan uluslararası ilişkiler ekollerinden birisi de feminist anlayıştır. Anlayışın kökeni 20 yy sonlarında belirginleşen toplumsal cinsiyetçi bakışın, uluslararası ilişkilere adaptasyonu ile yüksek/alçak politika ayrımı, devlet, savaş, güvenlik gibi cinsiyetçi yaklaşım içeren temel konularda tartışmaları söz konusu düzleme taşımıştır. Bu anlamda başta güvenlik olmak üzere temel konularda kadının görünür kılınma çabası ve kadın deneyiminin katkısı ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki maskülen değerlerin sorgulanmasını sağlamıştır.²⁵

Bu yönüyle feminist anlayış, maskülen egemen dış politika karar mekanizmalarının, erkeğin doğasında bulunan savaşıklık, korkusuzluk gibi tavırların güvenlik riski yarattığını, bunu önlemenin yolunun da karar alma mekanizmalarında daha çok kadının varlığı olması gerekliliği üzerine durmuştur. Bu anlamda aslında feminist teori uluslararası ilişkilerde alanın temel kavramlarına eleştirel yaklaşımı ile sistematik bir değişimin tetikleyicisi olmuş, bunun da ötesinde kadının görünür kılınmasını sağlamıştır.²⁶

2. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Kopenhag Okulu

Bir önceki bölümde kısaca bahsetmiş olduğumuz uluslararası ilişkiler teorilerinin yanında “Kopenhag Okulu” diğer konulardan ziyade ağırlıklı olarak güvenlik paradigmasına odaklı bir yaklaşımdır.

1980’lı yıllarda ortaya çıkan ve gelişimini soğuk savaşın sonlarında ki güç boşluğun da hızlandıran devletlerin davranışları üzerine bir güvenlik anlayışını ortaya koymaya çalışan bu yaklaşım adını kurulduğu Kopenhag Üniversitesi’nden almaktadır. 1985 yılında aynı adreste “Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi”nin kurulması ile çalışmalarına başlayan anlayışın başlangıçta ağırlıklı çalıştığı alan güvenliğin askeri olmayan boyutları ile Avrupa güvenliğidir. Kurucuları arasında Barry Buzan ve Ole Waever başta olmak üzere, Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre gibi bilim insanlarının öncülerini oluşturduğu okula ismini veren Mc Sweeney olmuş ve isim tüm üyelerce benimsenmiştir. Okul doktrinel anlamda iki motivasyon ile hareket etmeyi amaçlarken bu motivasyonlar; güvenliği dar askeri siyasi yaklaşımdan kurtarmak ve güvenlik gibi muğlak ama önemli olan bu kavramı tutarsız olmaktan da korumaya çalışmaktır.²⁷

Kopenhag Okulu, kendisinden önce alanda yapılan çalışmalara göre bir konumlandırmaya tabi tutulacak olsa, konumunun geleneksel devlet temelli güvenlik çalışmaları ile post-yapısalcı güvenlik çalışmaları arasında bir yerde olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kopenhag Okulu’nun teorisyenleri ilk olarak bir güvenlik kavramı tanımlı yaparak işe başlamışlardır. Okulun önemli teorisyenlerinden Barry Buzan’a göre aslında muğlak bir kavram olan güvenlik, genel ifade ile temel değerlere yönelik tehdidin yokluğu olarak ifade edilmiştir.²⁸ Bu yaklaşıma ek olarak tehdit kavramı sadece askeri alanda karşılaşılan, çatışma veya savaş ile sonuçlanan bir durum değildir. Bireylerin varlığını ve yaşamsal-sosyal faaliyetlerini risk altına sokan veya ortadan kaldırmaya yönelik her durum tehdit olarak değerlendirilmeli ve güvenliğin alanına girmektedir.²⁹

Kopenhag Okulu, üç temel yaklaşım üzerine bina edilmiştir. Bu yaklaşımlardan ilki “Sektörel Yaklaşım” ilkesidir. Bu anlayış tehdit ve ona bağlı güvenlik olgusunun kategorize edilmesine dayanmaktadır. Kopenhag Okulu’na göre sadece askeri bir konu olmayan güvenlik, sektörel yaklaşım ilkesi ile askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, çevresel güvenlik ve toplumsal güvenlik şeklinde beş sektörde incelenir.

²⁵ GÜRPINAR Bulut, Feminist Uluslararası İlişkilerde Güvenlik ve Barış: Suriye İç Savaşı ve Kadınlar, Alternatif Politika Dergisi, Sayı:9 Cilt:3, E-ISSN: 1309-0593, 2017, S. 471

²⁶ GÜRPINAR Bulut, a.g.m, S. 473

²⁷ BAYSAL Başer – LÜLECİ Çağla, Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl:11 Sayı:22, İstanbul 2015, S. 65

²⁸ BUZAN Barry, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in The Post Cold War Era, Lynne Rienner Publisher, USA 1991, S. 7

²⁹ AÇIKMEŞE Sinem Akgül, “Algı mı, Söylem mi?” Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçeklikte Güvenlik Tehditleri, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:8 Sayı: 30, Ankara 2011, S. 66

Kopenhagen Okulu'nun ikinci yaklaşımı "Güvenlikleştirme"dir. Bu kavram çoğu kez okulun adının da önüne geçecek kadar temel bir yaklaşım olmuştur. Bu bir güvenlik inşa sürecidir ki temel argümanı "Söylem Analizi" ve "Söz Edimi" üzerine kuruludur.

Sosyal Bilimler araştırmalarında "Söylem" olarak adlandırılan kavram söz olarak tanımlanan gerçeklikten farklı bir değerlendirme alanıdır. Çoğu kez her iki kavram birbirinin ikamesi gibi değerlendirilse dahi bu doğru bir sınıflandırma biçimi değildir. Söylem olarak ifade ettiğimiz şey sözden çok daha derin anlamları barındıran geniş bir söz halidir. Bu yönüyle söylem; dahilinde idea, bilgi, güç gibi sosyal ilişki öğelerini barındıran bir üst durumdur. Ayrıca söylem düşüncenin eyleme dönüşmesi olarak da kabul edilebilir.³⁰ Bu ifade söylem ile dil arasında bir ontolojik ilişki kurar. Bu alanda ciddi araştırmalar yapan Edibe Sözen'e göre; söylemler insanda ve dil ile bir anlama sahip olmaktadır.³¹ Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi söylem temelde bir dil eylemidir. Hal böyle olunca söylem ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar dilbilimciler tarafından yapılmıştır. Ferdinand Saussure'e göre "Dil bir kağıda benzetilebilir. Düşünce kağıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür. Kağıdın ön kısmını kestiğinizde ister istemez arka yüzünü de kesmiş olursunuz. Dilde de durum aynıdır. Ne ses düşünceden ayrılabilir, ne de düşünce sestendir..."³² yani dil ve düşünce birbirine bağlı bir bütünün müttemmim cüzüdür. Böylelikle söylenen sözler salt bir fonetik olmanın çok ötesinde insana özgü bir eylem olan düşünmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer bir ifade de Habermas tarafından ortaya konur. Ona göre söylenen şeyler tek başına birer basit cümle olarak değerlendirilemez. Çünkü söylenen her şeyin kendisine has ruhu vardır.³³

Söylem üzerine verdiğimiz detaylı bilgilerden sonra bir metodoloji olarak söylem analizine göz atacak olursak; tanım olarak konuşma yahut yazılı metinler aracılığı ile yapılan anlamsal inceleme şekli olduğunu söyleyebiliriz. Bu inceleme neticesinde söylem konusunda bahsettiğimiz tüm özelliklerden yola çıkarak söylenen ve yazılanların mercek altına alınarak çıkarım yapılması üzerine kurgulandığını söylemek en basit ve anlaşılır tanım olacaktır. Söylem analizi bir metodoloji olarak kullanıldığında bireylerin başkalarına hitap ederken ya da düşüncelerini kağıda döktüğünde meydana gelen özneler arası zihin bileşenleri üzerine odaklanır. Burada temel olan, dil (söz) yoluyla ne yapıldığı yahut ne yapılmak istendiğidir. Bunun için analizi yapan tarafından söyleme yönelik bir takım sorular yöneltilir. Bu sorular: Kim, nasıl ve ne amaçlayarak konuşuyor? Kim, nasıl dinliyor? Kim, nasıl yazıyor ya da okuyor? Şeklindedir. Bu sorular analizin temelinin bir hipotez değil, belirsizlikler üzerine bina edildiğinin göstergesidir.³⁴ Bu ilk aşamanın ardından söylem üç ayrı değerlendirme ile analize tabi tutulur. Bunlar semantik (anlambilimsel), sentaks (söz dizinsel) ve semiyolojik (gösterge bilimsel) analizdir.³⁵

Bu anlatılanlar ışığında Kopenhagen Okulu, uluslararası ilişkilerin önemli bir boyutu olan güvenlik kavramına yine söylem analizine bağlı olarak söz edimi kavramını eklemiştir. Bu bağlamda da güvenlik sorunlarının aktörler tarafından nasıl üretildiği, güvenliğine kastedilen obje için (referent object) varoluşsal tehdidin kimler tarafından dile getirildiği ve varoluşsal tehdiye karşı olağan üstü önlemleri kullanma süreçleri güvenlikleştirme çalışmalarının merkezine koymakta³⁶ iken buradan devletler veya uluslararası sistem için tehdit unsurunun liderlerin söylemleriyle oluştuğu ya da sona erdiğini iddia etmektedir. Burada önemli hususlardan birisi de söz edimi ile ortaya konan tehdit durumunun, ivedilikle müdahale edilmesi gereken, acil önlem gerektiren halin varlığıdır. Bu önlemlerin kamuoyu tarafından tam olarak kabul edilip, tehdit karşısında alınacak önlemlere katılması, onay vermesidir.

Kopenhagen Okulu'nun üçüncü ve son güvenlik yaklaşımı ise "Bölgesel Güvenlik Kompleksleri" olarak adlandırılan somut olmayan yapıdır. Bu anlayış temelde küresel düzlem üzerinde güvenlik kompartımanlarına bölünerek analiz edilmeye çalışılır. Bu teorinin mimarlarından Buzan'a göre, yerküre üzerinde bulunan devletler güvenlik açısından aslında birbirine bağımlıdır.

³⁰ ÇELİK Hilal – EKŞİ Halil, Söylem Analizi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı:27, İstanbul 2013, S.99

³¹ SÖZEN Edibe, Söylem, Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Reflektivite, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, S.21

³² SAUSSURE Ferdinand De, Genel Dilbilim Dersleri (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2001, S.105

³³ ÇELİK Hilal – EKŞİ Halil, a.g.m, S.101

³⁴ ÇELİK Hilal – EKŞİ Halil, a.g.m S.106

³⁵ ÇELİK Hilal – EKŞİ Halil, a.g.m S.107

³⁶ MİŞ Nebi, Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, Sakarya 2011, S.352

İyiat, B. (2020), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhag Okulu, AUSBD, 3(5), 3-13

Ancak tehdit ve güvensizlikler daha ziyade yakınlık ile alakalı olduğundan, birbirine yakın olan devletlerin bağımlılığı ile uzak olan devletlerin bağımlılığı birbirleri ile aynı olamazlar. Bu bağlamda, anarşi ve coğrafi ayrımlar güvenlik bağımlılığının yoğunlaştığı bölgesel kompleksler oluşturur.³⁷ Aynı şekilde ortak bir tehdide maruz olan farklı devletler arasında kurulan doğal bağılıklarda bu anlamda ifade edilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz tüm yönleriyle Kopenhag Okulu, günümüzde güvenlik konusunu analiz etme kabiliyetiyle temel yaklaşımlardandır.

Sonuç

İnsanoğlunun en temel yaşamsal faaliyetlerinin yanında en önemli temel olgu hiç kuşkusuz güvenlik kavramıdır. Güvenlik, savaş ve çatışma gibi sonucunda hayati risklerin olmadığı durumların genel ifadesidir. Sosyal bir varlık olarak birlikte norm ve kaideler çerçevesinde birlikte yaşamaya başlayan insan için devlet kurmanın en temel nedeni de aslında güvenlik kaygısı ve güvenli yaşama arzusudur. Bu anlamda güvenlik denilen olgu birçok sosyal bilimin üzerinde çalıştığı alan olurken, doğal olarak uluslararası ilişkiler biliminin de temel inceleme sahasıdır.

Uluslararası ilişkilerin bir disiplin haline gelmesinin ardından, güvenlik konusunda onu anlamaya çalışan farklı uluslararası ilişkiler disiplinin de ilgi alanına dahil olmuştur. Bu noktada realist ekolün temsilcileri güvenliği devleti temel alarak incelerlerken, insanın doğal defosunun kötülük ve hırs olduğu noktasından bir bakış geliştirmiş aynı kuramı geliştiren neo-realistler, devletler arası ilişkilerin geliştirilmesi mümkün olabileceğini, bunun da kalıcı olmasa dahi bir güvenlik ortamı sağlayabileceği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Realistlerin aksine liberaller, insanın özünde kötü olduğu iddiasını eleştirerek, özgürlüklerin artırılmasının güvenliği sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. Aynı yaklaşıma Marksistler ekonomik paradigmlar üzerinden bakarken, konstrüktivistler sosyal açıdan yaklaşmışlardır. Güvenlik konusunda feminist ekol gibi cinsiyetçi pencereden bakan yaklaşımların yanında aslında en rasyonel yaklaşımı ortaya koyanlar Kopenhag Okulu'nun temsilcileri olmuştur.

Söz edimi, güvenlik kompleksleri ve güvenlikleştirme yaklaşımlarıyla söz konusu yaklaşım bugün uluslararası ilişkilerde farklı tehditleri değerlendirme konusunda olan Kopenhag Okulu tehdit algısına bakışı kendisinden önceki örneklerin aksine sığ bir yaklaşımın ötesine taşımış ve sadece güvenlikleştirme değil ters güvenlikleştirme olarak tanımladığı tehdit olgusunun sona erme evresini de açıklamıştır.

KAYNAKÇA

AÇIKMEŞE Sinem Akgül, “Algı mı, Söylem mi?” Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçeklikte Güvenlik Tehditleri, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:8 Sayı: 30, Ankara 2011

ARI Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, Alfa Yayınları, İstanbul 2002

BAKAN Selahaddin – ŞAHİN Sonay, Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler, The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, Cilt: 4 Sayı:2, Malatya 2018

BAYSAL Başer – LÜLECİ Çağla, Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl:11 Sayı:22, İstanbul 2015

BİRDİŞLİ Fikret, Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik Kavramlar-Teori-Uygulama, Seçkin Yayınları, Ankara 2017

BOZDALIOĞLU Yücel, “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)”, Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler (Ed: Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara 2007

³⁷ BAYSAL Başer – LÜLECİ Çağla, a.g.m, S. 74

İyiat, B. (2020), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhagen Okulu, AUSBD, 3(5), 3-13

BUZAN Barry, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in The Post Cold War Era, Lynne Rienner Publisher, USA 1991

CLAUSEWITZ C. V, Savaş Üzerine (Çev: Adil Demir), Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008

ÇELİK Hilal – EKŞİ Halil, Söylem Analizi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı:27, İstanbul 2013

DEDEOĞLU Beril, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2014

ERTEM Helin Sarı, Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 16, İstanbul 2012

FARLANE Neil Mac – KHONG Yuen Foong, Human Security and The UN: A Critical History, Indiana University Press, Bloomington 2006

GILPIN Robert, Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası (Çev: Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan, Gürkan Polat), Kripto Yayınları, Ankara 2016

GÖZEN Ramazan, İdealizm-Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul 2015

GÜRPINAR Bulut, Feminist Uluslararası İlişkilerde Güvenlik ve Barış: Suriye İç Savaşı ve Kadınlar, Alternatif Politika Dergisi, Sayı:9 Cilt:3, E-ISSN: 1309-0593, 2017

HASER Demet, Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Güvenlik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018

İYİAT Bora, Çatışan Ortadoğu, Kripto Kitaplar, Ankara 2018

İYİAT Bora, Zihin Kontrolü Psikolojik Savaşın Temel İlkeleri, Kripto Yayınları, Ankara 2013

KARDAŞ Şaban – BALCI Ali, Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular, Küre Yayınları, İstanbul 2016

KULA Sedat – ÇAKAR Bekir, Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki, Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 12, Bartın 2015

KÜÇÜKSOLAK Övgü Kalkan, Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm ve Kopenhagen Okulu Çerçevesinde Tartışılması, TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Cilt:4 Sayı:14 İlkbahar, Kars 2012

MİŞ Nebi, Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:6, Sayı:2, Sakarya 2011

ÖZDAĞ Ümit, Milli Güvenlik Teorisi, Kripto Kitaplar, Ankara 2015

ÖZGÜL Ezgi, Yeni Savaş Stratejileri ve Asimetrik Savaş, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2005

PİRİNÇCİ Ferhat, Silahlanma ve Savaş, Dora Yayınları, Bursa 2010

İyat, B. (2020), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Güvenlik Kavramı ve Kopenhag Okulu, AUSBD, 3(5), 3-13

SANCAK Kadir, Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6, Trabzon 2013

SAUSSERE Ferdinand De, Genel Dilbilim Dersleri (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2001

SÖZEN Edibe, Söylem, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Reflektivite, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999

UĞUZ Ayşegül, Liberalizmde Güvenlik Kavramı ve Uluslararası Güvenliğe Getirilen Çözümler, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı II, Kocaeli 2016

KAZIM KARABEKİR PAŞA'NIN YETİM ÇOCUKLARI HİMAYESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Derya KESER*

Özet

Kazım Karabekir Paşa, görevi nedeniyle sadece siyasi ve askeri olaylarla meşgul olmamıştır. Döneminde savaş nedeniyle yaşanan insani sorunlarla da yakından alakadar olmuştur. Doğu Cephesi, görevi sırasında savaşın büyük tesirlerinden etkilenmiş binlerce çocuğa elini uzatmıştır. Savaşta dolaylı veya doğrudan hayatını kaybeden binlerce anne ve babadan geriye kalmış yavruları, perişan halde sokaklardan toplamıştır. Kimsesiz çocuklara ulaşımın kolay olması için Doğu'nun bütün vilayetlerine toplama merkezleri kurdurmuştur. Toplanan kimsesiz çocuklar, Erzurum'da himaye edilmeye başlanmıştır. Kazım Karabekir Paşa, vatani düşmandan kurtarmak için canla başla savaşırken diğer yandan kimsesiz evlatları için himaye merkezleri ve gelişimleri için okullar ve kurslar açmıştır. Kimsesiz yavrular için Erzurum Çocuklar Ordusu ve Sarıkamış Çocuklar Kasabası merkezlerini oluşturmuştur. Bu değerli iki merkez kimsesiz çocuklara çağın ilerisinde barınma ve eğitim imkanları sunmuştur. Kazım Karabekir Paşa, kimsesiz çocuklar için mesleki ve askeri eğitim veren birçok okul açmıştır. Açılan okullar nitelikli eğitim vererek kimsesiz her çocuğun meslek sahibi olmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazım Karabekir, Eğitim, Kimsesiz Çocuklar, Çocuklar Ordusu, Çocuklar Kasabası.

AN EVALUATION ABOUT ORPHAN CHILDREN HAD PROTECTED BY KAZIM KARABEKİR PASHA

Abstract

Kazım Karabekir Pasha did not only engage in political and military events due to his duty. He was also closely related to the humanitarian problems experienced during the war. The Eastern Front did not reach out to thousands of children who were affected by the great effects of the war during its mission. Thousands of parents died indirectly or directly in the war. He has gathered the remaining children from these parents from the streets in a miserable condition. He established collection centers in all provinces of the East to make it easier to reach orphans. The orphaned children gathered started to be protected in Erzurum. While Kazım Karabekir Pasha fought with life to save the homeland from the enemy, on the other hand, he opened schools and courses for patronage centers and development for his or her sons. For the orphaned pups, the Erzurum Children's Army and the Sarıkamış Children's Town were established. These two valuable centers provided modern shelter and education opportunities for orphans. Kazım Karabekir Pasha opened many schools providing vocational and military education for orphans. The schools that were opened provided qualified education to ensure that every single child has a profession.

Key Words: Kazım Karabekir, Education, Orphan Children, Children's Army, Children's Town.

---

* Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: keserderya630@gmail.com

Giriş: Osmanlı'da Yetim Çocukların Eğitimi

Çocuklar, geleceğin teminatı olduklarından, şüphesiz bütün devletlerin en önemli varlıkları olmuşlardır. Bütün devletler çocuklarını, kendi gelenek ve göreneklerine uygun yetiştirmişlerdir. Osmanlı toplumunda da çocuklara verilen önem büyüktür. Osmanlı'da, çocukların bakılıp, eğitildikleri yer aile ortamıdır. Ailenin olmadığı durumlarda, çocuğun sorumluluğu yakın aile bireyelerine verilmiştir. Osmanlı Devleti, yetim veya öksüz kalmış kimsesiz çocuklar için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur¹.

Osmanlı Devleti'nin kimsesiz çocuklara yönelik ilk faaliyeti, 1851 yılında yetim mallarının korunması amacıyla çıkarılan Eytam Nizamnamesi'dir. Akabinde 1873 yılında Darüşşafaka Cemiyeti aracılığıyla babasız çocuklara eğitim hizmeti verilmiştir. 1899 yılında ise dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye Etfal Hastanesi aracılığıyla da yoksul çocuklara sağlık hizmeti sağlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde, Darülhayr-ı Âli adıyla kurulan yatılı okulda, yetim çocukların eğitilerek meslek edinmeleri amaçlanmıştır. İhtiyaç sahibi ailelere ve çocuklara yardımda bulunmak için kurulan bir diğer önemli kurum ise Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'dir².

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde kimsesiz çocuklara yönelik Darüleytamlar açılmıştır. Darüleytamlar dönemin en gelişmiş ve kapsamlı sosyal hizmet kurumu olmuştur. Kimsesiz ve yardıma muhtaç olan bütün çocukların devlet tarafından korunması ve eğitim imkanlarından yararlanması sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, son döneminde gerçekleşen Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda oldukça büyük kayıplar vermiştir. Bu mücadeleler sonucunda geriye birçok kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuk kalmıştır³.

1. Kazım Karabekir'in Hayatı

1.1. Ailesi ve Çocukluğu

Kazım Karabekir, 23 Temmuz 1882 tarihinde İstanbul Küçükmustafapaşa'da dünyaya gelmiştir⁴. Babası Mehmed Emin Paşa, annesi Hacı Havva Hanım'dır. Geniş ailesinde beş oğlan çocuğunun en küçük ferdidir. Kardeşleri ise Ahmet Hamdi Bey, Hilmi Bey, Şevki Bey, Hulusi Bey'dir⁵. Muhafazakâr ve milliyetçi bir aileye sahiptir.

Babası Mehmed Emin Paşa, oldukça kabiliyetli, görevine düşkün, samimi, sözünün eri, insanlara karşı iyilik dolu, başarılı bir askerdir⁶. Mehmet Emin Paşa, kimsesiz ve yardıma muhtaç olan insanlara elini uzatan, hayatını küçük yaşta tek başına idare etmiş bir insandır⁷. 16 yaşında Osmanlı ordusunda gönüllü olarak Kırım Savaşı'na katılmasıyla askerlik görevine başlamıştır. Devamında da birçok askeri görevlerinin yanı sıra kaymakam ve vali olarak da görev yapmıştır. Annesi Havva Hanım ise dindar bir kişiliğe sahip, çalışkan ve oldukça cesaretli, hâkim bir kadındır. Kazım Karabekir Paşa, hatıralarında annesi Havva Hanım'dan "Tam bir asil Türk kadınıdır" diyerek bahsetmiştir⁸. Mehmed Emin Paşa, son görev yeri olan Mekke şehrinin valisi iken, Hac ayında kolera salgınına yakalanarak hayatını kaybetmiştir⁹.

¹ Muammer Salim, Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2011, s. 1.

² Makbule Sarıkaya, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 1.

³ Kevser Şeker, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 1-29.

⁴ Y. Mahmut Yakar, Kazım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarklı İbret Eseri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007, s. 21.

⁵ Kazım Karabekir, Hayatım, YKY, İstanbul 2007, s. 26.

⁶ Karabekir, Hayatım, s. 31.

⁷ <https://www.kazimkarabekirvakfi.org.tr/kazimkarabekir.htm> (21.12.2019).

⁸ Karabekir, Hayatım, s. 21.

⁹ Tahir Küçük, Kazım Karabekir'in Din, Toplum ve Eğitim ile İlgili Düşüncelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

1.2. Eğitim Hayatı

Kazım Karabekir, çocukluğunda oldukça dikkat çeken bir zekaya sahiptir. Meraklı bir kişiliği yanı sıra derslerinde de oldukça başarılıdır. Eğitim hayatına ilk olarak İstanbul Zeyrek'te sıbyan mektebine giderek başlamıştır ancak burada sadece bir yıl eğitim alabilmiştir¹⁰. Babasının tayininin Van'a çıkması üzerine orada da ancak üç yıl eğitim görebilmiştir. Harput'a gidince orada da bir yıl daha eğitim alarak ilkokul eğitimini tamamlamıştır¹¹. Daha sonra babasının tayini Mekke'ye çıkması üzerine burada Türkçe öğrenim veren okul bulunmadığından 3 yıl Arapça dersleri almıştır¹². 1893 yılında babası Mehmed Emin Paşa'nın vefatı üzerine Kazım Karabekir ve ailesi İstanbul'a dönerek hayatlarına buradan devam etmiştir¹³.

Kazım Karabekir, babasına olan hayranlığından ötürü tıpkı babası gibi bir asker olmak istemiştir. İlk adım olarak Fatih Askeri Rüştüyesi'ne başlamış ve buradan sınıf birinciliği derecesiyle mezun olmuştur¹⁴. Daha sonra 1896 yılında Kuleli Askerî Lisesi'ne başlamıştır¹⁵. Kuleli Askerî Lisesi'nde gördüğü eğitim süresince resim, keman, beste denemeleri yapmış ve Fransızcasını geliştirerek okuldan mezun olmuştur. Ardından 1900 yılında Kazım Karabekir iyi bir dereceyle Harp Okulu'na girmiştir. Bu okulda Fransızcanın yanı sıra Almanca ve Rusça dil dersleri de almıştır. 1902 yılında buradan Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur¹⁶. Bu okuldan sonra 58. Dönem Harp Akademisi'ne giren Kazım Karabekir, gelecekte Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde öne çıkacak önemli komutanlardan olan Kazım Özalp ve Nuri Conker ile sınıf arkadaşlığı etmiştir. Bu okuldan Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Akademiyi birincilikle bitirmesi üzerine okulda başarılarından ötürü Altın Maarif Madalyası ile ödüllendirilmiştir¹⁷.

1.3. Askerlik Hayatı

Kazım Karabekir, Harp Akademisi'ni başarıyla bitirdikten sonra staj görmek amacıyla 11 Ocak 1906 yılında Selanik'te 3. Ordu'ya atanmıştır¹⁸. Burada sekiz aylık Süvari Bölük Kumandanlığı stajını tamamladıktan sonra aynı yılın yaz ayında Manastır Mıntıka Müfettişliği görevine getirilmiştir. Kazım Karabekir, görevi sırasında Manastır'daki durumu şu şekilde anlatmaktadır; *“Orada yaşayan Ulahların, Bulgarların ve Rumların okulları bizimkilerden daha iyi durumdaydı. Devlet ve zenginler Türk okullarına gerekli özeni göstermiyordu. Elimden geldiğince köy okullarına gider dersleri ve terbiyeleriyle ilgilenirdim”*¹⁹. Bu sözlerden de Kazım Karabekir'in, çocuklara ve eğitime verdiği değer ne kadar eskilere dayandığını anlaşılmaktadır.

Manastır'da ki görevini tamamladıktan sonra 6 Eylül 1907'de İstanbul Harbiye Mektebi'ne atanmıştır²⁰. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul kolunun açılmasında görev almıştır²¹. İstanbul'daki görevinden sonra 19 Kasım 1908 tarihinde Edirne'de 3. Piyade Tümeni Kurmay Başkanlığı'na terfi edilmiştir. Ardından 31 Mart Olayları'nın çıkması üzerine Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'na Edirne'den dahil olarak isyanın bastırılmasında aktif rol oynamıştır. Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 yılında ki seçimlerle iktidara gelmesi üzerine ordu ile siyaset arasında seçim yaparak askerliği tercih etmiş ve İstanbul'daki siyasi olaylardan kendini uzaklaştırarak geri planda durmuştur²².

¹⁰ Yakar, a.g.t., s. 15.

¹¹ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 7.

¹² Karabekir, Hayatım, s. 29.

¹³ <https://www.kazimkarabekirvakfi.org.tr/kazimkarabekir.htm> (21.12.2019).

¹⁴ Yakar, a.g.t., s. 15.

¹⁵ Karabekir, Hayatım, s. 236.

¹⁶ Fahrettin Kırzioğlu, Kazım Karabekir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 8-9.

¹⁷ Yakar, a.g.t., s. 15-16.

¹⁸ Kazım Karabekir, Günlükler (1906-1948), c. I-II Ed. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 2009, s. 3.

¹⁹ Kırzioğlu, a.g.e., s. 10.

²⁰ Karabekir, Günlükler, s. 177.

²¹ Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ed. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 2009, s. 19.

²² Kırzioğlu, a.g.e., s. 10.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Kazım Karabekir, 1910 yılında patlak veren Arnavutluk isyanına karşı gönderilen kolordunun şube müdürü olarak görev almıştır. Burada gösterdiği üstün başarılar nedeniyle 1912 tarihinde binbaşılığa yükseltilmiştir²³. I. Balkan Savaşı'nda Kazım Karabekir, Edirne'nin 155 gün boyunca Bulgarlara karşı savunulmasında büyük fedakarlıklar göstermiştir. Fakat yiyecek ikmali ve cephane yetersizliğinden dolayı 22 Haziran 1913'te Bulgarlara esir düşmüştür. I. Balkan Savaşı sonrası yapılan antlaşma neticesinde uzlaşmayan Balkan devletleri bu sefer kendi içlerinde II. Balkan Savaşı olarak adlandırdığımız mücadeleye girişmişlerdir. Bu savaşta Edirne'yi Bulgar'dan geri almamız üzerine anlaşma gereği Kazım Karabekir'in esaret hayatı biterek İstanbul'a geri dönmüştür²⁴.

İttihat ve Terakki'nin Almanya ile yakın ilişkiler kurması üzerine Kazım Karabekir, 1914 tarihinde 45 günlük Hamburg, Paris, Viyana, Münih ve İsviçre'yi içeren bir Avrupa seyahatine çıkararak gittiği yerlerde ataşeleri kontrol etmiştir. Avusturya-Macaristan veliahdının suikaste uğradığı haberini alan Kazım Karabekir, seyahatini sonlandırarak doğrudan İstanbul'a gelmiştir. Ardından Enver Paşa'ya seyahatinde edindiği gözlemlerine dayanarak, Avrupa'da bir savaşın çıkmasının muhtemel olduğunu ve gerekmedikçe savaştan kaçınılması konusunda telkinlerde bulunmuştur²⁵. Kazım Karabekir'in bütün uyarılarına rağmen, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiştir²⁶. 14 Kasım 1914'te harp ilan edildiğinde ise bundan sonra yapılabilecekler için Enver Paşa'ya iki öneride bulunmuştur. Bu öneriler ise; *"Madem harp ilan ettiniz bari bundan sonrası için yüksek rütbeli kurmaylarınızı Türk olanları tercih edin, bu kış Anadolu da ikmal çalışmaları yapın ve kesinlikle büyük bir harekate girişmeyin"* şeklindedir²⁷.

1.4. Kazım Karabekir'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri

Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı'nda etkin rol almıştır. Bu kapsamda ilk görevi 6 Ocak 1915'te Birinci Dünya Savaşı öncesinde İran harekâtı için kurulan Birinci Kuvve-i Seferiyye komutanlığıdır²⁸. Kazım Karabekir'in birliğiyle Halep'e ulaşması üzerine, Doğu Cephesi'ndeki Sarıkamış Harekâtı'nda, 3. Ordunun büyük bir mağlubiyete uğramasıyla komutasında bulunan birlikler Doğu Cephesi'ne kaydırılmıştır. Bu durum üzerine Kazım Karabekir, gelen haberle İstanbul'a geri dönmüştür²⁹.

Kazım Karabekir, 6 Mart 1915 tarihinde İstanbul Kartal'da bulunan Beşinci Kolordu'nun 14. Tümen Kumandanlığına atanmıştır. Kazım Karabekir tümeniyle birlikte Çanakkale Cephesi'nde de görev almıştır. Çanakkale kara muharebelerinin en şiddetli olduğu sıralarda Seddülbahir'de bulunan Kazım Karabekir, burada tam üç buçuk ay Fransızlara karşı başarılı bir savunma gerçekleştirdiğinden dolayı kendisine 4 ödül birden layık görülmüştür³⁰. Çanakkale'de çıkarma taarruzu yapan İtilaf Kuvvetleri'nin taarruz gücü zamanla kırılmış ve siper mücadelelerine dönüşmesinden dolayı Kazım Karabekir, Gelibolu'daki vazifesinden alınarak İstanbul'da bulunan 1. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. Burada göreve getirilmesine Alman Liman von Sanders Paşa tepki göstererek karşı çıkmıştır ve bunun üzerine Kazım Karabekir, 4. Ordu Kurmay Başkanlığı görevine getirilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde gösterdiği gayretlerden ötürü ayrıca kendisine "üç yıl zammı" layık görülerek Aralık 1915 tarihinde Albay rütbesine terfi edilmiştir³¹. Kazım Karabekir, Sina ve Filistin bölgesinde İngilizlere karşı cephede mücadele vermiş ve burada İngiliz birliklerine karşı strateji ve planlar geliştirmiştir. Ancak Enver Paşa'nın amcası ve 4. Ordu Komutanı olan Halil Paşa tarafından

²³ Kırzioğlu, a.g.e., s. 11.

²⁴ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Temel Esasları, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 21-22.

²⁵ Suat Zeyrek, Kazım Karabekir: "Kafkasya'dan Trakya'ya I. Kafkas Kolordu Komutanlığı ve XIV. Kolordu Komutanlığı", Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, s.18, İstanbul 2011, s. 114.

²⁶ Karabekir, Günlükler, s. 909-910.

²⁷ Celalettin Taşkiran, Milli Mücadele'de Kazım Karabekir, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 27.

²⁸ Gülay Sarıçoban, "Kazım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2017 s. 140.

²⁹ Kırzioğlu, a.g.e., s. 15.

³⁰ Taşkiran, a.g.e, s. 31.

³¹ Sarıçoban, a.g.m., s. 141.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

önemsenmemiştir. Bu olaydan sonra yaklaşık bir buçuk yıl boyunca görevinde bulunduğu cepheden naklini talep etmiştir³².

Kazım Karabekir, naklini istemesi üzerine İstanbul'a çağırılmıştır. Ardından Nisan 1917 tarihinde 18. Kolordu Komutanlığı'na atanmış ve buradan da 2. Kolordu Komutanlığı'na getirilmiştir³³. Osmanlı Devleti'nin iki ordusu, Karadeniz ile Van Gölü'nün arasını savunmakla görevlendirilmiştir. Bu bölgeyi müdafaa eden bu iki orduya da bağlı dört kolordu bulunmaktadır. Kazım Karabekir'in komutanlığını yaptığı 2. Kolordu, Van Gölü'nün güneyinden Palu'nun doğusuna kadar olan bölgeyi savunmaktadır. Tarihimizde Kazım Karabekir'in büyük başarılar elde ederek tanınmasını sağlayan bu cephe olacaktır. Rus kuvvetlerine karşı kahramanca mücadeleler vererek yaklaşık 10 ay boyunca bu cephede komutanlık yapmıştır³⁴.

Rus Çarlığı'nın Ekim Devrimi ile yıkılmasından sonra Lenin liderliğinde Rusya'da bir devlet kurulmuştur ve Rus orduları evlerine çağırılmıştır. Osmanlı Devleti ile yeni kurulan Bolşevik Rusya arasında Erzincan Antlaşması imzalanmıştır³⁵. Fakat Rus Çarlığı döneminde Ermeni kuvvetleri ve çeteleri bazı vilayetlerimizi işgal etmişlerdir ve orada bulunan Müslüman nüfusunu azaltmak amacıyla devamlı katletme planları kurmuşlardır. Ermenilerin faaliyetlerini yakından takip eden Kazım Karabekir, Rusçaya da hâkim olmasından dolayı 1. Kafkas Kolordusu'na atanmıştır. Mevsimin kış olmasına rağmen büyük bir gayret ve mücadeleyle Ermeni birlikleri ve çeteleri büyük oranda imha edilmiştir. Kazım Karabekir, Osmanlı sınırlarını 1914'teki haline getirerek, bölgenin işgalden temizlemesinden ötürü Mart 1918 tarihinde padişah tarafından ödüllendirilmiştir. Ayrıca Temmuz 1918 tarihindeki padişah iradesiyle üstün gayret ve başarılarından dolayı Paşa rütbesine yükselmiştir³⁶.

Kazım Karabekir Paşa, 15 Mayıs 1918 tarihinde, Arpaçay'ı aşarak Gümrü şehrini ele geçirmiştir ve bu başarısızlıkları üzerine Ermeniler sulh yapmaya razı gelmiştir. Ağustos 1918 tarihinde kolorduda değişiklikler yapılarak, 1. Kafkas Kolordusu'na Nahcivan, Azerbaycan, Tebriz bölgeleri verilmiştir³⁷. Bu değişikliğin üzerine Kazım Paşa kolordu karargahını Nahcivan'a taşımıştır ve 16 Ağustos tarihinde bir tümenini Tebriz'e doğru hareket ettirmiştir. Ardından kendi karargahını Tebriz'e getirerek Azerbaycan'ı İngiliz işgalinden kurtarmıştır ve 15 Eylül de Bakü'yü ele geçirmiştir³⁸. Kazım Karabekir Paşa'nın, Doğu ve Kafkas cephelerinden elde ettiği başarılar ne yazık ki diğer cephelerde de elde edilememiş ve savaştan mağlup çıkan Osmanlı Devleti, 31 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu ateşkes üzerine Kazım Karabekir Paşa'ya, 1. Kafkas Kolordusu'nun dağıtılarak ve İstanbul'a geri dönmesi emredilmiştir³⁹.

İmzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'yla Anadolu resmen işgale hazır hale getirilmiştir. Mondros'un içerdiği bazı maddelere dayanarak Anadolu yer yer İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu işgallere karşı İstanbul'dan destek göremeyen halk kendi bölgelerinde milis kuvvetlerini oluşturmuş ve cemiyetler kurarak bölgesel olarak tepki göstermeye başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa, bu olaylar üzerine tayinini yeniden Doğu Anadolu'ya verilmesini talep etmiştir⁴⁰. Bu talebi üzerine önce Tekirdağ'a gönderilen Kazım Karabekir Paşa, Doğu'dan gelen haberlerin ciddi bir boyuta ulaşması ve Ermenilerin bir devlet kuracağı haberinin artması üzerine İzzet Paşa'nın çabasıyla 15. Kolordu'ya tayin edilmiştir⁴¹.

12 Nisan 1919'da vapurla Anadolu'ya doğru yola çıkan Kazım Karabekir Paşa, Trabzon'a uğrayarak buradaki Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle birtakım görüşmelerde bulunmuştur⁴². Ardından 4 Mayıs'ta Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Raif Efendi ile görüşmüştür. Görüşme neticesinde İngilizlere karşı ellerindeki cephaneleri teslim etmeyeceklerini,

³² Kırzioğlu, a.g.e., s. 16.

³³ Sarıçoban, a.g.m., s. 142.

³⁴ Taşkiran, a.g.e., s. 33.

³⁵ Kazım Karabekir, Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Erzurum, Erzurum Ticaret Yay., Erzurum 1990, s. 77.

³⁶ Kırzioğlu, a.g.e., s. 18.

³⁷ Taşkiran, a.g.e., s. 43.

³⁸ Karabekir, Temel Esasları, s. 15.

³⁹ Karabekir, Temel Esasları, s. 15-16.

⁴⁰ Karabekir, Temel Esasları, s. 17.

⁴¹ Selim Osrak, Kazım Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Ocak 2016, s. 12

⁴² Cevdet Küçük, "Kazım Karabekir (1882-1948)", TDVİA, c. XXV, İstanbul 2002, s. 150.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

toplu bir karar almak amacıyla Erzurum Kongresi'ne destekte bulunacaklarını söylemiştir⁴³. Kazım Karabekir Paşa, işgallere karşı yapılacak mücadelede Doğu'yu kilit bir nokta olarak belirtmiştir. Bu hedefleri yönünde faaliyetlerine başlayarak 6 Mayıs'ta Erzurum'da bir telsiz istasyonu kurmuştur. Kurulan bu telsiz istasyonuna uzmanlar getirerek, İstanbul ve Karadeniz'de mevcut bulunan gemilerin konuşmalarını dinletmiştir⁴⁴. Mondros'un hükümleri gereğince Osmanlı ordusu terhis edilecek ve cephaneleri İngilizlere teslim edilecektir. Cephanelerin düzenli teslimi için İngilizlerin görevlendirildiği Yarbay Rawlinson, burada hiç kimsenin elindeki silahları teslim etmemesinden ötürü Kazım Karabekir Paşa ile görüşerek uyarıda bulunmuştur. Bu durum üzerine Kazım Karabekir Paşa halkı Rawlinson'a göndererek "*Ermeni çetelerinin zulmünden ve katliamlarından çekindiklerini ve buna önlem olarak silahlarını teslim etmek istemediklerini*" söylemelerini tavsiye etmiştir⁴⁵.

Erzurum'da tüm bu olaylar süre gelirken Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiştir. İşgal haberini alan Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'daki protestolara gizlice yardım etmiştir ve işgali reddeden telgraflar gönderilmesini emretmiştir⁴⁶. Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da yapılacak olan kongrenin faaliyetlerine destek vermiştir. 23 Temmuz-4 Ağustos (1919) tarihleri arasında düzenlenen Erzurum Kongresi sırasında Kazım Karabekir Paşa'ya İstanbul'dan iletilen telgrafta, kongreyi dağıtması ve üyelerini tutuklaması emri verilmiştir. Fakat Kazım Paşa bu emri doğru bulmayarak uygulamamıştır. Bölgesel nitelikte bir kongre olmasına rağmen aldığı kararlar ile tüm ulusa seslenilmiştir. Kongre sırasında halk bilinçlendirilerek, alınan kararlar yabancı devletlerin temsilcilerine ve yurdun her tarafına gönderilmiştir⁴⁷.

Amasya Genelgesi'nde kesinleştirilen Sivas Kongresi'nin hızlı bir şekilde düzenlenmesi adına Kazım Karabekir Paşa, komutasındaki askerleri asayişli sağlamak için görevlendirmiştir⁴⁸. Bağımsızlık uğruna girilen bu yolda, yurdu işgalden temizlemeyi kendisine vazife gören Kazım Karabekir Paşa, batıda çıkartılan isyanları durdurmak için Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine iki birliğini Erzurum'dan batıya göndermiştir. Doğu cephesinde hareketin yaklaştığına dair haberler alan Mustafa Kemal Paşa, taarruza dair temkinli davranılması Barış Konferansı'nda çıkacak kararların beklenilmesi gerektiğini, Ermenilere yapılacak olan saldırının Hıristiyanlarca tepkiye neden olabileceği söylemiştir. Kazım Karabekir Paşa, ise hemen taarruzun yapılmasını ve geçecek bir günün bile zarara uğratabileceğini söylemiştir⁴⁹.

Nihayet TBMM tarafından 6 Haziran'da Doğu Cephesi'nin savunulması için gerekli taarruz izni verilmiştir. Kazım Karabekir Paşa, 15 Haziran'da TBMM tarafından Doğu Cephesi Komutanlığı rütbesini getirilmiştir. 23 Haziran 1920 tarihinde saldırıya geçilmesi üzerine, S.S.C.B. Dışişleri Bakanı Çiçerin, Ankara'ya mektup göndermiştir. Bu mektupta Ermenilere karşı düzenlenecek taarruzun yapılmaması, Türk yurdunun sınırları anlaşma yolu ile düzenleneceğini belirtmiştir ve bunun üzerine TBMM'nin aldığı kararlarla harekâtı durdurulmuştur⁵⁰. Fakat gönderilen mektupta yazılanların uygulanmayacağı anlaşılınca, Ankara Hükümeti, 20 Eylül'de tekrar taarruza geçilmesi kararı almıştır. Savaşı başlatan taraf olarak suçlu duruma düşmemek adına ilk taarruz Ermenilerden beklenmiştir⁵¹. 24 Eylül'de Ermeniler büyük bir saldırıda bulunarak savaşı başlamıştır. Bunun üzerine 28 Eylül'de Türk ordusu karşı taarruza geçerek Sarıkamış, Ardahan ve Oltu arasında bulunan Merdenek kasabasını almıştır⁵². Sıradaki taarruz kararı Kars ilinin alınmasıdır ve gerekli hazırlıklar yapılarak 30 Ekim'de Kars kalesi alınmıştır. Ermeniler Kars'tan Gümrü'ye kadar çekilmiştir⁵³. Kars'ın geri alınmasıyla doğuda Misak-ı Milli sınırlarına ulaşılmıştır⁵⁴. Türk ordusunun ilerleyişinin durmayacağını anlayan Ermeniler barış talebinde bulunmuştur. Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum

⁴³ Karabekir, Günlükler, s. 1384-1386.

⁴⁴ Kırzioğlu, a.g.e., s. 26.

⁴⁵ Karabekir, Temel Esasları, s. 52-53.

⁴⁶ Kırzioğlu, a.g.e., s. 26.

⁴⁷ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 56.

⁴⁸ Atatürk, Nutuk, s. 47

⁴⁹ Karabekir, Temel Esasları, s. 241.

⁵⁰ Kırzioğlu, a.g.e., s. 32.

⁵¹ Küçük, a.g.m., s. 150.

⁵² Taşkıran, a.g.e., s. 103.

⁵³ Karabekir, İttihat, s. 19.

⁵⁴ Karabekir, Günlükler, s. 1592.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

valisi ve Erzurum mebusundan oluşan heyet, 3 Aralık'ta Ermeniler ile Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır⁵⁵.

Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi'nde işlerin yolunda gittiği sanılırken yeni bir tehlike doğmuştur. Bolşevik Devrimi'nden daha güçlü çıkmış olan Sovyetler, Kafkasya'da bulunan küçük devletleri bir bir ele geçirmiştir. Sıradaki hedefleri Azerbaycan ve Gürcistan idi. Sovyet tehlikesine karşı olarak Gürcistan Hükümeti ise Ankara Hükümeti'nden yardım istemiştir. Ankara Hükümeti verdiği nota ile Gürcistan Hükümeti'nden Misak-i Milli'nin içinde yer alan Ardahan ve Artvin'i istemiştir. İstek geri çevrilmeyerek Ardahan ve Artvin Türkiye'ye geri iade edilmiştir. Kazım Karabekir Paşa, ordusuyla 11 Mart 1921 tarihinde Batum'u ele geçirmiştir⁵⁶. Sovyet ordusu da Batum'a dayanınca, 16 Mart'ta Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması olan Moskova Antlaşması imzalanarak, Batum Sovyetlere bırakılmıştır⁵⁷. Kazım Karabekir Paşa, bu süreçte katıldığı antlaşmalara Türk heyetine başkanlık ederek baş delege sıfatıyla katılmıştır⁵⁸.

2. Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocuklara Yönelik Himayesi

2.1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yetim Çocukların Durumu

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti, bütün maddi ve manevi birikimini savaş boyunca harcayarak insani ve ekonomik yönden ağır kayıplara uğramıştır. Savaşa dolaylı ya da doğrudan 3 milyon insan dahil olmuş ve bu insanların büyük bir çoğunluğu savaş sırasında hayatını kaybetmiştir. Bu ağır savaş ortamında bulaşıcı hastalıkların da baş göstermesi, durumu daha da vahim hale getirmiştir⁵⁹. İnsani ve ekonomik kayıpların ağır yaşandığı savaş ortamlarından biri olan Doğu Anadolu Bölgesi, savaş boyunca Rus askerlerinin yoğun istilasına maruz kalmıştır. Rusya'da savaşın son demlerine doğru Bolşevik İhtilali gerçekleşmiş ve Rus ordusu barış anlaşmaları yaparak geri çekilmiştir. Rusların çekilmesiyle birlikte Taşnak Ermeni idaresine geçen Doğu şehirleri, yıkılmış, yıkılmış ve geriye yürek inciten manzaralar bırakmıştır⁶⁰.

Savaş, sadece yetişkin eli silah tutan erkeklerin can verdiği sahadan daha fazlasıdır. Savaştan herkes payına düşen acıyı fazlasıyla alarak, anneler evlatsız, evlatlar kimsesiz kalmıştı. Darmadağın ortamdan kurtulabilen birçok yavru da anne ve babalarını kaybetmiş bir durumda orada burada sefalet içinde perişan kalmıştır⁶¹. İmkansızlıklarla dolu ortamda, çoğu yetim ve öksüz kalmış kimsesiz çocukların yürek burkan görüntüleri Kazım Karabekir'in hızlıca harekete geçmesini sağlamıştır⁶². Uzun yıllar devam eden savaşta, yıkımlarını en ağır şekilde yaşayan bu mazlum çocuklar sahipsizlikten ağaç yapraklarını yiyerek hayatta kalmış, kuytu, yıkık dökük sokaklarda yaşamak zorunda kalmıştır. Kazım Karabekir Paşa, bu çocukları hızlıca himaye etmek ve yeniden hayata bağlamak amacıyla elinden geleni en hızlı şekilde yapmıştır⁶³.

2.2. Doğu Cephesinde Yetim Çocukların Toplanması

Kazım Karabekir Paşa, İstiklal Harbi'nin devam ettiği sırada, bir yandan Doğu Anadolu şehirlerini Ermeni ve Ruslardan temizlerken diğer yandan cepheye asker ulaştırmaya çalışmıştır. Bu yoğun çalışma ortamında, savaştan fazlasıyla yıpranan ve en çok zarar gören öksüz ve yetim çocukları da unutmamıştır⁶⁴.

⁵⁵İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları, c. I, Ankara 1991, s. 18-23.

⁵⁶Taşkıran, a.g.e, s. 130.

⁵⁷Kazım Karabekir, Ermeni Dosyası, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 179.

⁵⁸ Taşkıran, a.g.e, s. 130.

⁵⁹ Makbule Sarıkaya, "Bir "Çocuk Kasabası" Sarıkamış", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2004, S. 23, s. 237.

⁶⁰ Kazım Karabekir, Çocuk Davamız, YKY, İstanbul 2019, s. 14.

⁶¹ Karabekir, Çocuk, s. 14.

⁶² Mustafa İsmail Bağdatlı, "Kazım Karabekir'in Uygulamalarından Yaşayarak Öğrenme ve Eğitici Drama", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 2010, s. 127.

⁶³ Sarıkaya, a.g.m, s. 238.

⁶⁴ Sarıkaya, a.g.m, s. 238.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Erzurum'da 9. Ordu Kumandanlığı görevinde bulunan Kazım Karabekir Paşa, 19 Nisan (1919) tarihinde Trabzon'a yaptığı seyahat dönüşü yollarda ve özellikle Bayburt'ta perişan durumda birçok çocuk ile karşılaşmıştır⁶⁵. Bu kimsesiz çocukların toplanıp Erzurum'a nakledilme emri vermiştir. Kazım Karabekir Paşa o anki durumu şöyle anlatmıştır: “Şark'ta beni bekleyen sonsuz ve nazik işlerin güçlüğüne rağmen ben bakımsız yavruları büyük bir şefkatle bağrımın başım ve onlara hakiki ve pek şefik bir baba oldum”⁶⁶.

Kazım Karabekir Paşa, Doğu'nun bütün vilayetlerinde kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların toplanması emrini vermiştir. Doğu'nun her bir yanından kimsesiz çocuklar Erzurum'a getirilmiştir. Kazım Karabekir Paşa, 31 Ekim 1920 tarihinde teftişleri sırasında, Van ve Beyazıt'tan toplattığı kimsesiz çocuklar grubuna denk geldiği anı şu şekilde dile getirmiştir; “Zavallular sevinçten bağrıyıyorlar, dualar ediyorlar, etrafımdan ayrılmak istemiyorlardı”⁶⁷.

Kazım Karabekir Paşa, 14 Kasım (1920) tarihinde Sivas yolculuğu esnasında yol güzergahında bulunan bütün okulları gezerek etrafta perişan durumda dolanan yetimlerle alakadar olmuştur⁶⁸. Okulların maddi ve manevi durumunun kötü oluşu, Paşa'yı bir hayli üzmüştür. Durumun vahimliğini Temsil Heyeti'ne, mülki, askeri ve mahalli amirlere bildirerek, memleket çocuklarıyla yakından alakadar olmak gerektiğinin üzerinde durmuştur. Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'a geri döndüğü esnada yollarda rast geldiği birkaç çocuğu da beraberinde getirmiştir⁶⁹.

Kazım Karabekir Paşa, bir yandan Erzurum Kongresi'yle milli hükümetin esasını korumakla siyasi vazifeleri ve milli hükümetin ilk düzenli ordusu olan emri altındaki birliklerin taarruza hazırlamakla askeri görevleriyle meşgul olmuştur. Ancak öteden beri ülküsü olan çocuklar ordusunu da hayata geçirmek için ilk olarak 24 Mayıs (1919)'da çalışmalarına başlamıştır⁷⁰. Terhis dolayısıyla boşaltılan kadrolara, Erzurum Darüleytamlarına yerleştirilen kimsesiz çocuklardan yaşı 12 ve üstü olan 33 çocuğu alarak iki kolorduluk sanayi birliklerine vermiştir⁷¹. Bayburt'tan ve Erzurum'un çevresinden toplanan çocuklarda bu birliğe yerleştirilmiştir. Çocukları himayesi altına alan Kazım Karabekir Paşa, onlara tıpkı bir asker gibi beden terbiyesi vermiştir. Bu çocuklar bir yandan okuma yazma öğrenip diğer yandan da ayrıldığı sanayi koluna göre, kunduracı, saraç, terzi çıraklığına başlatılmıştır⁷².

Terhisler sebebiyle iki kolorduluk kıtaların sanayi birliklerinde yüzlerce boş alan vardır. Kazım Karabekir Paşa, İstanbul Hükümeti Harbiye Nezareti'ne telgraf yazarak bu boş alanların kullanılması için izin talebinde bulunmuştur⁷³. Kazım Karabekir Paşa, teklifinin kabul edilmesi üzerine hızlıca teşkilatlanarak 500 kadar çocuğu birliklere yerleştirmiş ve hayatlarını kurtarmıştır⁷⁴.

30 Haziran günü Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da bulunan Kars Kapısı Meydanı'nda, Kongre Heyeti'nin Amerikalı, Rus ve İngiliz subaylarının da davet edildiği ve Erzurum halkının katıldığı, kimsesiz çocukların ilk bayramı olan İdman Bayramı kutlaması yapılmıştır⁷⁵. Kutlamada kimsesiz çocuklar davetliler önünde hazırladıkları gösterileri sunmuşlardır. Ertesi gün 1 Temmuz tarihinde ise “Sanayi Gürbüzlerinin Kuruluşu” olarak kutlanmıştır⁷⁶. Kazım Karabekir Paşa, bütün Doğu'da ve özellikle alay gazinolarında çocuk toplama merkezleri açmıştır. Bakımsız ve kimsesiz çocuklar bu yuvalarda temizleniyor, giydiriliyor, besleniyor ve beden terbiyesi verilmeye başlanıyordu. Kazım Karabekir Paşa, bu merkezlerdeki çocuk sayılarını devamlı olarak takip ediyor ve bu çocukları toplu bir şekilde Erzurum'a aldırıyordu. Paşa, çıktığı seyahat ve teftişlerinde yanında

⁶⁵ Kazım Karabekir, Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İstanbul 2004, s. 200.

⁶⁶ Karabekir, Çocuk, s. 14.

⁶⁷ Karabekir, İstiklal, s. 363-364.

⁶⁸ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 203.

⁶⁹ Karabekir, Çocuk, s. 16.

⁷⁰ Kazım Karabekir, Günlükler (1906-1948), s. 1398.

⁷¹ Bayram Ali Sivaz, “Millî Mücadele Döneminde Erzurum ve Çevresinde Yapılan Beden Eğitimi ve Spor Faaliyetleri”, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 31.

⁷² Karabekir, Çocuk, s. 14.

⁷³ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 200.

⁷⁴ Karabekir, Çocuk, s. 14-15.

⁷⁵ Karabekir, Günlükler, s. 1498.

⁷⁶ Karabekir, Günlükler, s. 1423.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

ayakkabı, elbise ve çamaşır götürmüştür. Ayrıca denk geldiği perişan durumdaki çocukları yıkayıp giydirip Erzurum'a getirmiştir⁷⁷.

Himaye edilen çocukların kimlikleri buldukları yerlerde tespit edilmiştir. Bazen bu yavruların aileleri bulunuyor, eğer ailelerinin maddi durumları yerinde ise çocuklar kendilerini toparlamış, okuma yazma ve biraz da sanat öğrenmişlerse çocuklar ailelerine veriliyordu. Önde gelen sanat ustalarına, yeterli olgunluğa gelmiş ve iyi yetişmiş çıraklar hükümet aracılığıyla gönderiliyordu. Böylece yeni gelecek kimsesiz çocuklar için yer açılmış oluyordu⁷⁸.

Cepheden ve cephe gerisinden toplanan çocuklar arasında, subayların ve memurların, kimsesiz çocuklarının da bulunduğu mevcut sayı bine ulaşmıştır. Kazım Karabekir Paşa, bir araya getirilen çocuklar arasında zekâsı göze çarpan yavrulara, muntazam bir eğitim vermek amacıyla diğerlerinden ayırıp yatılı askeri okul açma fikriyle Harbiye Nezareti'ne teklifte bulunmuştur⁷⁹. Bunun üzerine İstanbul'dan gelen haber olumlu olmuştur. Kazım Karabekir Paşa, görevlendirdiği askerleri, sağlık görevlileri ve okul heyetiyle birlikte çocuklar arasından zekalarına bakarak çeşitli elemeler yapılmıştır. Üç sınıf eğitim görmüş olmaları şartıyla yüzlerce çocuk ayrılmış ve 1 Ekim (1920) günü yatılı askeri okul açılmıştır⁸⁰.

Kimsesiz çocuklar himaye edildikleri ilk günden, yemek yedikleri tabakları ve çamaşırılarını yıkamaları, yamalarını, kopuklarını ve söküklerini dikmeleri, yataklarını havalandırarak düzeltilmeleri öğretilerek bu işleri kendi başlarına yapmaları sağlanmıştır. Sanat kabiliyetlerini geliştirmek adına el işlerine büyük önem verilmiştir. Yaşları küçük çocuklara ise kadın bakıcılar yardımcı olmuştur. Kazım Karabekir Paşa'nın önemli bir kaidesi bulunmaktaydı, çocuk ne yapabiliyorsa onu kendi yapmalıdır. Çocuklara, iyi giyinmek, iyi yürümek, iyi yemek yemek ve iyi konuşmak gibi dersler de verilmiştir⁸¹.

Çocuklara harika bir beden terbiyesi verildiği gibi sıhhatleri de iyileştirilmiştir. Bu değerli yavrucaklara, uygulamalı olarak yara nasıl sarılır, yaralı nasıl taşınır, herhangi bir durumda donmaya ve sıcak çarpmasına karşı ne gibi tedbirler alınmalı hususunda eğitimler de verilmiştir⁸². Bu eğitim okul bahçesinde tiyatro şeklinde Erzurum halkına da sunulmuştur. Çocuklar sahnede gördükleri eğitimleri, halka uygulamalı bir şekilde göstermişlerdir.⁸³

Himaye edilen çocukların yaş aralığı fark etmeksizin, makine ve mikrop gösterilerek faydaları ve zararları teker teker anlatılmıştır. Merkezlerde bulunan tüm makinelerin; saat, telefon, telgraf, telsiz, pusula, otomobil, tayyare, elektrik santrali ve lokomotifin kullanım alanları çocuklara aktarılmıştır. Mikroskop yoluyla mikroplar çocuklara seyrettirilerek nerelerde ve nasıl üredikleri, hangi hastalıklara yol açtıkları ve neye yaradıkları aktarılmıştır. Eğitimlerde coğrafya ve tarih derslerine büyük önem verilmiş ve çocuklara her esasta milli bilinç kazandırılmıştır⁸⁴.

Kimsesiz çocuklar için açılan okulların yüksek vasfı etrafta yayıldıkça, bu okullara karşı büyük ilgi duyulmuştur. Vilayetin yetim evlerinde ki küçük çocukların da himaye edilmesi istenmiştir. Kazım Karabekir Paşa, minik yavruları yakınında istemiş ve bu amaçla oturduğu yere yakın bir bina hazırlatmıştır. Bina küçük çocukların kullanabileceği şekilde dizayn edilmiş ve 1 Aralık (1920)'da bu minik yavrulara uygun ana mektebi açmıştır⁸⁵. Kazım Karabekir Paşa, yeni gelen çocukları yetişmişlerin arasına yerleştirmek amacıyla Yakutiye Kışlası'nda biraz eğitim gördükten sonra Sanayi Mektebi'ne yerleştirmiştir. Paşa, bu müesseseye "Sanayi Gürbüzleri" adını vermiştir. Bu değerli iki mektepte halk huzurunda teftiş edilmiştir.⁸⁶

Erzurum'da ve diğer büyük mıntikalarda, orta ve lise eğitimi almış çokça işsiz genç bulunuyordu. Doğu'nun küçük sağlıkçı, baytar, ebe, dişçi ve memurlara ihtiyacı vardı. Kazım Karabekir Paşa, bu çocuklara bol eğitimci ve malzemeli kurslar açarak eğitim vermiş ve iş sahibi

⁷⁷ Karabekir, Çocuk, s. 15.

⁷⁸ Karabekir, Çocuk, s. 15.

⁷⁹ Karabekir, Çocuk, s. 16.

⁸⁰ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 203.

⁸¹ Karabekir, Çocuk, s. 27.

⁸² Karabekir, Kürt Meselesi, s. 202.

⁸³ Karabekir, Çocuk, s. 16.

⁸⁴ Karabekir, Çocuk, s. 27.

⁸⁵ Karabekir, Çocuk, s. 17.

⁸⁶ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 208.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

olmalarını sağlamıştır. Köylerde ebelik yapan kadınlar da toplatılarak ebelik kursuna tabi tutulmuştur. Kursun bitmesiyle diplomalı birer ebe olarak köyelerine dönmüşlerdir⁸⁷.

2.3. Erzurum Çocuklar Ordusu Teşkilatı

Kazım Karabekir Paşa, çocuk ordusu kurma hayallerinin ilk adımları himaye edilecek çocukları Erzurum'da toplanmasıyla atılmıştır⁸⁸. Savaşla birlikte, kimsesiz bakıma muhtaç binlerce çocuğun bakımı ve eğitimi için Erzurum'da savaşın yıkıcı tesirinden kurtulan binalar çocuklar için tahsis edilmiştir⁸⁹. Kazım Karabekir Paşa, mıntika dahilindeki okulları birer alay haline getirerek çocuklar ordusu teşkilatını oluşturmuştur. Her bir alaya birer bayrak, ikişer filinta, flüt, boru, trampet vb. malzemeler, kıyafetlerinin üzerine giymek için alayın rengine göre uzun gömlek, başlık ve kuşak dağıtmıştır⁹⁰. “Güç Dernekleri” adıyla hazırlanan nizamname gereğince, erkek çocuklara verilen dersler, kılıç ve meçle vuruşma, tahta bomba atmak, gerçek silahlarla atış, makineli tüfek kullanma talimleri, ata binmek bisiklet kullanmak⁹¹. Kız çocuklara, yara sarmak, hasta ve yaralılara bakmak, ilk müdahaleyi yapma ve taşıma dersleri verilmiştir. Alayda mevcut 1650 çocuk bulunmaktadır⁹².

1 Mayıs (1920)'ta Erzurum Çocuklar Ordusu teşkilatı açılmıştır⁹³. Kazım Karabekir Paşa o gün ki duygularını şöyle anlatmaktadır, “*Ben bugün bu manzara karşısında çeşitli duygularımın derecesini bir kelime ile hulasa edebilirim: hayatımda ufak büyük siyasi, ilmi ve askeri hayli muvaffakiyetler gördüm. Hiçbirinde bu kadar ruhumun vicdanımın derinlerine kadar bir haz ve neşe yapana rastlamadım*”. Paşa'nın büyük emekler verdiği ordu dört gürbüz alayı, Kolordu Sanayi Takımları, Askeri İdadi, Ana Mektep ve Otomobil Mektebi'nden oluşmaktadır. Alayların isimleri ve mevcutları şu şekildedir; Avcı Gürbüz Alayı 1100, Sultani Gök Bayrak Gürbüzler Alayı 180, Albayrak Gürbüz Alayı 150, Yeşil Bayrak Gürbüz Alayı 220'dir. Kazım Karabekir Paşa, Birinci Avcı Gürbüz Alayı'nın kumandanlığını yapmıştır. Erzurum, Kars Kapısı meydanı Çocuklar Ordusu için talim meydanı olarak ayarlanmıştır. Her cuma günü, alaylar talim ve terbiyelerini yapmışlardır. Alayların sancak makamında birer Osmanlı bayrağı da asılı bulunmaktadır⁹⁴. Kazım Karabekir Paşa, ayrıca küçük ordusu için “Türk Yılmaz” marşını yazarak bestesini de kendisi yapmıştır⁹⁵.

2.4. Sarıkamış Çocuklar Kasabası

Kazım Karabekir Paşa, 30 Ekim (1920)'de Kars Kalesini alarak, 8 Kasım'da Gümrü'yü ele geçirmiştir⁹⁶. Amerikalı uzmanların Kars'ta 6 bin, Gümrü'de 10 bin Ermeni çocuğu yetiştirdiklerini gören Kazım Karabekir Paşa, bu durumla yakından ilgilenmiştir⁹⁷. Amerikan pedagoglarının kimsesiz çocuklara olan yaklaşımları inceleyerek fikirler edinmiştir⁹⁸. Daha sonra bu fikirleri kendi düşünceleriyle harmanlayarak Çocuklar Kasabası'nda hayata geçirmiştir.

Kazım Karabekir Paşa, Sarıkamış'ı Çocuklar Kasabası yapma fikrini iki önemli sebebe bağlamıştır. Birincisi Sarıkamış'taki binaların çokluğu, ikincisi ise büyük şehirlerden uzak olmasıdır. Sarıkamış'ta Ruslardan, modern kışla, gelişmiş bir hastane, büyükçe bir askeri kulüp ve modern bir subay mahallesi kalmıştır. Burası Kazım Karabekir Paşa'yı oldukça heyecanlandırmıştır; “*Sarıkamış, Kars ve ötesi bir daha benim kumandamla anılacaktı ve ben yine oralarda hem de yıllarca karargahımı kurarak kalacak ve irfan ordumu yetiştirecektim*”. Paşa bu karargâhı çocuklara uygun hale getirmiş ve artık kasaba çocuklarını ağırlayabilecek durumdadır. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa,

⁸⁷ Karabekir, Çocuk, s. 40.

⁸⁸ Karabekir, İstiklal, s. 34.

⁸⁹ Sarıkaya, a.g.m., s. 239.

⁹⁰ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 238.

⁹¹ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 238-239.

⁹² Karabekir, Çocuk, s. 34-35.

⁹³ Karabekir, Günlükler, s. 1505-1506.

⁹⁴ Karabekir, Günlükler, s. 36-38-40.

⁹⁵ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 251.

⁹⁶ Karabekir, Çocuk, s. 44.

⁹⁷ Ömer Kayır, Çocuk Davamız ve Kazım Karabekir Paşa, s. 238-239.

⁹⁸ Güler Ceren Çoker, “Kazım Karabekir”, Akademik Tarih Aylık Blog Dergisi, Ağustos-Eylül 2019, s. 3.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Erzurum'dan Sarıkamış'a çocuklar bir bir nakledilirken, gelen tüm çocuklarla yakından alakadar olmuştur⁹⁹.

Sarıkamış Çocuklar Ordusu açılış merasimi, Sarıkamış Askeri İdadisinde gerçekleşmiştir¹⁰⁰. Kazım Karabekir Paşa, açılış konuşmasında su cümleleri kullanmıştır, *"Sarıkamış'ı çocuk kasabası yapma isteğim burayı ilk gördüğüm 1918 yılında başladı. Bunu her yerde söyledim. Şimdi bunu başardım. Binlerce çocuk babasıyım. Hayatımın en mesut günleri"*¹⁰¹.

12 Kasım 1921'de Sarıkamış merkezli Çocukları Himaye Cemiyeti kurulmuştur¹⁰². Kazım Karabekir Paşa, kimsesiz evlatları için yapılan çalışmaları, Çocukları Himaye Cemiyeti adı altında toplamıştır. Bölgenin düşman işgalinden kurtulması üzerine kalkınmayı sağlamak için birçok adım atılmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın yardımlarıyla çıkartılan Varlık Gazetesi, yapılan faaliyetleri ayrıntılı olarak halka duyurmuştur¹⁰³. Cemiyetin ilk haberini de Varlık Gazetesi yapmıştır¹⁰⁴.

Varlık Gazetesi bu haberi, *"Hayırlı ve Ulvi bir Teşebbüs Çocukları Himaye Cemiyeti"* başlığı ile tüm yurda duyurmuştur. *"Bir millet, mevcudiyetini kaybetmemek ve başkasının ayakları altına yuvarlanmamak için hayatında bir yandan yıkılan bir yandan yapılan ve boşalırken dolan bir kabiliyet göstermeli, yapılışın yıkılışa galebesini temin etmelidir... Türk, büyük sıtmalar uzun ve kanlı muharebelere uğradı, yuvaları dağıldı. Civanları telef oldu... en ziyade bundan yavrularımız, küçük neslimiz müteessir oldu. O nesil ki milletin müstakbel hayatıdır. Daha doğrusu müstakbel milletidir. Bugün analarını, yurtlarını ve yavrularını kaybetmiş veyahut bozulmuş yuvalarına acı bir hicran ve mahrumiyetle dönmüş binlerce Türk yavrusu hayatının büyüme ve serpilme devrinde mihnet ve felaketlerin canlı şahitleri halinde yüzleri solgun gözleri elemle manalı kimisi fakir, kimisi öksüz ve kimsesiz kaldı. Sinemizde derin boşluklar açıldı. Bu boşlukları doldurmak falan ya da filan kimselerin yapabileceği şeyler değildir. Bunlar öyle içtimai yaralarımızdır ki; yine içtimai devalarla birlikte teşebbüslerle faal cemiyetlerle şifa bulunur"*¹⁰⁵.

Kazım Karabekir Paşa, 2 bin kız ve 4 bin erkek olmak üzere toplamda 6 bin kimsesiz yavruya elini uzatarak himaye etmiştir. Paşa, öksüz ve yetimlere sahip çıkmayı milli, insani ve dini bir vazife olarak görmüştür¹⁰⁶. Bu toplanan kimsesiz çocuklara sıcak bir yuva sunmakla, karınlarını doyurmakla, giydirmekle yetinmeyip, anaokulundan meslek öğrenebilecekleri liselere kadar oluşturulan eğitim tesisi mükemmel tarzda eğitim ve öğretim sağlamıştır¹⁰⁷. Açılan okullar genel manada mesleki açıdan öğrencileri yetiştirme odaklıydı¹⁰⁸. Paşa'ya göre, verilen eğitimler sadece mesleki eğitime odaklı olmamalıdır ve aynı zamanda askeri eğitimlerde verilmelidir. Açılan okulların amacı, prensiplere bağlı kalarak sistemli çalışmaktır. Bu okullar, 20. yüzyılın ihtiyaçlarına uygun olarak teoriden fazla pratiğe önem vermiştir¹⁰⁹.

Kazım Karabekir Paşa, karakter ve ahlak eğitimine önem vermiş, faydalı sporlarla beden eğitimini zorunlu tutmuştur. Çocukların kişisel bakımları, yetiştirilme tarzıyla bizzat kendisi ilgilenerek vatana, insanlığa ve millete yararlı birer evlatlar olarak yetiştirmiştir¹¹⁰. Kazım Karabekir Paşa, her durumda bizzat kimsesiz çocukların yanında yer alarak, bu değerli çocuklar için ders kitapları, piyesler, öğüt kitapları, marşlar kaleme almıştır. Yüzlerce erkek çocuğun sünnet merasimini yapmıştır. Her bir çocuğun sağlığından, giyecekleri kıyafetlerin denetimiyle bizzat kendisi ilgilenmiştir¹¹¹. Kazım Karabekir Paşa'nın, kurduğu Sarıkamış Çocuk Kasabası, sokaklarda yaşamak zorunda kalan aç ve bitik halde bulunan kimsesiz çocukları, himaye ederek, yuva sıcaklığı hissettirmiş,

⁹⁹ Karabekir, Çocuk, s. 43-46.

¹⁰⁰ Çoker, a.g.m., s. 4.

¹⁰¹ Çoker, a.g.m., s. 4-5.

¹⁰² Karabekir, Günlükler, s.1718.

¹⁰³ Hürü Sağlam Tekir-Süleyman Tekir, "Eğitime Katkılarıyla Kazım Karabekir", Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, c. III/ sy. 2, s. 326.

¹⁰⁴ Sarıkaya, a.g.m., s. 239.

¹⁰⁵ Sarıkaya, a.g.m., s. 239.

¹⁰⁶ Kayır, a.g.e, s. 3.

¹⁰⁷ Çoker, a.g.m., s. 5.

¹⁰⁸ Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIII/ sy. 37, s. 257.

¹⁰⁹ Çoker, a.g.m., s. 5.

¹¹⁰ Kayır, a.g.e., s. 4.

¹¹¹ Kayır, a.g.e., s. 4.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

bir çocuğun gereksinim duyduğu şefkati, ilgi ve alakayı fazlasıyla sunmuştur. Verdiği eğitimlerle hem hayata hazırlamış hem de iş sahibi olmalarını sağlamıştır¹¹².

Kazım Karabekir Paşa, tarafından hayata yeniden bağlanan çocukların mevcudu 6 bini aşmıştır. Meslek eğitimini tamamlayan 4 bin kadar çocuk yakınlarının himayesinde çalışma hayatına atılmıştır. Kimsesiz kız çocuklarının çoğu ailelere dağıtılmış ve merkezlerin himayesinde kalan kızlar ebelik eğitimi alarak diplomalı birer ebe olmuşlardır. Kazım Karabekir Paşa, vatanına ve milletine son derece bağlı örnek bir Türk insanıdır. Himayesinde yetişen her çocuk da vatanını seven, milletine bağlı hayırlı birer vatandaş olarak yetişmiştir.

2.5. Trabzon Ermeni Yetimhanesi

Savaş sonrası sokaklarda aç, bakımsız ve kimsesiz çocuklar arasında çoğunluğu oluşturan Ermeni çocukları da bulunmaktadır¹¹³. Yerleri değiştirilmek zorunda kalan Ermenilerin 10 yaşından küçük çocukları yetimhanelere yerleştirilmiştir¹¹⁴. Kazım Karabekir Paşa, büyük bir hassasiyet göstererek, öksüz ve yetim kalan Ermeni çocuklarını, asimile olmamaları için Türk çocuklarından ayrı olarak Trabzon'da Ermeni yetimhaneleri kurarak buraya yerleştirmiştir.

Bu durumla ilgili Kazım Karabekir'in kızı Timsal Karabekir Yıldırım şöyle bahsetmektedir: *"O çocukları himayesine alıyor. Ama ortada Ermeni çocuklar da var anasız, babasız kalmış. Onları bu toprağın evlatlarıyla aynı yerde yetiştirmiyor. Bunu iki açıdan yapıyor. Savaşmış iki toplumun evlatlarının kını devam etmesin diye. İkincisi de Ermeni'ye olan saygısından. 'Bu çocuk Ermeni ise dinini, dilini bilerek yetişsin' diyor. Amerikalıların Trabzon'da açtığı bir yetimhane var. Çocukları da oraya alıyor ve onlara da babalık ediyor. Bugün bize yapılandırılmaya çalışılan iğrenç yalana yani tehcir olayını bir soykırıma benzetme yalanına başlı başına bir cevap ve bir belgedir ki; Trabzon'daki Ermeni yetim evlatlar bir şükran ifadesi olarak, Kâzım Karabekir'in bir kara kalem resmini yapıyorlar. Altındaki ithaf çok çarpıcı. 'Yetimler Babası Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine Trabzon Ermeni Yetimleri tarafından' diye yazıyor. Bu başlı başına bir belgedir. Başlı başına bir cevaptır. O soysuz yalana. O evlatlar da hayatlarından emin olarak büyüyorlar"*¹¹⁵.

2.6. Kazım Karabekir'in Kimsesiz Çocukların Eğitimi İçin Açtığı Okullar

2.6.1. Erzurum Ana Mektebi

Kazım Karabekir Paşa, vilayetin yetim evindeki küçük çocuklar için Erzurum'da evinin yakınında bir binayı çocuklara uygun hazırlatarak, 21 Aralık 1920 tarihinde Ana Mektebini açmıştır. Kazım Karabekir çocuklarla ilgilenmesi için bakıcı kadınlar görevlendirmiştir. Paşa her akşam iş çıkışı kimsesiz çocuklara uğramış, onlarla yakından alakadar olmuştur¹¹⁶.

2.6.2. Sanayi Mektebi

Sanayi Mektebi, 1 Temmuz 1919'da açılmıştır¹¹⁷. İlk öğrencilerini Erzurum Yetim Yurdu'ndan almıştır ve burası 12 yaşından büyük 33 çocuk ile kurulan eğitim kurumudur. Kimsesiz öğrencilere, sırasıyla okuma-yazma, terzi, saraç, kunduracı gibi meslek eğitimi vermiştir¹¹⁸. Sanayi

¹¹² Zekeriya Uludağ, "Kazım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIII, s. 482.

¹¹³ Kevser Şeker, Osmanlıdan Cumhuriyete Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 78.

¹¹⁴ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 91, Ankara 2007, s. 175.

¹¹⁵ Çoker, a.g.m., s. 5.

¹¹⁶ Karabekir, Çocuklar, s. 17.

¹¹⁷ Karabekir, Günlükler, s. 1423.

¹¹⁸ Şeker, a.g.t., s. 78.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Mektebi, beden eğitimi dersleri ve milli bilinç kazandıran eğitimler de vermiştir. 1923 yılına gelindiğinde okul eski dinamikliğini kaybederek kapanmıştır¹¹⁹.

2.6.3. Leyli Eytam-ı Askeri İbtidai Mektebi

1 Ekim 1919'da açılan okulun amacı, zeki ve kabiliyetli çocukları subay olarak yetiştirmektir. Okul ağırlıklı olarak genel kültür ve askeri dersler vermiştir. Okulun kendisine ait küçük bir kütüphanesi ve askeri bando takımı da vardır¹²⁰.

2.6.4. 29. Alay Mektebi

4 Mart 1920 tarihinde 9. Tümen'in 29. Alay'ının yer aldığı Firdevsoğlu Kışlası'nda açılmıştır¹²¹. Otomobil Mektebi, askeri ihtiyaçların karşılanması için kurulmuştur¹²². 100 kimsesiz çocuk bu okulda, tornacılık, motorculuk, tesviyecilik, dericilik, demircilik ve kuyumculuk gibi alanlarda eğitim görmüştür. Çocuklara otomobil tamirciliği ve şoförlükte öğretilmiştir¹²³. Okulda öğretmenlerin yanı sıra usta başları da eğitim vermiştir. Öğrenciler, birer meslek sahibi olarak okuldan mezun olmuşlardır. Okul bugün Erzurum'da 4. Kademe Bakım Kumandanlığı'nın temellerini atmıştır¹²⁴. Okulun ismi zamanla değişiklik göstererek İş Ocağı ve Otomobil Mektebi adını almıştır¹²⁵.

2.6.5. Sıhhiye Mektebi

Mayıs 1920 yılında açılan Sıhhiye Mektebi, öğrencilerine sağlık dersleri vererek küçük sıhhiye memurları yetiştirmiştir. Mektepten mezun olan kimsesiz öğrenciler, sağlık memuru olarak görev almıştır¹²⁶.

2.6.6. Sarıkamış Askeri İdadisi

19 Aralık 1920'de kurulan okul, Erzurum'da bulunan Askeri İlkokulu'nun Sarıkamış'a nakledilmesiyle kurulmuştur. Bu okulda askeri okulların eğitim programları uygulanmıştır. Uygulamalı eğitim veren okulda, tiyatro grubu, mızıkacı takımı vb. sosyal faaliyet dersleri de verilmiştir. Sarıkamış Askeri İdadisi'nden mezun olan kimsesiz çocuklar, Bursa İşıklar Askeri Lisesi'nin temellerini atmışlardır¹²⁷.

2.6.7. Sarıkamış Ana Mektebi

Okul, 28 Kasım 1921 tarihinde açılmıştır¹²⁸. Çocukları Himaye Cemiyeti'nden hemen sonra açılan mekteplerden bir tanesidir. Ağaç yaş iken eğilir atasözüne uygun nitelikte eğitim veren bu mektep diğer eğitim kurumlarından daha önemlidir¹²⁹. Dönemin şartlarına göre tam manasıyla

¹¹⁹ Yasin Mahmut Yakar, Kazım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarkılı İbret Eseri Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007, s. 34.

¹²⁰ Karabekir, Çocuk, s. 19.

¹²¹ Karabekir, Çocuk, s. 32-33.

¹²² Şeker, a.g.t., s. 78.

¹²³ Karabekir, Çocuk, s. 32.

¹²⁴ Yakar, a.g.t., s. 34.

¹²⁵ Karabekir, Çocuk, s. 32.

¹²⁶ Yakar, a.g.t., s. 34.

¹²⁷ Yakar, a.g.t., s. 34.

¹²⁸ Karabekir, Günlükler, s. 1724.

¹²⁹ Karabekir, Günlükler, s. 1459.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

modern eğitim vermiştir. Bünyesinde çocukları çok yönlü geliştirecek malzeme ve çalışana sahip kurum, birçok çocuğa eğitim vermiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın da, Ana Mektebi'nde öğrencilere öğretmenlik yaptığı yakından alakadar olduğu bilinmektedir. Günümüzdeki okul öncesi eğitimi veren kurumdur. Okulun eğitimi, yaparak ve yaşayarak, deney yoluyla öğrenme metoduna dayalı tutulmuştur. Ana Mektebinin en önemli özelliği, döneminin ilerisinde modern eğitim metot ve programlarının kullanılmasıdır¹³⁰. Bu mektepler o dönem oldukça dikkat çeken eğitim kurumları haline gelmiştir¹³¹.

2.7. Kazım Karabekir Paşa Öncülüğünde Açılan Kurslar, Kulüpler ve Salonlar

Tiyatro: Kazım Karabekir Paşa, açmış olduğu okullarda sosyal faaliyetlere bir hayli önem vermiştir ve 23 Ocak 1920'ta "İbret Yeri" adı ile tiyatro açmıştır¹³². Şark'ta tiyatro ismi hoş karşılanmadığından Paşa, ismini değiştirme yoluna gitmiştir. Becerikli subaylardan "İbret" grubu oluşturarak, yetim çocukları hem eğlendirme hem de eğitime yolu olarak kullanılmıştır. Öğrencilerin tiyatro gösterileri için birçok salonda mevcut kılınmıştır¹³³.

Müzik: Kazım Karabekir Paşa, eğitim ve sosyal faaliyetler içerisinde müziği de ihmal etmemiş ve 9 Şubat 1920 tarihinde Musiki Mektebi'ni açmıştır¹³⁴. Müzik Okulu'nda ilk olarak Sanayi Mektebi, öğrencileri enstrüman ve müzik dersleri almış ve zaman içerisinde tüm okullarda müzik ders olarak görülmüştür. Her bir okulda; keman, piyano, flüt, bando mızıka takımından oluşan bir orkestra bulunmakta idi¹³⁵.

Müze: Kazım Karabekir Paşa, müzeyi çocuklarla beraber hazırlamıştır. Paşa, müze içerisini; hava, deniz ve kara nakil araçları, başlık, elbise, ayakkabı, çeşmeler, lağımlar, suyolları, köyler, şehirler, evler, mezarlar, limanlar, ısıtma, ışık, savaş arabaları gibi ilk şeklienden son haline kadar uygun şekilde düzenlemiştir. Kum yığınının, şeritli yollar, demir yolları, mukavvadan, eski ve yeni tipte çeşmeler ve köyler yaptırmıştır. Müzeler, çocuklara varlığını duyduğu veya gördüğü herhangi bir şeyi en ince ayrıntısına kadar tanıtarak, yeni şeylerin varlığını görsel olarak öğretmiştir¹³⁶.

Açılan diğer önemli kurslar ve kulüpler, sinemacılık, fotoğrafçılık kursları, okuma salonları, okuma bilmeyenlere mektup yazma merkezleri, sinema ve film kütüphanesidir Okulların temsil kolları, spor kulüpleri de (atıcılık, binicilik, avcılık, uzun yürüyüş) bulunmakta idi¹³⁷.

2.8. Kazım Karabekir Paşa'nın Organize Ettiği Kalkınma Bayramları

Kitap Bayramı: Kazım Karabekir Paşa, memleketteki kitap alım ve satımı arttırmak ve okumaları çoğaltmak adına, 12 Kasım 1921 tarihinde Kitap Bayramı ilan etmiştir¹³⁸. Yurdun önde gelen isimleri, her yıl Kitap Bayramı'nda çocuklara kitap hediye etmiştir¹³⁹.

Ağaç Bayramı: 20 Nisan 1921 tarihinde kutlanmaya başlanmıştır¹⁴⁰. Kazım Karabekir Paşa, ilk kutlamayı Kars'ta Hakimiyeti Milliye Caddesi'nin her tarafına çocuklar ve halkla beraber meyve ağaçları dikerek kutlamıştır. Ağaç Bayramı daha sonraki yıllarda 23 Nisan'da kutlanmıştır. Kazım Karabekir Paşa bayram gününü şu şekilde anlatmıştır: "*Çocuklar tarafından daha önceden muhtelif parklar hazırlanırdı. Çocukların kazma kürekleri omuzlarında tüfek gibi taşıyarak mızıka ile iş başına gidişleri ve seve seve çalışmaları görülecek bir alemdi*"¹⁴¹.

¹³⁰ Şeker, a.g.t., s. 78.

¹³¹ Karabekir, Çocuk, s. 35.

¹³² Karabekir, Günlükler, s.1468.

¹³³ Kıyar, a.g.e., s. 5.

¹³⁴ Karabekir, Çocuk, s. 29.

¹³⁵ Kıyar, a.g.e., s. 5.

¹³⁶ Karabekir, Çocuk, s. 25-47.

¹³⁷ Karabekir, Temel Esasları, s. 141.

¹³⁸ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 253.

¹³⁹ Karabekir, Kürt Meselesi, s. 25-41-42-48.

¹⁴⁰ Karabekir, Günlükler, s. 1661.

¹⁴¹ Karabekir, Çocuk, s. 25-46-48.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Atış Bayramı: İlk atış bayramı, 5 Haziran 1922 tarihinde kutlanmaya başlanmıştır¹⁴². Kazım Karabekir Paşa, atış bayramı için özel hazırlıklar yaptırmış ve kendisi de hazırlıklarla yakından alakadar olmuştur.

İdman Bayramı: Bu bayramda, çocuklar spor alanında öğrendiklerini halk önünde sergilemiştir¹⁴³. Kazım Karabekir Paşa, Ramazan Bayramı'ndan bir önceki haftayı Temizlik Haftası ilan etmiştir. Bu sayede bayram öncesi tüm alanlar ve sokaklar temizletilip yıkatılmıştır. Kurban Bayramı'nın önceki haftası da Tasarruf Haftası olarak ilan edilmiştir¹⁴⁴.

Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesi'nin işgallerden kurtulmasında önemli rol oynayan Kazım Karabekir Paşa, bölge halkının kalbinde taht kurarak önemli bir şahsiyet haline gelmiştir. Verilen her görevi büyük çabalar göstererek, öngörüsü ve komutasında bulunan askerlere olan inancıyla girdiği her savaşı, oturduğu her anlaşmayı istenildiği şekilde başarıyla yerine getirmiştir. Sonrasında kendisine verilen görevlerde de aynı istikrarla ve azimle çalışmıştır. Babası gibi kendisi de ömrünü vatanına adamıştır. Hayatı boyunca yetimler ve ihtiyaç sahiplerine umut olmuştur.

Savaşın ağır tesirlerinden en çok etkilenen nitekim sahipsiz kalmış çocuklar olmuştur. Bu çocuklar, anne ve babalarından mahrum ve perişan halde sokaklarda yaşamak zorunda kalmıştır. Kazım Karabekir Paşa, bu yürek burkan görüntülere kayıtsız kalmamış ve Doğu'nun her yanından kimsesiz yardıma muhtaç çocukları, Erzurum'da toplatılarak himayesi altına almıştır. Kazım Karabekir Paşa, kimsesiz çocukları için dünyada eşi benzeri görülmemiş himaye ve eğitim merkezleri açmıştır. Erzurum'da Çocuklar Ordusu adını verdiği merkezde, yetim ve öksüz kalmış yavrularını birer asker gibi eğiterek sayısız imkanlar sunmuştur. Sarıkamış'ta Rus ordusundan geriye kalan askeri kışlayı kimsesiz çocuklara uygun hale getirerek Çocuklar Kasabası'nı oluşturmuştur. Sarıkamış Çocuklar Kasabası, kimsesiz yavruların eğitim gördükleri, sayısız sosyal faaliyetten yararlandıkları eşsiz bir yuva olmuştur. Kazım Karabekir Paşa, birçok meslek eğitimi veren okul da açmıştır. Bu okullarda çocuklara hayat tecrübesi kazandırarak, meslek sahibi olmalarını sağlamıştır.

Uzun yıllar savaş boyunca nitelikli ve eğitilmiş insan nüfusu bir hayli azalmıştır. Bu durumu çok iyi bile Kazım Karabekir Paşa'nın tüm çabası, savaşın ağır tesirlerinden etkilenmiş toplumda nitelikli kimsesiz genç nüfusu kaderine terk etmek yerine onları yetiştirmeyi devlete ve topluma faydalı bireyler olarak kazandırmayı seçmiştir. Kimsesiz çocukların sahip olduğu fırsat eşitsizliğinin ortadan kaldırarak çağının ötesinde uyguladığı "yaşayarak öğrenme" metoduyla çocukları her alanda donanımlı hale getirmiştir. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa, çeşitli kurslar, spor kulüpleri, müzik okulu, tiyatro, müze ve sayısız faaliyet imkanları sunarak çocukların etkin ve sosyal birer çocuk olmalarını sağlamıştır. Kazım Karabekir Paşa, kimsesiz çocuklarından vatana mutlu, güçlü ve çalışkan binlerce vatandaşa kazandırmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve iskanı (1878-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 91. Ankara 2007.

Kitaplar

Karabekir, Kazım, Çocuk Davamız, Y.K.Y, İstanbul 2019.

Karabekir, Kazım, Ermeni Dosyası, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karabekir, Kazım, Günlükler (1906-1948), Ed. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 2009.

Karabekir, Kazım, Hayatım, Haz. Erhan Çiftçi, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

¹⁴² Karabekir, Günlükler, s. 1786-1787.

¹⁴³ Karabekir, Günlükler, s. 1421.

¹⁴⁴ Karabekir, Çocuk, s. 25-48.

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1951.

Karabekir, Kazım, İttihat ve Terakki Cemiyeti, YKY, İstanbul 2009.

Karabekir, Kazım, Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Erzurum Ticaret Yay., Erzurum 1990.

Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Kırzioğlu, Fahrettin, Kazım Karabekir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Köstüklü, Nuri, Kazım Karabekir ve Eğitim, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001.

Mumcu, Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

Öcal, E. Enver, Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu, İstanbul, 2010.

Polat, M. Şadi, Her Yönüyle Kazım Karabekir, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2017.

Sarıkaya, Makbule, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011,

Soysal, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları, C. I, Ankara 1991.

Şirin, Mustafa Ruhi, Dersimiz Çocuk: Çocuk Üzerine Düşünce Yazıları, İz Yayınları, İstanbul 2006.

Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Taşkıran, Celalettin, Millî Mücadele'de Kazım Karabekir, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

Tezler

Küçük, Tahir, Kazım Karabekir'in Din, Toplum ve Eğitimi ile İlgili Düşüncelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, TC. On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2018.

Osrak, Selim, Kazım Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri, TC. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2016.

Salim, Muammer, Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2011.

Sivaz, B. Ali, Millî Mücadele Döneminde Erzurum ve Çevresinde Yapılan Beden Eğitimi ve Spor Faaliyetleri, TC. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

Şeker, Kevser, Osmanlıdan Cumhuriyete Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

Yakar, Y. Mahmut, Kazım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarkılı İbret Eseri Üzerine Bir İnceleme, TC. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2007.

Makaleler

Bağdatlı, Mustafa İsmail, "Kazım Karabekir'in Uygulamalarında Yaşayarak Öğrenme ve Eğitici Drama", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 23, 2010, ss. 121-140.

Çılgın, Sınar, "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: Gürbüz Türk Çocuğu", U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 6, 2004, ss. 97-119.

Çoker, Güler Ceren, "Kazım Karabekir", Akademik Tarih Aylık Blog Dergisi, Ağustos-Eylül 2019, ss. 1-12.

Kayır, Ömer, "Çocuk Davamız" ve Kazım Karabekir Paşa".

Keser, D. (2020), Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme, AUSBD, 3 (5), 15-37

Köstüklü, Nuri, "Millî Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIII/ ss. 37, 1996, ss. 250-263.

Küçük, Cevdet, "Kazım Karabekir", TDVİA, c. XXV, Ankara 2002, ss. 150-152.

Sarıçoban, Gülay, "Kazım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2017, ss. 137-157.

Sarıkaya, Makbule, "Bir Çocuk Kasabası Sarıkamış", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 23, 2004, ss. 237-243.

Tekir, Hürü, -TEKİR, Süleyman, "Eğitime Katkılarıyla Kazım Karabekir", Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, c. III/ sy. 2, 2017, ss. 322-340.

Uludağ, Zekeriya, "Kazım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XIII/ sy. 38, 1997, ss. 471-500.

Zeyrek, Suat, "Kazım Karabekir: Kafkasya'dan Trakya'ya I. Kafkas Kolordu Komutanlığı ve XIV. Kolordu Komutanlığı", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sy.18, İstanbul 2011, ss. 113-131.

Bildiriler

Duman, Önder, "Gürbüz Türk Çocuğu Projesinin Eylemsel Bir Örneği: Hereke Çocuk Kampı (1936-1939)", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III Bildirileri, ss. 2211-2217.

İnternet Kaynakları

<https://www.kazimkarabekirvakfi.org.tr/kazimkarabekir.htm> (21.12.2019).

EKLER

EK-1- Sanayi Mektebi Terzilik Şubesi talebeleri.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 451.)

EK-2- Meç Talimi Yaparlarken.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 459.)

EK-3-Erzurum Yetimler Evinden Alınan ilk Çocuklar.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 461.)

EK-4- Sanayi Mektebi Öğrencilerinin Jimnastik Dersleri.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 457.)

EK-5- Çocuklar Kasabası'nda Öğrenciler Mikroskopu İncelerken.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 458.)

EK-6- Çıraklık Eğitimi Alan Çocuklar.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 456.)

EK-7- Sarıkamış Çocuklar Kasabası Yatakhanesi.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 459.)

EK-8- Sıhhiye Mektebi Öğrencileri.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 460.)

EK-9- Sarıkamış Çocuklar Kasabası Ana Mektebi.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 455.)

EK-10- Dericilik Bölümü Öğrencileri.

(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 462.)

EK-11- Trabzon Ermeni Yetimhanesindeki Çocukların Paşa'ya Hediyelediği
(Kaynak: KARABEKİR, Kazım, *Çocuk Davamız*, Y.K.Y, İstanbul 2019, s. 445.)

METODOLOJİK BİR DİNİ YAKLAŞIM OLARAK EHL-İ HADİS

Bayram Çınar*

Özet

İslam Mezhepleri'nin sınıflandırılmasına ilişkin birbirinden farklı birçok çalışma yapılmıştır. Farklı kriterlerden hareket edilmesi sebebiyle bir ekol farklı eserlerde, farklı ekol çatısı altında ele alınabilmiştir. Çoğu zaman bu tasnif farklılıkları, çeşitli değerlendirme sorunlarına da yol açmıştır. Bu anlama sorunları, çeşitli algılama sorunlarını da beraberinde getirir.

Bu çalışmada akıl-nakil üzerinden yapılan bir değerlendirme ile Ehl-i hadis olarak bilinen ekolün hangi ekolleri çatısı altında bulundurduğunu tespit etme çabası güdülecektir.

Anahtar kavramlar: *İslam Mezhebi, Mezheb, Akıl- Nakil, Ehl-i Hadis, Ehl-i Sünnet,*

AHL AL HADİTH AS A METHODOLOGICAL RELIGIOUS APPROACH

Abstract

Many attempts have been made on the classification of Islamic Sects. Due to the different criteria of the Historians of Sects, a school could be handled under different schools in different works. Often these classification differences lead to various perception problems. These classification problems bring along various evaluation problems.

In this research, a classification based on “Akl-Naql” will attempt to determine which schools are under the roof of the school known as Ahl al- hadith.

Keyword: *Islamic sect, Akl-Naql, Ahl al- Hadith, Ahl al- Sunna,*

Giriş

İslam inanç ekollerine ilişkin çok farklı tasnif girişimleri olmuş ise de konuya ilişkin yapılan en kapsamlı tasnif, *akıl-nakil* ilişkisi temelinde yapılanı gibi görünür. İbn Teymiye bu ayrımı, *aklî-şer'î* olarak ifade eder (İbn Teymiyye tarih yok, 72). Bu girişimlerden Şîi-Sünnî ayrımı ise imamet sorununa ekollerin yaklaşımları temelinde yapılan bir tasniftir (Eş'arî 1980, 2-5). Bu tasnif denemelerinden bir diğeri de kader sorunu üzerinden yapılan Cebriye-Kaderiye şeklinde ki bir tasnif denemesidir (el-Bağdadî). Başarılı ya da başarısız bir sınıflama olmasından bağımsız olarak tüm bu tasnif denemelerinin, daha sistematik ve anlaşılabilir bir Mezhepler Tarihi görünümü elde etmek amacı güttüğü ise varsayılabilir.

Mücessime, Müşebbihe kavramları ise muhtemelen Allah'ın sıfatlarına ilişkin değerlendirmeler temelinde yapılmış kısmen başarısız bir tasnif çabasının eseridir. Bu tasnif, çatısı altında bulundurduğu akım temsilcilerinin Allah tasavvurunun insan biçimci ve cisimci bir tasavvur olduğunu ima eder. Onlara ilişkin bu yargımız kavramların uyandırdığı çağrışım sebebiyledir ve tasnif bu yönüyle başarılıdır. Fakat bu tasnifte 'öteki' konumunda olan ve değerlendirmenin kendisine yaslandığı kavramın, Mezhepler Tarihi metinlerine yansımamış olması sebebiyle tasnifi başarısız olarak değerlendirilmiştir.

Mezheplerin ayrışmalarına sebep olan fikir ve yaklaşımların belirginleştirip, *efradını câmi, ağyarını mani* bir görünüme kavuşmaları açısından tasnifler önemlidir. Daha sistematik ve daha anlaşılabilir bir tablo elde etmek, ekollere sınır çizmek ve onlara daha tanınır bir sunum sağlamak, bu

* Dr., Gazi Mesleki Eğitim Merkezi (Öğretmen) kocacinarby@gmail.com , Tel: 0506 892 63 96, Orcid: 0000-0002-4886-7610

tasnif çabalarının en önemli amacı olmuştur. Bu bağlamda konuya ilişkin çok daha farklı tasniflere gitmek mümkün görünse de gelinen noktada İslam Mezhep geleneklerini okuma çabasına ilişkin en kullanışlı ve kapsamlı tasnifin akıl – nakil ilişkisi üzerinden yapılan tasnif olduğu, söylenebilir.

Mezhepleri tasnife yönelik tüm teşebbüsler, bir dualizmden esinlenir ve birini öteki üzerinden tanımlama esasına dayanır. Bu yaklaşım, *tek doğrucu* bir anlayışın alana bahşettiği bir görünümdür (Eren 2017). Bu durum büyük orandan yetmiş üç fırka hadisinin bir gereği olarak gelişen *kurtuluş* *ermiş fırka* anlayışının eseridir (el-Bağdadî tarih yok, 23-27).

Öte yandan, İslam kültür geleneği, mezhepler öncesi evrede tek bir anlayışın var olduğu kurgusuna dayandığı için, mezhepleşme olgusunun ana gövdeden kopmalar yoluyla gerçekleştiği varsayımını bir ilke olarak kabul eder. Kaldı ki bu algı tarihsel veriler tarafından da desteklenen bir yaklaşımdır. Bu dönem mezhepler öncesi evre olarak ifade edilen sembolik bir dönemdir. Bu dönem tek kutuplu bir toplumsal yapılanmayı işaret eder ve bir fırkalaşmadan bahsedilemez. Alana ilişkin tüm bu algıların bir sonucu olarak günümüzde ise çift kutuplu bir İslam kültür haritası ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu çift kutupluluk, ana gövdeyi oluşturan ana akım ve onlardan ayrılanlar olarak ifade edilebilir.

Ekollerin, İslam geleneğinde akılcı ve nakilci bir düzlem üzerinde algılanmaları, onların dini metinler karşısında takındıkları tavır ile bağlantılıdır. Akılcı çizgi, kelam ekolleri arasında temsilcileri bulunan mezhepler olarak görülmüştür (Şehristânî 1992, 80,81). Nakilci çizgi ise; Eş'arî tarafından ehli-i hadis olarak, Şehristânî tarafından ise *selef* olarak ifade edilen gelenek çatısı altında, varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu nakilci yapının ayırt edici bir özelliği; aklı önceleyen bir yaklaşımı temsil eden Kelam karşıtı olmalarıdır (İbn Kudame 1990, 27,34). Fakat bu akımın temsilcileri Kelam karşıtı olmalarına karşın, dini bir yaklaşım sergiledikleri ve dini metinleri yorumdan kaçınırsalar bile; metin okumalarından ulaştıkları dini bir senteze sahip oldukları için, Kelam ile bir biçimde ilişkili görülmüşlerdir.

Öte yandan; Makalât tarzı eserlerin erken örneklerinde; ehli-i hadis, ehli-i sünne kavramları eşanlamlı ve birlikte kullanılmıştır (Eş'arî 1980, 211). Fakat bu akım mensuplarının dinî algıları ve dinî metinlere yaklaşımlarına karşın, onların ehli-i sünnet olarak değerlendirilmesine eleştiriler de yöneltilmiştir (el-Cüşemî 1995, 32,33). Bu durum ise onların Kelam içerisinde değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Ehli-i hadis olarak ifade edilen bu yapının, dini metinlere yaklaşımının bir sonucu olarak; sıfatlar konusundaki tutumları Mu'tezile ekolü tarafından eleştirilir. Bu değerlendirmelerin neticesi olarak; Mu'tezile onları *sıfatiye* olarak isimlendirme yoluna giderken, sıfatlara ilişkin tavrı sebebiyle Mu'tezile ise bu akım temsilcileri tarafından *ehl-i ta'til* ya da *muattula* olarak isimlendirilir (Şehristânî 1992, 79).

Sıfatlar konusuna tarafların yaklaşımını, selef denilen akımdan ayrılarak, mezhepleşme sürecinde bir milat olarak gören Şehristânî; bu bölünmede ümmetin ikiye ayrıştığı iddiasındadır. Buna göre metinleri lafızlara hamleden, *lafızcılar* ve metinlerin imkân verdiği ihtimaller çerçevesinde onları yorumlama yoluna giden *tevilciler* olarak, ayrıştığı yorumu yapar (Şehristânî 1992, 79). Fakat lafızcı grubun gelenek içerisinde pozisyonunu koruyan ana akımı temsil ettiği, ayrışmanın metinleri yorumlama çabası gösteren akımlardan geldiği, Şehristânî tarafından kaydedilir (Şehristânî 1992, 79).

Bu ilk ayrılıktan sonra ise yine metodolojik sorunlar sebebiyle, nasların *zahirlerine* hamledilmesi gerektiği anlayışıyla, ana gövdeden ayrılan başka gruplar olduğunu da yine Şehristânî kaydeder (Şehristânî 1992, 79). Buna göre metnin zahirine aşırı vurgu yapan gruplar olduğu gibi bu konuda teşbihe yönelen yapıların olduğunu varsaymak mümkündür (Şehristânî 1992, 79). Fakat bu farklılaşma selef içerisinde bir bölünmeyi sonuç verdiği ifade edilmemiştir.

Malik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Davud el- İsfahanî (ki o Zahirî ekolün kurucu ögesidir) ve Süfyan es-Sevrî ve onların bağlılarının bu ana gövdeyi temsil eden ve teville karşı mücadele eden grubu oluşturduğu ifade edilir.

Süreç içerisinde ana gövdeden ayrılan başka grupların da olduğu anlaşılmaktadır. Şehristânî; Kâlanisî, Muhasibî ve Eş'arî'yi bunlar arasında sayarken, Eş'arî'nin *sıfatiye*'den zaman içerisinde farklılaşarak, kendi ekolünü oluşturduğunu da not eder (Şehristânî 1992, 80).

Bu ayrışmanın nasıl olduğuna ilişkin örnek bir vakıa Vasıl b. Atâ'nın Hasan el Basrî'nin ders halkasından ayrılması prototip bir pratiğini temsil eder. Bir soruya üstadın –ki hoca ekolün söylemini temsil eder- geleneksel yaklaşımı ekol içerisinde birilerini tatmin etmez. Tatmin olmayan bu grup içerisinde farklı bir çözüm önerisi ortaya çıkabilir -ki bu nadir karşılaşılan bir durumdur- Vasıl b. Atâ örneğinde geleneksel cevapla yetinmeyen kendi çözüm önerisini ortaya koymuştur. Otoriteyi temsil eden hoca da bu muhalif sesin gelenek içerisinde ne anlam ifade ettiğinin değerlendirmesini yaparak, ya ekol dışı ilan eder ya da bu eleştiriyi yeterince güçlü bir tehdit olarak değerlendirmez ve muhalif ses akım içinde varlığını sürdürür. Vasıl örneğinde “*kad itezela Vasıl anna*” tavrı ile el- Basrî, Vasıl'ın bu çıkışının ekolün tölare etme potansiyeli dışında güçlü bir muhalefet olduğu kanaati ile onu ekol dışı ilan etmiştir (el-Bağdadî tarih yok, 35).

Görüldüğü kadarıyla, Şehristânî'nin, mezhepleşme olgusunu yorumlama biçimi; *eleştirilerine yapı içerisinde cevap bulamayan grupların, ana gövdeden kopmalar yoluyla, kendi ekollerini oluşturduğu* yönündedir (Şehristânî 1992, 79-81). Onun bu yaklaşımını isabetli bulan Bağdadî ise bu kopmaların sınırlı bazı gerekçelerini kaydetmiştir (el-Bağdadî tarih yok, 32-39, 275-278).

Biz, bu çalışmamızda ana gövdeden ayrışanları değil, ana gövde olduğu varsayılan *lafızcı* akımı ele alacağız. Böylece bu akımın temsil ettiği, metin okuma yaklaşımının sonuç verdiği dini anlayışın, tarihi süreçte nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bir çatı kavram olarak ehl-i hadis'in bütünlüklü homojen bir yapımı yoksa parçalı ve heterojen bir yapı mı olduğunu tespit etmeyi umuyoruz.

1. Ehl-i Hadis

İslam kültür geleneğinde nakilci söylemin ana gövdeyi temsil ettiği tezi, bir varsayımın sınırlarını aşar. Zira bu, kanıksanmış yaygın kabul tarihi olgularla da desteklenen bir yaklaşımdır (el-Bağdadî tarih yok, 32-39).

Kendilerini *ehlu'l-hak, ehlu'l-eser, ehl-i hadis, ehl-i Sünnet, ehlu's-sunne ve'l istikame, ehlu's-sunne ve'l cemaat, ehlu'l-ilm...* vb. kalıplar içinde sunan bu *nakilci* yapının; tüm kopmalardan sonra nasıl bir yapıya evrildiği, günümüzde yapısı içerisinde hangi yaklaşımları barındırdığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu akımın dini metinlere yaklaşım biçimlerinin nasıl bir söylemi sonuç verdiği ve ürettiği Müslüman tipolojisine ilişkin bir değerlendirme ise bu çalışmayı takip eden bir başka çalışmada ele alınacaktır. Bu çalışma, sözünü ettiğim çalışmanın girişi olarak düşünülmüştür. Çünkü orada zahiri Kerramî hatta Haşevî metinler, Müşebbihe ve Mücessime'den alıntılar ile ehl-i hadis'in bir değerlendirmesi yapılacaktır. Okurun bu ilişkiyi daha net kavraması için böyle bir giriş öngörülmüştür. Hatta bu çalışma o çalışmanın başından alınarak kısmen genişletilmiş bir versiyonudur. Sözü edilen çalışma bitme aşamasına gelmiş, halen üzerinde çalışılmaktadır.

2. Ehl-i Hadis'i Oluşturan Yapılar

Mezhepler Tarihi geleneğinin teoride homojenmiş algısıyla yaptığı mezhep sınıflamasına karşın; pratikte onların her zaman homojen olmadıkları, hatta heterojen bir yapıya sahip oldukları görülür. Aynı mezhep çatısı altında, farklı alim gruplarının, lokal söylemler bazında genel yapıdan farklılaştıkları, her ekol içerisinde görülebilir (Şehristânî 1992). Mutezilî alimlerin, farklılaşan söylemleri bu yerel alim gruplarına örnek verilebilir. Bu durumun sahici bir ayrışma mı yoksa sentetik bir ayrıştırma mı olduğu ise Mezhepler Tarihi yazarlarının ekolleri yetmiş üçe tamamlama çabasında görülebilir (el-Bağdadî tarih yok, 32-39).

Sözü edilen bu rivayetçi yapının da homojen bir yapı mı yoksa bir çatı kavram olarak mı tasarlandığının tespiti, bu yüzden önemlidir. Zira *yetmiş üç fırka* hadisi olarak alanda yaygın ve otoriter metin, çatı bir kavramı değil, fırka yapısını ölçü alır. Burada kurtuluşa erecek bir tek fırkanın, *fırka-i naciye* olduğu ifade edilmiştir (el-Bağdadî tarih yok, 25).

Öte yandan *ehl-i sünnet* kavramı gelenek içerisinde çatı bir kavram olarak algılanmış görülüyor (İsferâyîni 1983, 188-196). Hiç değilse günümüzde bu dini yaklaşım, pratikte bir çatı ifade olarak Eş'arî, Matürîdî ve Selefi Hanbeli ekolü içine alan bir kavram olarak algılanır.

İslam mezhep geleneğinin bir çatı kavramı olarak ehl-i Sünnet'in ötekisi konumunda olanın ise *ehlu'l ehva* olduğu varsayılmış ve rivayet ehli olmayan, akılcı yaklaşımı niteleyen bir kullanım olmuştur (el-Bağdadî tarih yok, 26). Eş'arî, *ehlu'l ehva* kavramının ötekisi olarak *ehlu'l hak* ve benzeri birçok nitelemeye ek olarak, *ehlu's-sunne ve'l istikame* 'yi de kullanır (Eş'arî 1980, 473).

Dini metinlere lafızcı bir yaklaşımı ön gören nakilci akım(lar)ın, içeriğini analiz etmek, onlara dönük doğru bir sonuca ve bütüncül bir değerlendirmeye ulaşabilmenin gereğidir. Bu yüzden öncelikle bir içerik analizi yapılacaktır. Fakat bu yapı içerisinde ele alınacak akımların kendilerini ehl-i sünnet'e nispet etmiş olmaları, bizim onlara ilişkin kanaatimizin de onların doğru dini anlayışı temsil ediyor oldukları anlamı taşımaz. Bu yapıları aynı çatı altına almamız onların hakkı temsil ediyor oluşlarından bağımsız, onların bir bütün olarak *ehl-i hadis* ya da *ehlu'l- eser* şekliyle rivayetçi bir çizgiyi dini bir yaklaşım olarak sürdürmeleri sebebiyledir.

Şîi ekoller doğaları itibarı ile nakilci yapının bir ögesidir. İmamet fikri ekseninde ayrı bir yapılanma göstermiş olsalar bile, bu onların rivayet merkezli bir yapı oldukları gerçeği ile bir çelişki oluşturmaz. Öte yandan; *tecsim* ve *teşbihe* ilişkin görüşleri olan bazı Şîi gruplardan da söz edilmiştir (Nesefî 2004, 158). Hatta Bağdadî, onların teşbihe yönelen ilk ekol olarak görür (el-Bağdadî tarih yok, 198-200). Aslında Şîi düşünce, masum imam düşüncesi üzerinden, dinin tamamlanmadığı, aksine tamamlanmakta olan bir olgu olduğu tavrı göstermiştir. Bu yönüyle Şîi ekollerin nakilci/rivayetçi çizgi içerisinde ele alınmaları, onların metnin yaklaşımlarının bize sunduğu bir imkândır. Metne yaklaşımları itibarıyla nakilci çizgi içerisinde anılmayı hak eden Şîi ekol, gerek imamet gerekse rivayetlerin en önemli taşıyıcı ayağı ahabın bir kısmına yönelik eleştirileri sebebiyle genel akım rivayetçi söylemden farklılaşır (Eş'arî 1980). Bu durum onların rivayetçi olmalarını değiştirmese de Ehl-i hadis içerisinde onlara yer vermek kendi içinde farklı sorunlar barındırır. Bu tespitten sonra, Şîi anlayış çalışmamızın dışında tutulacak olsa da Şîi ekol doğası itibarıyla rivayetçi ve nakilci bir yapıdır. Dolayısıyla Ehl-i hadis'in doğal üyesidir. Fakat kültürel sebeplerle bu durum görmezden gelinmiştir.

Öte yandan dini metinlere lafızcı yaklaşımlarının, Müşebbihe, Mücessime ve Zahirî ekollerinin isimlendirilmesinde, onların bu yaklaşımlarına bir ima yapılmıştır. Buna ek olarak, bu ekollerin lafızcı bir dini metin okuması yaptıkları, bu anlayış çerçevesinde şekillendikleri ise yaygın bir kanaat olarak varsayılmıştır. Mezhepler Tarihi okumalarının bu kanaate kaynaklık ettiği hatta bu kanaatleri beslediği de söylenebilir.

Mücessime-Müşebbihe'ye onların Allah'ın sıfatlarına ilişkin görüşleri sebebiyle bu isimlerin verildiği, açıktır (Şehristânî 1992, 99). Fakat bu ekollerin isim olarak değil, nitelik olarak literatüre yansımış olması tasnifte bir kolaylığı beraberinde getirmesine karşın, konuya ilişkin bir başka handikapın da kaynağı olmuştur. Bu handikap, Müşebbihe ve Mücessime'nin tam olarak hangi yapıları ya da ekolleri içerisinde bulundurduğudur. Müşebbihe ve Mücessime arasındaki organik bağı ise Bağdadî sağlar. O, Kerramîye'yi Horasan Mücessime'si olduğunu söyler fakat Müşebbihe içerisinde değerlendirir (el-Bağdadî tarih yok, 189-197,198-201).

Bağdadî'nin Müşebbihe ile ilişkili olarak verdiği ipucu, onların bir grubunun Allah'ın zatını başka varlıklara benzettikleri, diğer bazılarının ise sıfatlarını başka varlıkların sıfatları ile benzeştirdikleri şeklindedir. Bu değerlendirmede O, zat itibarıyla tecsim ve teşbihe giden Şîi grupları ve Kerramiye'yi ve hatta sıfatlar sebebiyle Mu'tezileyi saymışken, yorum konusunda *tevakkuf* yapıp, bu anlama gelen rivayetleri aktarmaktan da geri durmayan ekol mensuplarını ise saymamıştır (el-Bağdadî tarih yok, 198-201). Bu yüzden, bu tasnifin tam olarak hangi ekolleri içerdiği net değildir.

Zahirî'lere ilişkin nitelemenin ise onların; nassın zahirinin uyandırdığı dışında bir anlam katmanını kabul etmemeleri sebebiyle olduğu ifade edilir (Şehristânî 1992, 79,80). Zahirî ekolün en bilindik isimlerinden İbn Hazm'a göre, "*nassın zahire haml edilmesini engelleyen bir başka nass, icma veya duyulardan kaynaklanan bir engel yoksa manayı zahire hamletmek gereklidir*" şekliyle ifade edilir (İbn Hazm 2017, 40). Buna göre Zahirî ekolün bu akıma aidiyeti ise kesindir (Goldziher 1982, 72). Fakat ekolünün kelama yatkınlığı yönünde İbn Hazm'a, özel bir parantez açmasına karşın; Goldziher, Zahirî akımın aslında bir fıkıh mezhebi olup, bir akaîd mezhebi olmadığı tespiti yapar (Goldziher 1982, 101-111). Öte yandan ekolün kurucusu Davud el İsfahanî ana gövdeyi temsil eden

öncü grup içerisinde sayılmıştır (Şehristânî 1992, 79). Fakat öte yandan Mezhep Tarihçilerinin, Zahirî ekolü bir itikadî mezhep olarak görmeye istekli olmadıkları da söylenebilir.

Mezhepler Tarihi kaynaklarında, sıfatlara ilişkin tutumları sebebiyle Ehl-i hadis içerisinde yer verilen Kerramî'lerin, gerek sıfatlara ilişkin tutumlarının tecsim ve teşbihe yakınlığı, gerekse nassın zahirine atıf yapan bir dinî yaklaşıma sahip oldukları için rivayetçi çizgide oldukları kabul edilmiştir (Şehristânî 1992, 81). Onlara ilişkin bu anlayış, Neseфі tarafından da kaydedilmiştir (Neseфі 2004, 159). Öte yandan bu ekolün, düşüncelerini sonraki kuşaklara aktaramadıkları dolayısıyla günümüzde temsilcileri olmadığı da ifade edilmiştir (Durguti 2018).

Şehristânî, Kerramî'leri, Sıfatiye olarak vasıflandırır (Şehristânî 1992, 92,99). Onları, sıfatiye içerisinde değerlendiren yaklaşıma ek olarak, Horasan Mücessime'si olarak değerlendiren Mezhep Tarihçileri de olmuştur (el-Bağdadî tarih yok, 29, 200). Öte yandan Eş'arî, onları müstakil bir Mezhep olarak değil, Mürcüye 'nin bir alt kolu olarak ele alır (Eş'arî 1980, 141).

Haşviye ya da *Haşeviye* olarak ifade edilen yapıların dini anlayışlarının da lafızcı bir dini okumaya dayalı olduğu da söylenmiş fakat bu akıma dönük yapılmış araştırmalar onların ait olduğu dini yapılanmayı net bir biçimde tespit etmek için yeterli olmamıştır. İbn Nedim, onları *Cebri* ekol içerisinde ele almış, fakat onların yazdığı her hangi bir eserin aktarılamamış olduğunu ifade etmiştir (İbn Nedim tarih yok, 254,255). Mezhepler Tarihi çalışmaları ise tüm bu anlayışların, aynı dini yaklaşımdan beslenen bir çizgisinin farklı tonları olduğuna ilişkin bir izlenim verir. Öte yandan, tarihî veriler teşbihçi anlayış ile Mücessime arasında yakın ilişki bulunduğunu da ima eder ki bu durum Mezhepler Tarihi'nin konuya ilişkin algısını destekler (el-Bağdadî tarih yok, 198).

İslam geleneğinde Haşevî'lere ilişkin olarak; tam bir tespit yapılamamış olsa da eldeki sınırlı materyal, onların toplumun alt tabası olduğu, dolayısıyla entelektüel uğraşları olmayan yapıları temsil ettikleri ima edilmiştir. Onların, daha sade dini inanışlara sahip, kısmen kaba dindarlığı temsil ettikleri varsayılmıştır. '*Min huşvetu'n-nâs*' anlamına karşılık olarak, ayak takımı dindarlığını temsil eden Haşevî'nin, bir dini ekole sahip oldukları değil, farklı dini gruplar içerisinde bir dini söylem olarak varlıklarını sürdürdükleri varsayılmıştır (Kutlu 2012, 363-365). Haşevî ifadesinin bir itham ve aşağılama amacına yönelik kullanıldığına da literatürde sıkça rastlanır.

Şehristânî, onların tarih içerisinde izlerini sürebilmemize imkân tanıyan bir aktarım yapar. Buna göre; Eş'arî bu akımın temsilcileri ile ilahi kelamın mahiyetine ilişkin bir çatışma yaşamıştır. "*Çünkü onlara göre harfler ve kelimeler kadimdir. Oysa Eş'arî'ye göre kelam, ibarenin dışında bir şey olup, ancak konuşan ile mümkün olan bir manadır...*" (Şehristânî 1992, 83). Haşvî söylem, farklı bir akım olarak varlık göstermek yerine bu akımlar içerisinde 'aşırı' uçlar arasında var oldukları için, Şehristânî'nin verdiği bu bilgi, onlara ilişkin fikirlere ulaşmak açısından ufuk açıcı bir öneme sahiptir. Zira belirgin bir ekolleri olmadığı için onların izlerini takip etmek yöntem sorunları sebebiyle çok olası görünmese de Müşebbihe'den bahsederken; *ehl-i hadis'ten Haşevî bir grup* oldukları bilgisini de yine Şehristânî aktarır (Şehristânî 1992, 93).

Şehristânî'nin verdiği ipucunun arayışımızda kullanışlı olabileceği yönündeki destek Cuveynî'den gelir. O, Kur'an'ın mahlûk olmadığını savunan kitlelerden bazıları (Haşviye) nın; "*Allah'ın kelamının sesler ve harfler olduğunu, Kur'an okunduğunda çıkan sesin bizzat Allah'ın kelamı olduğunu, kâğıda yazılan şeyin de hakeza Allah kelamı olarak gördüklerini*" nakleder (Cüveynî 2012, 117). İbn Hazm ise böyle bir gruptan bahis açarak, onların kendilerini '*Ehl-i sünnet*'e nispet ettiklerini aktarır (İbn Hazm 2017, 254). Onun sağladığı bu ek bilgi daha belirgin bir alanını işaret eder. Kadı Abdulcabbar ise bu gruba ilişkin olarak, '*Haşevî bazı Hanbeliler*' ifadeleriyle, bu yaklaşıma net bir atıf yapar (Kadı Abdulcabbar 1996, 527). Verilen bilginin sağlaması ise el-İcî tarafından yapılır. O bu gruba ilişkin olarak; '*Hanbelilerden bir grup*' ifadesi kullanır (İcî 2005, 293) (Cürçânî 2015, 154). Günümüzde Haşevîye olgusunun yöntem olarak hadis ve rivayete bağlılık iddiasında olmaları sebebiyle, Hanbelilik ile birlikte ele alınmasını öneren çalışmalar yapılmıştır (Özafşar 2015, 82 vd.).

Buna ek olarak Haşviye'nin belirli bir ekole nispeti zor görünüyorsa da onlara ilişkin olarak; '*çokça rivayette bulunup onların hükmünü ve içeriğini bilmeyen hadisçiler*' şeklindeki değerlendirmeler sebebiyle rivayetçi ekollere mensup oldukları ise varsayılabilir (en-Neseфі 2013, 254). Kaldı ki ehl-i hadis'in nassa bağlılık ve onu yorumlamaktan kaçınan yaklaşımlarının, söz

konusu Haşevî anlayışın, somutlaştıran, teccimci ve teşbihçi görüşlerinin gizlenmesine uygun ortamlar ürettiği varsayılabilir (İbnü'l-Cevzî 1994, 150).

Tüm bunlardan sonra; Mücessime, Müşebbihe, Zahirî ve Kerramiye ekollerinin; Haşeviye ile birlikte, dini metinlere karşı harfî/zahiri/literal yaklaşım sergileyen ekoller oldukları varsayılabilir. Fakat İslam geleneğinde 'Haşevî' kavramının sınırlarının net tespit edilememiş olması sebebiyle, onun hangi ekoller içerisinde olabileceğinin tespiti de konuya ilişkin bir başka zorluğu içerisinde bulundurulur.

Öte yandan her ne kadar onları Hanbeli ekol içerisinde değerlendirenler olsa da biz bunun kesin olmayan bir değerlendirme sorunu olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü Ehl-i hadis geleneği, mihne sürecindeki tavrı sebebiyle yıldızı parlayan İbn Hanbel etrafında toparlanmıştır. Kendini 'ana gövdeye' ait hisseden herkes, bir savrulmadan sonra gelen bu toparlanmada İbn Hanbel'in yanındadır ve kendini bir biçimde ona nispet etmiştir. Bu süreçteki aidiyet hisleri gerçekçi değil önemli oranda duygusaldır. Mu'tezilî çizgi ile vedalaşan Eş'arî'nin de başlangıçta kendini nispet ettiği ve hatta atıfta bulunduğu sembol 'İbn Hanbel' çizgisidir (Eş'arî 1977). Bununla bağlantılı olarak Eş'arî, İbâne adlı eserini de Hanbelî lider, Berbehâfî'ye takdim eder (İbn Ebî Yâ'lâ tarih yok, 18). Bu yönüyle dönemde İbn Hanbel, hem bir ekol lideri olarak gerçekçi bir değere karşılık gelir hem de bu gerçekliği ile sınırlı bir ilişkisi olan sembolik bir değeri vardır. Haşevî yapıların kendilerini Hanbelî çizgiye nispet ettikleri bu yönüyle varsayılabilir de onların bir bütün olarak bu ekole aidiyetleri kuşkuludur.

Hanbelî ekol de gerek dini metinlere yaklaşımı, gerekse mihne sürecinde Ahmet b. Hanbel'in ortaya koyduğu tutum sebebiyle, bu ana ekole aidiyeti koruduğu dolayısıyla ana gövdeye ait bir yapı olduğu varsayılabilir. Öte yandan Mezhepler Tarihi değerlendirmeleri de onların bu konularını tespit eder (Şehristânî 1992, 80). Onları klasik Mezhepler Tarihiçiliği itikada ilişkin bir ekol olarak tasnifte özellikle ifade etmemişse de onlar çeşitli vesilelerle söze konu edilmişlerdir.

Bize göre onlardan bir ekol olarak bahis edilmemesinin nispeten geç bir ekol olması sebebiyledir. Hallal'ın çabalarına rağmen, Hanbeli ekolün hiç değilse X. Yüzyılın ilk yarısında bir fıkıh ekolü olarak bile, şekillenmediğine ilişkin elimizde bazı ipuçları var. Bunlardan biri, Ahmed b. Hanbel'in, Taberî tarafından fakih olarak değil, bir muhaddis olarak değerlendirilmesidir.

Öte yandan, Kadı Ebu Yala el- Ferrâ, alandaki boşluğu doldurmak amacına dönük olarak farklı alanlarda yazma gereği duyacaktır. Buna göre sistematik bir ekol görünümüne önemli oradan ancak XI. Yüzyılın birinci yarısından sonra kavuşan Hanbeli ekol, Mezhepler Tarihi eserlerinde özgün ismiyle var olamamıştır. Onlara ilişkin değerlendirmeler ise Selefî ekol ya da Ehl-i hadis geleneği içerisinde yapılmıştır.

Buna karşın bu ekolün, halku'l Kur'an mihnesi sonrası dönemde gerek siyaset üzerinde baskı kurmak gerekse bürokrasi içerisinde yerleşik güçlü bir yapı olarak toplumsal tabanda yaygın ve etkin olmuştur. Tabakatu'l-Hanabile'de bu gücü ifade eden ifadelerden biri İbn Bakkal'a atfen aktarılır. O, " *hilafet bir çatı/çadır ise Hanbeliler bu çatıyı tutan direkleridir. Direkler düşerse çatı yerinde kalmaz*" der (İbn Ebî Yâ'lâ tarih yok, 190).

3. Tasnif Sorunları Sebebiyle Ortaya Çıkan Ekstra Zorluklar

Tecsim teşbih çizgisini takip eden bir dini anlayışın, Hanbelî ekol öncesine ait oldukları biliniyor olmasına karşın, ekolün tespiti ve isimlendirilmesi ise güç görünüyor. Bu zorluğun saya geldiğimiz tasnif problemlerine dayanan tarafları olmakla birlikte, bu tespiti yapmanın psikolojik zorluklar da içerebileceği geleneğin gücü sebebiyle mümkün görünüyor.

Bu zorluk, Bağdadî'nin Ehl-i sünnet içerisine dâhil etme gayretinde olduğu şahıs ve ekollerin, sınırlarını belirleme çabasında da göze çarpar. O, çok farklı görüş ve anlayışları bu çatı altına sığdırmakta olağanüstü gayret gösterir (el-Bağdadî tarih yok, 271 -316). Bağdadî'nin yaklaşımı sebebiyle çok geniş bir alana yayılan fırka-i naciye mensuplarını tasnif etmek mümkün görünmüyor. Öte yandan onun yaptığı tasnif de kullanışlı görünmüyor. Bu yüzden biz bu tasnif anlayışının kendi içinde ekstra sorunları ürettiğini göstermekle yetinecek yeni bir tasnif önerisinde bulunmayacağız.

İslam kültür geleneğinde şöhreti sebebiyle kendisine ilişkin yaygın bir kanaatin olduğu bir şahıs *Mukatil b. Süleyman* üzerinden bu karışıklığı göstermek bir kanaat oluşturmak için yeterli olacaktır.

Cehm b. Safvan ile karşıt görüşleri temsil ettikleri bilinen Mukatil b. Süleyman, İslam geleneğinin en erken müfessirlerinden biridir. Bu yüzden şöhreti sebebiyle bilinirliği daha fazladır. Örnek olarak bu sembol isim üzerinden bir tespitte bulunmamız onun bu bilinirliği sebebiyle tercih edilmiştir.

Ona ilişkin olarak Ebu'l-Muîn en-Neseî, Mukatil'in, Mücessime ve Müşebbihe'den olduğunu ifade etmektedir (Neseî 2004, 159). Onun sıfatlar ve Zat'a ilişkin görüşlerine yer vermemek ile birlikte İbn Nedim; onu Zeydî ekole mensup; muhaddis ve kurradan biri olarak takdim eder. Fakat onun *er-reddu ala Kaderiyye* isimi ile bir eseri bulunduğunu da Fihrist sahibi kayıt altına alır (İbn Nedim tarih yok, 253,254). Kaderî kavramının İslam geleneğinde hem cebriler için hem de onun tam karşısındaki anlayışı çerçevelemek için kullanıldığı için bu müşterek lafız, geleneğin algısı sebebiyle çok da kullanışlı değildir. Öte yandan Mukatil b. Süleyman'ın, çağdaşı Cehm b. Safvan ile giriştiği mücadele bilindiğine göre bir varsayımda bulunabilmemize bu bilgi kıvrıntısı imkân verir. Zehebî'nin, *Alamu Nubela*'da, Ebu Hanife'den naklettiği: “Doğudan iki habis düşünce aktarıldı. Bunlardan biri Cehm'in Allah'ın sıfatlarını inkâr eden görüşü, diğeri de Mukatil'in sıfatlara ilişkin teşbih görüşüdür” ona ilişkin kanaatin erken dönemde de var olduğuna işaret eder (Zehebî 1982, 202). Ebu Hanife'den bu konuda yapılan bir diğer aktarım ise: “Cehm teşbihe gitmemek için tenzihte aşırıya giderek; Allah 'şey' değildir dedi. Mukatil ise ispatta ifrata düşerek Allah'ı mahlûkatına benzetmeye kadar işi vardi” Hem bu iki ismin muhalif oluşunu tespit, hem de görüşlerine ilişkin bir işaret verir (Zehebî 1963, 173). Buna göre; onun, *er-reddu ala Kaderiyye* isimli eseri büyük bir ihtimal ile Cehm'in anlayışını hedef almaktadır. Böylece varsayılan Cehm-Mukatil çatışması ya da karşıtlığı kesinliğe biraz daha yaklaşmış olur. Buradan hareketle Cehmiye'nin teşbihçi ve tenzihçi akımlara tepki amacıyla ortaya çıktığını söylemek olası görünüyor. Mukatil b. Süleyman'a ilişkin olarak; Şehristânî'nin tesbiti ise onun Mürcie'den olduğudur (Şehristânî 1992, 141,144). Eş'arî de onun teşbihçi Mürcî gruplar arasında sayarken Mukatil b. Süleyman'a ilişkin ajandasının hayli dolu olduğu görülür (Eş'arî 1980, 152,153). Mürciye'yi, memduh ve mezmum ayırımına giden Neseî ise Mukatil b. Süleyman'a nisbet ettiği bir görüşü *Murcietu'l habise*'den bahsederken aktarır (Neseî 2004, c.2, 368). Mezhebi hakkında farklılaşan görüşlere karşın, Şehristânî ve İbn Nedim onun hadis ulemasından olduğunda hemfikirdirler. Oysa onun tefsir sahibi bilindiğine göre *mine'l-muhaddisun* yerine *mine'l-müfessirun* demeleri beklenirdi. Kaldı ki İbn Nedim'in ona isnat ettiği eserlerden Hadis'e ilişkin olanına da rastlanmamıştır (İbn Nedim tarih yok, 253,254). O halde muhtemelen *mine'l-muhaddisun* denilerek, onun ait olduğu bilim dalı değil, onun ait olduğu fikri akımı kastediyor olabilirlerdi. Ona ilişkin bu tasnif sorunları sebebiyle olmalı ki İslam kültür geleneğinde Mukatil b. Süleyman'ın Müşebbihî, Mücessimî, Mürcî tavırların hepsini kendinde birleştirdiği bile iddia edilmiştir.

Oysa Mücessime ve Müşebbihe kavramın ima ettiği anlam çerçevesi, bu çatı kavramların, Allah'ın sıfatları ile sınırlı olduğudur. Yani bir çatı kavram olarak tasarlanmış olsalar da Mezhep tarihçileri bu çatı altında Allah tasavvurları tescimci ve teşbihçi olanları dâhil etmişlerdir. Ali Sami Neşşar'ın, Mukatil b. Süleyman'a ilişkin bu yorumu, O'nun Allah'a ilişkin teşbihçi ve tescimci tasavvura sahip bir Mürcî olduğudur.

Sonuç

İslam Mezhepler Tarihi geleneği, yetmiş üç fırka hadisinin ürettiği bir anlayışla ekolleri bir biçimde yetmiş üçe tamamlama eğiliminde olmuştur. Öte yandan mezhepler tarihi, bir disiplin olarak araştırma alanı olan ekolleri birbirileri ile olan münasebetleri üzerinden bir tasnife giderek, alan araştırmalarını daha kullanışlı hale getirme gayreti ile farklı tasnif yöntemlerine de başvurmuştur. Doğaldır ki bu tasnif çabaları her zaman istendik sonuçları doğurmamış, bazı çabalar muadillerinden daha başarılı olabilmıştır.

Bir ekolün ya da kişinin bazen birçok çatı kavram içerisinde ele alındığı görülebilir. Mezhep Tarihçileri arasında farklılaşan bir değerlendirme de mümkün olabilmektedir. Farklılaşan değerlendirme kriterleri sebebi ile birinin Mücessime'den'dir, diye tasnif ettiğini, bir başkası Mürcieden'dir şeklinde değerlendirdiği de görülmüştür.

Bununla bağlantılı olarak, halku'l Kur'an görüşü sebebiyle Allah kelamını insan kelamına benzetmeleri sebebiyle Bağdadî, Mutezileyi de Müşebbihe içerisinde ele alma girişiminde

bulunmuştur. Tarihçilerin kriter ve değerlendirme ölçüsü farklılıkları, oldukça renkli sonuçları ortaya çıkarabilmiş görünüyor.

Bir dini yaklaşım olarak Ehl-i hadis, metin merkezci bir dinî anlayış olarak, Mezhepler Tarihi'nin konusudur. Fakat tasnif sorunlarının doğurduğu sebeplerden kaynaklanan bir sebeple onlara ilişkin başarılı bir tasnifin yapıldığı söylenemez. Bu akımın bir çatı kavram olarak hangi mezhepleri kapsadığının tespiti de konuya ilişkin eksik bırakıldığı düşünülen taraflardandır.

Mücessime ve Müşebbihe'nin, Kerramî ve Zahirî'lerin yanı sıra Haşvî yapıların da kendilerini bu akıma ait hissettikleri söylenebilir. Kerramî'lerin varlıklarını günümüze taşıyamamış olmaları, Zahirî'lerin ise metinci bir yaklaşımlarına karşın, daha çok fıkhi alana aidiyetleri tespit edilmiştir. Şiâ'nın metinci yönü itibarıyla bu akımla aynı düzlemde yer alıyor olmasına karşın, farklı gerekçelerle ayrıştığı da ifade edilmiştir.

Tüm bunlardan sonra ehl-i hadis olarak ifade edilen yapı içerisinde Mücessime, Müşebbihe, Haşeviye ve Hanbelî ekolün temsil edildiği söylenebilir. Gerek Müşebbihe gerekse Mücessime bir ekol isimi değil, sıfatlara ilişkin bir yaklaşımın ifadesi olup, muhtemelen bununla sınırlıdır. Ayrıca onların mezhepleri içeren bir çatı kavram olduğuna ilişkin ipuçları da vardır. Buna göre; Hanbelî ve Haşviye, ehl-i hadis geleneğinin temsil edildiği yapılardır. Kaldı ki Haşevî yapının, Hanbelîler'den bağımsız düşünülmemeyeceği de telkin edildiğine göre, onların marjinal halk söylemi arasında aranmasının doğru bir yaklaşım olacağı; buna göre, onların; ayak takımı İslam algısı çerçevesinde değerlendirmek de mümkün görünüyor.

Ehl-i hadîs veya ashâbu'l-hadîs olarak konuya ilişkin literatüre yansımış olan ve dini bir yaklaşımı temsil eden kavram, farklı zaman dilimlerinde, farklı anlamlara karşılık kullanılmıştır. Çalışmamız çerçevesinde, ekollerin kendisinden kopmalar ile oluştuğu varsayılan ana gövdeyi temsil eder. Bu yapının homojen bir dini anlayışı temsil ettiğini söylemek oldukça zor olsa bile, bu yapının çok katmanlı ve çok unsurlu anlayışları içerisinde bulundurduğu ise rahatlıkla söylenebilir. Bu yüzden de söylem zemini oldukça zengin ve tek sesli olmaktan oldukça uzak bir yapıdır. Marjinal söylemleri içinde barındırması, tam bir ekol olmayıp, ortak paydaları paylaşan anlayışlara ev sahipliği yapan bir çatı kavram olması sebebiyle olmalıdır.

Kaynakça

Cûveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitabu'l-İrşad*. Çeviren A. Bülent ve diğerleri Baloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Cürçânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Çeviren Ömer Türker. Cilt 3. 3 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Durguti, Abdylkader. « Mezhepleşme Çerçevesinde Muhammed b. Kerrâm ve Kerrâmiyye Mezhebi.» Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2018.

Ebu Yâ'lâ el -Ferra', El-Kadî. *el Mu'temed fi Usulu'd-Din (Thk: Vedi Zeydan Haddad)*. Beyrut: Daru'l- Meşrik, 1974.

el-Bağdadî, Abdülkahir. *el-Fark Beyne'l-Fırâk (Thk.Muhammed Osman el-Huşi)* . Kahire: Mektebetü İbn Sina, tarih yok.

el-Cüşemî, Hâkim. *Risaletu İblis İla'l- İhvanihi Menâhis (Thk.Hüseyyin Muderrisî)*. Beyrut: Daru'l Muntahabu'l Arabî, 1995.

—. *er Risale fi Nasihati'l Amme* . 1438.

El-Makdisî, Ebu'l Ferec b. Abdulvâhid. *et-Tabsıra fi Usulu'd- Din Ala Mezhebi Ahmed b. Hanbel (Thk. Yusuf b. Abdullah b. Muammed es -Sem'anî*. Riyad: Daru'l Me'sur, 1434.

en-Nesefî, Ebu'l-Mûin. *Tabsiratu'l Edille fi Usuli'd Din (Thk.Hüseyyin Atay,Şaban Ali Düzgün)*. Cilt 1. 2 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

en-Nesefî, Mekhûl. *Kitâbu'r-Red ale'l-Bida' ve'l-Ehvâi'd-Dâlle (Thk. Seyit Bahçivan)*. Konya : Hikmetevi Yayınları, 2013.

Eren, Muhammet Emin. *Hadis Tarih ve Yorum: 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.

- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *el-İbâne 'an usûli 'd-diyâne* (Thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd). 2 cilt. Kahire: Dâru'l Ensar, 1977.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan. *Makalatü'l-İslâmiyyîn* (Thk. Helmut Ritter). 2 cilt. Wiesbaden, 1980.
- Goldziher, Ignace. *Zâhirîler: Sistem ve Tarihleri*. Çeviren Cihad Tunç. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Hanbel b. İshak, b. Hanbel. *Zikru Mihneti Ahmed b. Hanbel* (Thk. Muhammed Nağş). Kahire, 1983.
- İbn Ebî Yâ'lâ, el-Ferra'. *Tabakâtu'l-Hanâbile*(thk. Muhammed Hâmid el-Fakî). Cilt 2. 2 cilt. Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, tarih yok.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed. *El-Fasl :Dinler ve Mezhepler Tarihi*. Çeviren Halil İbrahim Bulut. Cilt 2. 3 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbn Kudame, Ebu Muhammed Muvaffakuddin. *Tahru'n-Nazar fi Kutubi'l Kelam* (Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Said el Dimeşkiye). Riyad: Alam al- Kutub, 1990.
- İbn Nedim. *El-Fihrist* . Beyrut: Daru'l-Ma'rife, tarih yok.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin. *Risaletu't-Tedmuriyye*. Kahire: Mektebetu's -Suneti'l - Muhammediye , tarih yok.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman Ebu'l Ferec. *Telbîsu İblis*. Beyrut: Daru'l Kalem , 1994.
- İcî, Adududdîn. *el-Mevâkif fi İlmi'l-Kelâm*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2005.
- İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer. *et-Tabsir fi Usuli'd-Din ani'l- Fırak u'l- Halikin* (Thk.Kemal Yusuf el-Hut). Beyrut: Alemu'l Kutub, 1983.
- Kadı Abdulcabbar. *Şerhu'l Usulu'l Hamsa* (Thk.Abdulkerim Osman). Kahire: Mektebeti Vehbe, 1996.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto, 2012.
- Özağşar, Mehmet Emin. *İdeolojik hadisçiliğin tarihî arka planı*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*, (Thk. Ahmed Fehmi Muhammed). Cilt 1. 3 cilt. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiye, 1992.
- Watt, W. Montgomery. *Geçmişten Günümüze Müslüman–Hıristiyan Diyalogu*. Çeviren Fuat Aydın. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.
- . *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Çeviren Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl* (Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî). Cilt 4. 4 cilt. Beyrut: Darul' Marife, 1963.
- . *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ* (Thk.Şuayb el-Arnaût, Ali ebu Zeyd). Cilt 7. 29 cilt. Beyrut: Muessesetu'r risale, 1982.

ERMENİ TERÖR ÖRGÜTÜ ASALA VE SEÇİLEN TEHCİR TRAVMATOLOJİSİ

İsmail ÇEVİKBAŞ*

Özet

Yeni gelişen bir disiplin olarak politik psikoloji, uluslararası ilişkilerde milletler arasındaki etkileşim ve düşüncelerin psikolojik yönüne odaklanmaktadır. Politik psikoloji, psikolojik faktörlerin milletler arasındaki ilişkilere yansımaları araştırmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Ermeni terör örgütü ASALA ve seçilen tehcir travmatolojisini araştırmaktır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada, tehcir olayı politik psikoloji yaklaşımıyla ele alınmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre Ermeniler, tehcir sürecinde yaşananları terör eylemlerine dayanak olarak göstermektedir. Ermeni terör örgütü ASALA Türkiye'ye zarar vermek için başvurduğu terör eylemlerinde tehcir olayını gerekçe olarak kullanmış, bu yönde lobi faaliyetleri yürütmüştür. 2000'li yıllar itibarıyla durmuş görünen Ermeni terörünün gelecekte tekrar ortaya çıkabileceği ve Ermenilerin tekrar Türkiye'yi hedef alabileceği Türkiye Cumhuriyeti devletinin göz önünde bulundurması gereken temel bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni terörü, ASALA, Politik Psikoloji, Tehcir, Tehcir Travmatolojisi.

ARMENIAN TERRORIST ORGANIZATION ASALA AND SELECTED DEPORTION TRAUMATOLOGY

Abstract

Political psychology as a developing discipline focuses on the psychological aspect of international relations and interactions between nations. Political psychology explores the reflection of psychological factors on relations between nations. The main purpose of this study is to investigate the Armenian terrorist organization ASALA and the selected deportation traumatology. In the study in which the literature review method was used, the deportation event was handled with a political psychology approach. According to the results obtained in the study, Armenians show as a basis what happened during the deportation process for terrorist acts. Armenian terror organization ASALA has used as a ground for the deportation in his actions to harm Turkey, it had pursued lobby activities in this direction. Armenian terror that seemed to have stopped since the 2000s, Republic of Turkey should take into consideration as a basic issue against possibility that it can occur in the future and Armenians may target to Turkey again.

Keywords: Armenian terror, ASALA, Political Psychology, Deportation, Deportation traumatology.

Giriş

Osmanlı Devleti idaresinde uzun yıllar rahat bir biçimde yaşamlarını sürdüren Ermeniler, milliyetçilik akımının etkisi ve Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak Batı ülkelerinin baskıları eşliğinde isyan etmeye başlamışlardır. Tarih boyunca Ermeniler, Osmanlı Devleti döneminden daha rahat bir şekilde varlıklarını sürdürmemiştir.

Batı ülkelerinin Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilerek Ermeniler gibi azınlıkları siyasi ve ekonomik çıkarları için kullanması Ermeni terörünün ortaya çıkması ve gelişmesindeki temel etkidir. Ermeniler üzerinde İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar ve Rusların yönlendirici etkilerinin olması, güçlü devletler tarafından kullanıldıklarını göstermektedir. Bu sebeple Ermeni terörü konusunu Türk-Ermeni ilişkileri ile sınırlandırmak doğru değildir. Çalışmada Ermeni terörünün gelişimi çok yönlü bir biçimde incelemeye alınmaktadır.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, cevikbasismail84@gmail.com

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sürekli isyan eden Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nda tehdit oluşturacağı düşüncesiyle çıkarılan Tehcir Kanunu, Ermeniler tarafından sözde soykırım iddialarının temelinde yer almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Ermeni terör örgütü ASALA ve seçilen tehcir travmatolojisini araştırmaktır. Ermeni terörü ve ASALA hakkında açıklamalar getirilmesinin ardından tehcir travmatolojisi ele alınacaktır. Ermeniler tarafından seçilen tehcir travmatolojisi politik psikoloji yaklaşımıyla değerlendirilmektedir.

1. Ermeni Terörü ve Asala

1.1. Tarihte Türk Ermeni İlişkilerinin Seyri ve Tehcir Olayı

Tarihte Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler uzun süre olumlu yönde seyretmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile birlikte başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, Osmanlı Devleti döneminde Ermenilerin Türklerin idaresine girmesiyle devam etmiştir. Ermeniler Osmanlı idaresinde rahat bir yaşam sürmüşler, sadık millet unvanı almışlardır. Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde Ermeniler, Türklerle iç içe yaşamış ve kültürel kaynaşma meydana gelmiştir¹.

Ermeni sorununun ortaya çıkmasında Türkler ve Ermeniler arasındaki sorunlardan çok diğer ülkelerin müdahalesinin etkili olduğu görülmektedir. Emperyalizm, emperyalist devletler, Fransız İhtilali, milliyetçilik akımı, misyonerlik faaliyetleri, Ermeni komitesinin eylemleri Ermeni sorunun ortaya çıkması ve gelişmesinde etkili olmuştur².

Ortaya çıktığından bu yana Ermeni sorunu uluslararası diplomatik bir malzeme olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde geçerli olan bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası dönemde de devam etmiştir. Ermeni sorunu ve tehcir olayı etrafında Türk devletinin uluslararası alanda baskı altına alınması, geçmişten bugüne Ermenilerin odaklandığı noktaların başında gelmektedir³.

Tehcir Kanunu, Ermenilerin göç ettirilmesini içeren bir kanundur. Bu kanunda Osmanlı Devleti, savaş bölgesinde olan ve isyan etme ihtimali bulunan Ermenileri güney bölgelere göçünü gerçekleştirilmiştir. "1915 yılında Ermeni olaylarının önlenemez bir boyuta gelmesi ile Osmanlı Hükümeti, Ermenileri savaş bölgelerinden uzaklaştırmak için Tehcir Kanunu çıkartmıştır. Tehcir Kanunu İstanbul, İzmir, Kütahya, Balıkesir gibi güvenli yerlerde bulunan Ermenilere uygulanmamıştır. Ayrıca tehcir bölgelerinde de güvenilir, sanatkâr ve ticaret erbabı olan ve kadın, kimsesiz çocuk ve yaşlı Ermeniler göç ettirilmemiştir"⁴. Tehcir Kanunu'nun uygulanmasında yaşanan sorunlar sebebiyle Ermeniler sözde soykırım iddialarını sürekli gündeme getirirler de gerçeğin öyle olmadığı bilinmektedir.

Aşağıdaki tabloda Tehcir Kanunuyla sevk edilen Ermeni nüfusuna yönelik bilgiler ayrıntılı olarak açıklanmıştır⁵.

¹ Ekrem Yaşar Akçay, "Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 4, 2011, s.20.

² Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 14, 2004, s.145.

³ Muammer Demirel ve Mehmet Takkaç, "Ermeni Tehciri Anıları Üzerine", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 33, 2007, s.263.

⁴ Muammer Demirel, "Türkiye'de Kalan Ermeni Nüfus", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21 (62), 2005, s.479.

⁵ Ömer Faruk An, "Ermeni Sorununun Özet Tarihi", Yeni Türkiye Dergisi, 60, 2014, s.7.

Tablo 1. Tehcir Kanunu ve Sevk Edilen Ermeni Nüfus

Sevk Uygulanan Vilayetler	Sevk edilen Ermeni Nüfus	Kalan Ermeni Nüfus
Adana	14.000	15-16.000
Ankara	21.236	733
Aydın	250	0
Birecik	1.200	0
Diyarbakır	20.000	0
Dörtüyük	9.000	0
Erzurum	5.500	0
Eskişehir	7.000	0
Giresun	328	0
Görece	250	0
Halep	26.064	0
Haymana	60	0
İzmir	256	0
İzmit	58.000	0
Kal'acık	257	0
Karahisar-ı Sahip	5.769	2.222
Kayseri	45.036	4.911
Keskin	1.169	0
Kırşehir	747	0
Konya	1.190	0
Kütahya	1.400	0
Harpüt	51.000	4.000
Maraş	0	8.845
Nallıhan	479	0
Ordu	36	0
Perşembe	390	0
Sivas	136.084	6.055
Sungurlu	576	0
Sürtmene	290	0
Tirebolu	45	0
Trabzon	3.400	0
Ulubey	30	0
Yozgat	10.916	0
TOPLAM	422.758	42.766⁶²

Osmanlı Devleti, tehcir kararını Birinci Dünya Savaşı döneminde Ermenilerin isyan etme riskini göz önüne alarak devlet sınırları içerisinde güvenli yerlere göç etmesini sağlamak amacıyla almıştır⁶. Savaş öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlere yardım eden Ermenilerin varlığı (Rusya safına geçen Ermeniler örneğinde olduğu gibi) tehcir kararında etkili olmuştur.

Tehcir Kanunu'nun uygulanmasında sorunlar yaşandığı bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin savaşta olması sebebiyle Kanunu uygularken can kayıpları olduğu bilinmektedir. Ancak hayatını kaybedenler sadece Ermeniler değildir. Ermenilerin yanında Türklerden de hayatını kaybedenler

⁶ Röşen Alizade, "Ermeni Terör Faaliyetlerine Dair", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2 (5), 2015, s.109.

olmuş, Müslüman ve Hristiyan çok sayıda insan ölmüştür⁷. Ancak Ermeniler, bunları görmezden gelerek kendilerinin soykırıma uğradığı yönünde gerçek dışı iddiaları gündeme getirmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra yeni bir kararla göç ettirilen Ermenilerin geri dönmesi için uygun koşullar sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, kendi sınırları içerisinde kalan Ermenilerin yaşadıkları yerlere geri dönebileceklerini bildiren bir kararname hazırlamıştır. Osmanlı Devleti, geri dönem Ermenilerin sahip oldukları mülklerin teslim edileceğini belirtmiş ve mağdur olmalarını önlemek için çaba göstermiştir⁸. Bu da Ermenilerin sözde soykırım iddialarının gerçek dışı olduğunu gösteren bir karar olarak değerlendirilebilir.

1.2. Ermeni Terörünün Gelişimi

24 Nisan 1915'te Ermeni komiteleri kapatılmış ve liderleri tutuklanmıştır. Ermeniler, bu olayın Ermenilerin toplu bir şekilde imha edilmesinin başlangıcı olarak görse de Osmanlı Devleti bu kararla birlikte kendisine isyan eden Ermenileri kontrol altına almayı hedeflemiştir⁹. Ermenilerin bu yaklaşımı, aynı zamanda Ermeni terörünün ortaya çıkması ve gelişim göstermesindeki temel dayanak olarak görünmektedir.

1800'lü yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Ermeniler, terör kapsamında yer alan eylemlerden geri durmamıştır. 1800'lerin sonlarına doğru Ermeniler tarafından çok sayıda öldürme ve katletme olayının gerçekleştirildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak artan Ermeni terör eylemleri, Birinci Dünya Savaşı döneminde iyice artmıştır¹⁰. Bu da tehcir kararının alınmasında etkili olmuştur.

Tarihi süreçte Ermeni terörü üç dönemde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki 1890 ve 1896 yılları arasındaki Osmanlı Devleti dönemidir. İkinci Ermeni terörü dönemi Nemesis Eylemleri olarak adlandırılan 1921-1922 yıllarıdır. Ermeni teröründeki üçüncü dalga ise 1973 ve 1985 yılları arasındaki ASALA terör örgütünün eylemleridir¹¹. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren başlayan Ermeni terörü, Ermeni devleti kurulduktan sonra da devam etmiştir.

Geçmişten bugüne Ermeni terörünün gelişiminde değinilmesi gereken konulardan birisi de yönlendirici olan güçlerdir. Ermeni komiteleri veya terör örgütleriyle gerçekleştirilen eylemler aslında Avrupa'daki bazı ülkeler ve Amerika Birleşik Devletleri sınırları içerisindeki gruplar tarafından yönlendirilmiştir¹². Ermeni terörü aracılığıyla geçmişte Osmanlı Devleti, sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Ermeni terörü konusunu sadece Türkler ve Ermeniler arasındaki bir sorun olarak değerlendirmek doğru değildir.

1.3. ASALA Terör Örgütünün Ortaya Çıkışı

Ermeni terörünün yakın dönemdeki temsilcisi ASALA terör örgütü olarak bilinmektedir. ASALA terör örgütü, 1975 yılında ortaya çıkmıştır. Lübnan'da kurulan bu terör örgütü Harutyun Tokaşyan tarafından kurulmuş olup bu terörist sonrasında Agop Agopyan adını kullanmıştır. ASALA

⁷ Hacer Çelik, "Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskan Sorunu", Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7 (16-17), 2008, s.144.

⁸ Nazan Moroğlu, "Hukuki Açından Sözde Ermeni Soykırım İddiaları", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 119, 2015, s.609.

⁹ Kemal Çiçek, "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", Akademik Bakış Dergisi, 3 (6), 2010, s.1.

¹⁰ Nurhan Aydın, "Asılsız Soykırım İddiası ve Ermeni Terörü", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, 1 (1), 2011, s.182.

¹¹ Engin Avcı, "Yeni Sol Dalgadan Küresel Dalgaya Türkiye'de Terörizm", Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 29 (1), 2019, s.145.

¹² Haluk Selvi, "Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devletinde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları", Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 2 (1), 2011, s.54.

terör örgütü adını ‘Armenian Secret for the Liberation of Armenia’ şeklindeki İngilizce kelimelerden almaktadır¹³.

ASALA terör örgütünün ortaya çıkış gayesi, Türkiye’yi ulusal ve uluslararası alanda baskı altına almak ve Türk devletinin hareket alanını kısıtlamaktır. ASALA terör örgütü ortaya çıktığı günden itibaren çok sayıda ülkeden destek almıştır. Sovyetler Birliği, ABD, Suriye, Lübnan, Fransa, İran bu ülkelerin başında gelmektedir¹⁴. Ne zaman ASALA terörü başka ülkelerin insanlarına zarar vermeye başlamış, bu ülkeler ancak o zaman ASALA terör örgütüne tepki göstermiştir.

Etnik terörün bir ürünü olan ASALA terör örgütü, Ermeni sorununu Marksist bir bakış açısıyla ele almıştır. Dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemle birlikte yaygınlaşan etnik terörün ASALA terör örgütünün ortaya çıkmasında belirleyici rolü bulunmaktadır¹⁵. ASALA terör örgütü, Türkiye’nin sözde Ermeni soykırımını kabul etmesi ve tazminat ödemesini sağlamak amacıyla dünyanın farklı yerlerinde terör eylemleri gerçekleştirmiştir.

1.4. ASALA'nın Eylemleri ve Kamuoyundaki Yansımaları

“ASALA terör örgütüne lojistik destek bazen devletler bazense Fransa’da, Amerika’da, Lübnan’da yaşayan zengin Ermeniler tarafından verilmekteydi. ASALA Terör örgütünün militanları Bekaa Vadisinde askeri kampta talim görmekteydiler. ASALA terör örgütünün hedefi Avusturya’da Amerika’da ve Avrupa’da resmi görevde olan Türk diplomatlarıydı”¹⁶.

ASALA terör örgütünün gerçekleştirdiği eylemler aşağıdaki tablo üzerinde gösterildiği gibidir¹⁷.

---

¹³ Elvin Abdurrahmanlı, “ASALA Terör Örgütü Nasıl Ortaya Çıktı ve Terör Faaliyetlerinin Amacı”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1), 2019, s.61.

¹⁴ Alizade, a.g.e., s.114.

¹⁵ Abdulkadir Baharççek, “Etnik Terör ve Etnik Terörler Mücadele Sorunu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 2000, s.12.

¹⁶ Abdurrahmanlı, a.g.e., s.62.

¹⁷ Reyhan İşeri, Türkiye’de Etnik Terör: Asala ve Pkk Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.52.

Tablo 2. Asala Terör Örgütünün Gerçekleştirdiği Eylemler

Tarih	Eylem Yeri
22 Ekim 1975	Viyana
24 Ekim 1975	Paris
16 Şubat 1975	Beyrut
29 Mayıs 1977	İstanbul
9 Haziran 1977	Roma
2 Haziran 1978	Madrid
12 Ekim 1979	Lahey
22 Aralık 1979	Paris
31 Temmuz 1980	Atina
17 Aralık 1980	Sidney
4 Mart 1981	Paris
9 Haziran 1981	Cenevre
24 Eylül 1981	Paris
28 Ocak 1982	Los Angeles
8 Nisan 1982	Ottowa
4 Mayıs 1982	Boston
7 Haziran 1982	Lizbon
7 Ağustos 1982	Ankara Esenboğa Havaalanı
27 Ağustos 1982	Ottowa
9 Eylül 1982	Burgaz
9 Mart 1983	Belgrat
16 Haziran 1983	İstanbul
14 Temmuz 1983	Brüksel
15 Temmuz 1983	Paris
27 Temmuz 1983	Lizbon
30 Nisan 1984	Tahrān
21 Haziran 1984	Viyana

ASALA terör eylemlerinde Türk diplomatları ve savunmasız sivilleri hedef almıştır. ASALA'nın terör eylemlerinde 34 Türk diplomat veya diplomat yakınını hayatını kaybetmiştir. Terör

örgütünün eylemlerindeki hedef Türkiye'yi yıpratmaktır¹⁸. Yalnızca Türk diplomatlar değil aileleri ve çocukları da ASALA'nın terör eylemlerine hedef olmuştur.

Terör örgütü ASALA'nın eylemleri, Türk kamuoyunda infial meydana getirmiştir. Türk kamuoyunda ASALA'nın terör eylemlerine gösterilen tepkinin yanı sıra diğer ülkelerin bu teröre karşı tepkisizliği eleştirilmiştir. ASALA terör örgütü, Türkiye için Ermeni terörünün aslında bitmediğini, sadece bir süre ara verdiğini göstermektedir. ASALA terör örgütü örneğinde görüldüğü gibi gelecekte Ermenilerin Türk halkına tekrar silah doğrultabileceği göz ardı edilmemelidir¹⁹.

2. Politik Psikoloji Yaklaşımıyla Ermeni Terörü

2.1. Politik Psikoloji Yaklaşımı

“Politik psikoloji; büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etmenleri değerlendirmektedir. Bununla birlikte, politik psikoloji büyük gruplar ve uluslarla, bunların liderleri ve liderler arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını da incelemektedir”²⁰. Görüldüğü üzere politik psikoloji kavramı, milletler arasındaki ilişkilerin psikolojik yönünü ele almaktadır ve psikolojik faktörlerin ilişkiler üzerindeki etki biçimine odaklanmaktadır.

“Politik psikoloji; politika ile doğrudan ya da dolaylı bir ilişkisi olan bireylerin; yaşam tarzları başta olmak üzere birçok gelişimsel zeminde kişisel, sosyal, duygusal ve kitlesel anlamda davranışlarını ele alan bir disiplindir”²¹. Politik psikoloji kavramı içerisinde kişisel, sosyal, duygusal ve kitlesel davranışların ele alındığı bu tanım aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Başka bir tanımda politik psikoloji şöyle açıklanmaktadır: “Politik psikoloji, insan ve grup politik davranışının kökenlerini, bu davranışların temelindeki zihinsel süreçleri izleyen yeni bir bilim dalıdır. İlk kez 1978 yılında kurumsallaşan politik psikoloji, bireylerin ve bireylerden oluşan grupların tutum ve davranışlarını yönlendirmek, onları şiddete ve isyana iten nedenleri araştırmak amacıyla geliştirilen psikoloji ve siyaset ikilisinin ortak ürünü olarak ele alınmıştır”²². Politik psikoloji kavramının geçmişinin çok eskilere uzanmadığı ve nispeten yeni bir bilim dalı olduğu bu tanımda dikkat çekilen noktalardan birisidir.

Literatürde yer alan politik psikoloji hakkındaki tanımlar, bu bilim dalında uluslararası ilişkilerde milletler arasında etkileşimlerin ve düşüncelerin psikolojik yönünün ön plana çıktığını göstermektedir. Çalışmada politik psikoloji ekseninde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Ermeni terörü ve tehcir travmatolojisi açısından değerlendirilmesi tasarlanmıştır.

2.2. Politik Psikoloji Yaklaşımıyla Ermeni Terör Örgütü ASALA

Terör, Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun yıllardan bu yana mücadele etmek zorunda kaldığı bir sorundur. Etnik terör, PKK ve ASALA örneklerinde olduğu gibi Türkiye'de etkileri gözlenen bir konumdur. ASALA, Ermenilerin Türkiye düşmanlığı üzerinden harekete geçirilen bir terör örgütüdür ve Türkiye bu terör örgütünün saldırılarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır²³. Politik psikoloji açısından bakıldığında ASALA terör örgütü, Ermenilerin Osmanlı Devleti döneminden itibaren Türklerin açık hedefi olduğu ve saldırılarına maruz kaldığını, bu nedenle terör eylemleriyle buna karşılık verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı

¹⁸ Alizade, a.g.e., s.114.

¹⁹ Bilal Niyazi Şimşir, Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), 2. Kitap, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2015, s.963.

²⁰ Ece İnan, “Politik Psikoloji ve Siyasal İletişim”, Siyasetin İletişimi, 2009, s.159.

²¹ Ayça Ferda Kansu ve Nevzat Tarhan. “Politik Psikoloji ve Politik Özyeterlik”, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, 2018, s.3.

²² Nesrin Köseler, “Kürt Sorununda Politik Psikolojinin Önemi”, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2013, s.3.

²³ Hüseyin Alptekin, “Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri”, SETA Strateji Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2018, s.13.

döneminde kendisine isyan etmesi muhtemel Ermenileri göç ettirmesi, bu yaklaşımın dayanağı olarak görünmektedir.

Politik psikoloji yaklaşımıyla Ermeni terör örgütü ASALA değerlendirilirken terör eylemlerinin hangi nedenlere dayandığının belirlenmesi gerekir. Terör eylemleri; psikolojik, dini, politik nedenlerle ortaya çıkmaktadır²⁴. ASALA'nın terör eylemlerini psikolojik ve politik nedenler etrafında ele almak mümkündür. Tüm bunların ötesinde sebebi ne olursa olsun terörle birlikte masum insanlar hedef alındığı için terör eylemlerinin dayanakları önemini kaybetmekle birlikte politik psikoloji açısından konuyu açıklayabilmek adına bu hususlara yer verilmiştir. Türkiye açısından en büyük terör tehdidi, PKK terör örgütüdür. Ermeni terör örgütü ASALA, 1980'li yılların başında bu terör örgütüyle işbirliği yapmış ve Türkiye'ye karşı birlikte hareket etmiştir²⁵.

Ermeni terör örgütü ASALA'nın faaliyetlerinde diğer terör örgütlerinde olduğu gibi farklı devletlerin açık ya da gizli desteği bulunmaktadır. Başka ülkelerden alınan destekler aracılığıyla terör örgütlerinin psikolojik hareketlerini örtmeye çalışmaları söz konusudur²⁶. Politik psikoloji açısından bakıldığında bu durum, Ermeni terör örgütü ASALA'nın Türkiye düşmanlığının altında yatan psikolojik nedenleri ön planda göstermekten kaçındığı söylenebilir. Oysa yüzyılı aşkın bir süredir devam eden Ermeni terörü, psikolojik nedenlerin varlığının belirgin bir şekilde görüldüğü bir yapıdadır.

ASALA terör örgütü, dünyanın farklı yerlerinde Türkiye Cumhuriyeti kamu görevlilerine yönelik terörist eylemlerini yaparken etnik faktörlerin yanında psikolojik faktörlerin de etkisiyle hareket etmiştir. Türkler ve Ermeniler arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlıkların Ermeniler tarafından Türk düşmanlığı halini alması, ASALA terörünün politik psikoloji yaklaşımıyla açıklanmasında önemli bir yere sahiptir.

2.3. Politik Psikoloji Yaklaşımıyla Tehcir Travmatolojisi

Tehcir olayı ve savaş sona erdikten sonra tehcirden geri dönülmesi ile birlikte Ermenilerin geri dönüşleri yalnızca Türkler ve Ermeniler tarafından değil Batı ülkeleri tarafından da yakın bir şekilde takip edilmiştir. Bölgeyi kontrol altında tutmak isteyen ülkeler, Ermenilerin tehcir edilmesini propaganda olarak kullanmışlardır. Bu dönemde Avrupa'da Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden intikam alacakları düşüncesi gelişmiştir²⁷. Ermenilerin terör eylemlerinin altında tehcir travmatolojisinin çok yönlü olarak ele alınması gerektiği söylenebilir. Çünkü yalnızca Osmanlı Devleti'nden intikam almak isteyen Ermeniler değil Ermenileri Türklere karşı baskı aracı olarak kullanmak isteyen Batı ülkeleri de bu süreçte etkin rol üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin tehcirle birlikte soykırım gibi bir yaklaşımının olmadığı, tehcirin uygulanmasına ayrılan bütçeye ve alınan tedbirlere bakılarak net bir biçimde görülebilir. Ermenilerin can ve mal güvenliğini korumak için alınması gereken önlemler İçişleri Bakanlığı tarafından tüm valiliklere gönderilmiştir²⁸. Ayrıca bu süreçte Ermenilere zarar veren görevlilere büyük cezalar verileceği belirtilmiştir. Ancak Ermeniler tüm bunları görmezden gelmekte, tehcir olayını soykırım hazırlığı olarak nitelendirmektedir. Tehcir sürecinde yaşanan can kayıplarını terör eylemlerinin dayanağı olarak kullanan Ermeniler, uzun yıllardan bu yana etnik terör ekseninde eylemler yapmaktadır. Tehcir sürecinde yaşananlar politik psikoloji açısından ele alındığında, Ermenilerin tehcir nedeniyle Türk düşmanlığının arttığı görülecektir. Buna karşın Ermeniler, Rusya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaştıkları, Türk topraklarında katlettikleri Türk vatandaşlarını görmezden gelmekte, kendilerini haklı çıkarmak için gerçekleri kabul etmemektedir. Ermenilerin teröre

²⁴ İşeri, a.g.e., s.5.

²⁵ Ahmet Küçükşahin, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 1 (2), 2005, s.84.

²⁶ Aydın, a.g.e., s.186.

²⁷ Çelik, a.g.e., s.147.

²⁸ Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğunun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), 2005, s.99.

başvurarak yaptıkları terörist eylemler de haksız gerekçelerin ötesinde tek odak noktalarının Türk düşmanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti devletine zarar vermek olduğunu göstermektedir.

Politik psikoloji yaklaşımıyla tehcir travmatolojisi incelemesinde Ermenilerin mağduriyet vurgusu yaptıkları görülmektedir. Tüm dünyaya sözde soykırım iddialarını kabul ettirmek için lobi yapmaları bunu desteklemektedir. Bununla birlikte Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'nda ve öncesindeki dönemde Türk topraklarını işgal etmek isteyen ülkelerle beraber savaşmışlardır. 1800'lü yılların sonlarından itibaren sürekli isyan eden Ermeniler bu süreçte Osmanlı Devleti'nin düşmanları ile işbirlikleri yapmış ve Türkleri katletmiştir²⁹. Tüm bunlar Ermenilerin psikolojisindeki odak noktasının Türklere karşı düşmanlık olduğunu işaret etmektedir ve Ermeniler bu süreçte tehcir olayının meydana getirdiği travmayı bir araç olarak kullanmıştır.

İddia edildiği gibi 24 Nisan 1915'te Ermenilerin elebaşları ve çeteleri katledilmemiş, yargılanmıştır. Ayrıca çete üyelerinin önemli bir kısmının kaçtığı ya da mahkeme tarafından ceza aldığı bilinmektedir³⁰. Ancak Ermeniler, katliam olduğu yalanını kullanarak Türk devletine karşı daha saldırgan bir tavır sergilemeye yönelmiştir. Bu da tehcir travmatolojisinin Ermenilerin aslında yapmak istedikleri terör eylemlerinin bir gerekçesi olarak kullanıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.

1915 yılında çıkarılan ve Birinci Dünya Savaşı boyunca uygulanan Tehcir Kanunu, o dönemden bu yana Ermenilerin sözde soykırım iddialarının kaynağı konumundadır. Tehcir sürecinde yaşananların toplumda bir infial oluşturduğu söylenebilir. İnsanların yaşadıkları yeri terk etmek durumunda kalmaları sebebiyle bu durum anlaşılabilir görünmektedir. Osmanlı Devleti açısından ise kendisine sürekli isyan eden ve savaşta düşmanlarla işbirliği yapmaktan çekinmeyen bir azınlık için bu kararın alınması olağan karşılanabilir bir durumdur. Ancak sözde soykırım iddialarının asılsız olduğu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Ermenilerin evlerine geri dönmesine ve mülklerinin geri verilmesine yönelik kararlar alınmasıyla açıkça görülebilir. Ermenilerin bu olayları, terör eylemlerinin dayanağı olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Nitekim Ermeni lobisinin uzun yıllardan bu yana farklı ülkelerdeki faaliyetleri de bunu destekler niteliktedir. Tehcir travmatolojisi özelinde Türk-Ermeni sorununun geçmişten bugüne devam ettiği bilinmekle birlikte Türk devletinin Ermenilerin bu konu özelinde tekrar terör eylemlerine başlayabileceğini dikkate alması gerekir³¹.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte ortaya çıkan Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde iyice büyümüş ve neticesinde Tehcir Kanunu uygulamaya konmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan ülkelerle birlikte hareket eden Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nda bunu yapmaması için böyle bir karar alınmıştır. Tehcir sürecinde yaşanan kayıplar Ermeniler tarafından sözde soykırım olarak iddia edilmiştir. Ermeniler bu olayları Türkiye'ye karşı terör eylemlerinde bir dayanak olarak kullanılmıştır.

Politik psikoloji, yeni gelişen bir bilim dalıdır. Politik psikolojide milletler arasındaki etkileşimler ve düşüncelerin psikolojik yönü ele alınmaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından politik psikolojinin tehcir süreci, Ermeni isyanları, Ermeniler tarafından katledilen Türkler gibi olayları içerdiği görülmektedir. Ulaşılan sonuçlar, Ermenilerin tehcir olayını mağduriyet olarak kullandığını, buna karşın kendilerinin terör eylemlerini normal gördüklerini ortaya koymaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Ermeniler tehcir travmatolojisi, Türk düşmanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti devletine zarar vermektir. Tehcir sürecinde yaşananlar politik psikoloji açısından ele alındığında, Ermenilerin tehcir nedeniyle Türk düşmanlığının arttığı belirlenmiştir.

ASALA terör örgütü örneğinde görülebileceği gibi Ermenilerin tekrar terör eylemlerine yönelmeyeceğinin bir garantisi yoktur. Tehcir travmatolojisi özelinde Türk-Ermeni sorununun geçmişten bugüne devam ettiği bilinmekle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermenilerin bu konu özelinde tekrar terör eylemlerine başlayabileceğini dikkate alması gerekir.

²⁹ İsmail Özçelik, "Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", Ulakbilge Dergisi, 5 (11), 2017, s.667.

³⁰ Azmi Süslü. "Diplomaside Tarihte Dostluk: Türk-Ermeni İlişkileri", Belgi Dergisi, 4, 2012, s.463.

³¹ Şimşir, a.g.e., s.963.

Kaynakça

- Abdurrahmanlı, Elvin, “ASALA Terör Örgütü Nasıl Ortaya Çıktı ve Terör Faaliyetlerinin Amacı”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1), (2019), ss.60-73.
- Akçay, Ekrem Yaşar, “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 4, (2011), ss.19-44.
- Alizade, Rövşen, “Ermeni Terör Faaliyetlerine Dair”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2 (5), (2015), ss.107-123.
- Alptekin, Hüseyin, “Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri”, SETA Strateji Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2018.
- Altıntaş, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğunun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), (2005), ss.77-99.
- An, Ömer Faruk, “Ermeni Sorununun Özet Tarihi”, Yeni Türkiye Dergisi, 60, (2014), ss.1-12.
- Avcı, Engin, “Yeni Sol Dalgadan Küresel Dalgaya Türkiye’de Terörizm”, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 29 (1), (2019), ss.139-166.
- Aydın, Nurhan, “Asılsız Soykırım İddiası ve Ermeni Terörü”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, 1 (1), (2011), ss.173-192.
- Baharçipek, Abdulkadir, “Etnik Terör ve Etnik Terörler Mücadele Sorunu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), (2000), ss.11-27.
- Çelik, Hacer, “Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskan Sorunu”, Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7 (16-17), (2008), ss.143-163.
- Çiçek, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, Akademik Bakış Dergisi, 3 (6), (2010), ss.1-14.
- Demirel, Muammer, “Türkiye’de Kalan Ermeni Nüfus”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21 (62), (2005), ss.479-492.
- Demirel, Muammer, Takkaç, Mehmet, “Ermeni Tehciri Anıları Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 33, (2007), ss.263-276.
- İnan, Ece, “Politik Psikoloji ve Siyasal İletişim”, Siyasetin İletişimi, 2009, ss. 157-168.
- İşeri, Reyhan, Türkiye’de Etnik Terör: Asala ve Pkk Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Kansu, Ayça Ferda, Tarhan, Nevzat, “Politik Psikoloji ve Politik Özyeterlik”, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, (2018), ss.1-18.
- Köseler, Nesrin, “Kürt Sorununda Politik Psikolojinin Önemi”, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2013.
- Küçükşahin, Ahmet, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu PKK Terörüne Hazırlayan Nedenler”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 1 (2), (2005), ss.63-94.
- Moroğlu, Nazan, “Hukuki Açından Sözde Ermeni Soykırım İddiaları”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 119, (2015), ss.601-616.
- Özçelik, İsmail, “Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, Ulakbilge Dergisi, 5 (11), (2017), ss.655-682.
- Selvi, Haluk, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devletinde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, 2 (1), (2011), ss.39-56.
- Süslü, Azmi, “Diplomaside Tarihte Dostluk: Türk-Ermeni İlişkileri”, Belgi Dergisi, 4, (2012), ss.458-470.
- Şimşir, Bilal Niyazi, Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), 2. Kitap, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2015.
- Tosun, Ramazan, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 14, (2004), ss.143-163.

GÜNÜMÜZDE ŞİDDETİN MEDYA ARACILIĞIYLA PAZARLANMASI VE ÜRÜNLERİN SANATSAL ŞİDDETE DÖNÜŞEREK ESTETİKLEŞMESİ

Arzu ÇEVİKALP*

Özet

Bu makale, geçmişten günümüze kadar hayatımızda çok ciddi bir rol oynayan şiddetin medya aracılığıyla pazarlanışını ortaya koyarak, filmlerin ve dizilerin bunu bir sanatsal araç haline dönüştürmesini ele alır. Sanatın içine giren şiddet toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik problemlerinin bir tezahürü olarak yansırken, psikolojik anlamda beyne subliminal mesaj göndererek komuta zincirini harekete geçirmektedir. İktidarı toplum anlayışının bir dışavurumu olarak gösterebileceğimiz şiddet kitle medya araçlarından beslenerek iki uçlu bir diyalektiği güçlendirmektedir ki, bu çoğu zaman bir propagandaya dönüşür. Medyanın en güçlü araçlarından biri olan filmlerin ve dizilerin topluma kendi gerçekliğini dikte etmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Anahtar kelimeler: Şiddet, sanatsal şiddet, şiddetin pazarlanması, estetik, medya

TODAY'S MARKETING OF VIOLENCE THROUGH MEDIA AND AESTHETICIZATION OF THE PRODUCTS THROUGH TURNING TO ARTISTIC VIOLENCE

Abstract

This article focuses on the media marketing of violence, which has played a very important role in our lives from past to present, and how films and TV series become an artistic tool. While the violence that comes into art is reflected as a manifestation of socio-cultural and economic problems of the society, it activates the chain of command by sending a subliminal message to the brain in a psychological sense. Violence, which can be seen as an expression of the power of society, strengthens a two-pronged inequality by feeding on mass media, which often turns into propaganda. It is inevitable that films and serials, one of the most powerful tools of the media, dictate their reality to society.

Keywords: Violence, artistic violence, reproduction of violence, aesthetization, media

Giriş

Türkçeye Arapça şdd kökünden gelen şiddet, bireysel çatışmalarla, savaşlarla, toprak kavgalarıyla, fikir ayrılıklarıyla kin ve nefretin toplumda dayatılmasıyla karşımıza çıkar. Şiddet ile ilgili ana kavramların tanımlamalarını yapmakta fayda var. Şiddetin, İngilizce ve Latince tanımlamaları ve alt başlıklarını şöyle sınıflandırabiliriz

Saldırganlık (Aggression): Hâkim olma, yenmek, yönetmen amacı ile güçlü şiddetli, etkili bir hareket, fiil, işlem; bir işi bozma, engelleme, boşa çıkarmaya karşı düşmanca, yaralayıcı, hırpalayıcı veya tahrip edici (*yıkıcı, yok edici*) amaç taşıyan bir davranış. Şiddet ve terör saldırganlığın çeşit ve dereceleridir.

Şiddet (Violence-Violare): İnsanlarda şiddet kullanma, kanuna ayıyarak, kişiye zarar vermek, hakaret etmek, onurunu kırmak, sükûnet ve huzura son vermek; birinin hakkını çiğnemek, hırpalamak,

---

* arzucevikalp@gmail.com

incitmek, canını acıtmak için zor kullanmak; yıkıcı aşırı davranışlarda bulunmak, aşırı derecede öfke ifade etmek şekillerinde kendini gösteren davranışlar.

Terör (Terror): Dehşet, aşırı korku-dehşet saçma ve bu amaçla yaralama, yıkma ve öldürme davranışları. Terörde, heyecanlandırmak, şaşkınlık yaratmak yoluyla aşırı korku ve dehşet uyandırmak, cezalandırmak ve yıldırım söz konusudur. Terörde kokuyu kısa aralıklara yayarak kişide ve kitlelerde acil bir ölüm kalım güdülemesi yaratacak belli bir hedefe yöneltmek amacı vardır.

Assertiveness (Güçlü, atılgan, cesurca iddia ve beyan etmek ve öne sürmek): Bu olgu da bir çeşit saldırganlıktır. Amerika Psikiyatri Derneği'nin Sözlüğüne göre, assertiveness, kişiler arası ilişkilerde açık dürüst ve doğrudan, duygu ve düşünceleri ister olumlu ister olumsuz olsunlar, uygun bir şekilde ifade etmek, karşısından gelen duygulara ve fikirlere bu tarzda cevap vermek, tepki göstermektir." (Erten-Ardalı, 1996: 143, 144).

Ancak, çoğu zaman şiddet, ya içgüdüsel ve bu nedenle toplumsallaşma sürecinde çok az değişen, ya da sadece ve sadece çevre etkenlerinden kaynaklanan bir davranış olarak görülür (Moses, 1996: 23).

Gerbner'e göre ise; "Şiddet meşru ve gerekli bir kültürel ifadedir ve yaşadığımız dünya şiddet dünyasıdır." (Gerbner, 2014: 341). Kuralların, yasaların ve kuramların nedeni ve sonucu şiddeti azaltarak kontrol altında tutmaktır, zira şiddet toplumun işleyiş biçimini bozmaktadır. Geçmişten bugüne kadar gelen şiddet, insanın en temel güdülerden birini ortaya çıkaran bir olgu olarak kökleşmiştir. Şiddet insanlık tarihini çerçeveleyen olaylar kadar eskidir. Mağara duvarlarına çizilen ilk resimlerde insanlar, av hikâyelerini görsel olarak çizmişlerdir. Dolayısıyla şiddet ile sanat girift bir ilişki içindedir.

Şiddet kültüre ve yaşantıya göre değişiklik gösteren bir karşı ataktır ve bir başka açılımla aynı görüşte olmayanlara karşı kullanılan kava bir kuvvettir ve sözlü iletişim aracılığıyla bağ kurmadığını ön gören toplumlar şiddeti merkeze almışlardır. Diğer bir ifadeyle; toplumda sözlerin anlamını yitirdiği durumlarda öfke kontrol edilemeyerek şiddet gücünü ortaya koyarak varlığını gösterir. Kuramsal dilbilimin ve gösterge bilim kuramının önemli isimlerinden Ferdinand de Saussure'un şiddet ve gösterge bilim arasındaki ilişkisi de şiddet açısından önemlidir.

Tarihsel bir süreç olarak ele aldığımız şiddetin birçok şekilde toplumu tahakküm altına aldığından söz edebiliriz. Tek tanrılı dinlerin kitaplarında Kabil'in Habil'i öldürdüğü yazmaktadır. Bu şiddetin başlangıcı olarak kabul edilebilir ya da yazının icat edilmediği zamanlarda tarım ve çiftçilik uygulayan göçebe insanlar yerleşik düzene geçmiş oluşları beraberinde şiddeti de getirmiştir. Barış ve huzurun hâkim olduğu köylerde bile zaman içinde şiddet etkilerini göstermeye başlamıştır. Dünya kurulduğundan beri toplumsal düzene geçebilmek adına birçok dayatmalar uygulanmıştır ve bu dayatmalar erkliğin, iktidarın ve egemen olma hegemonyasının yükselmesiyle sistemsizlik yaratmıştır. Toprak kavgalarını örnek gösterebiliriz.

Bütün bunlarla birlikte, Foucault'a göre, "17. Yüzyılın sonundan itibaren şiddet ağırlıklı suçlar giderek yerlerini mülkiyete karşı işlenen suçlara bırakmıştır. Ancak bu geçiş aslında karmaşık bir mekanizmanın bir parçasıdır. Bu mekanizma 'maddi üretimin gelişmesini, servetin artmasını, mülkiyet ilişkilerine daha yüksek bir hukuksal ve ahlaki değer verilmesini, daha titiz gözetim yöntemlerini ve daha etkili istihbarat edinme tekniklerini' içerir; yasadışı pratiklerde meydana gelen değişim, cezalandırma pratiklerindeki bir yaygınlaşma ve titizliğin karşılığıdır." (Keskin, 1996: 119).

Kapitalist ilişkilerin gelişmesine paralel olarak suç ve suçun tanımı, ahlaki ve hukuksal olarak genişlerken hem nicelik hem de niteliksel olarak bir değişime/gelişime uğrayacaktır. "İşte modern 'ruh', 'birey ve 'insan' kavramları da Foucault'a göre, iktidarın insan bedenini kuşatma biçiminde meydana gelen bu değişikliğin bir ürünüdür. Batı toplumunda beden bir iktidar ilişkileri ağında yer alır; çünkü, üretim biçimi gereği bedenin emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim gücü olarak kullanılması gerekir. Bunun için gereken itaatkarlık, bedenin sözünü ettiğimiz yeni disiplinci iktidar tarafından kuşatılmasıyla elde edilir." (Keskin, 1996: 211).

En önemli kuramcılardan biri olan Walter Benjamin şiddet ve ahlak arasındaki ilişkinin hukuk ve adalet tarafından çizildiğini ön görmüştür. Pierre Bourdieu ise egemen sınıfların çıkarlarını meşru duruma getirmek için simgesel şiddet stratejilerinin kullanıldığını öne sürmüştür. Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Levi-Strauss, Ferdinand de Saussure, Jean-Paul Sartre gibi düşünürlerin izinden giden Bourdieu simgesel şiddetin bireyler üzerinde hegemonya kurmada önemli bir meşru bir

araç olarak etkili olduğunu göstermiştir. Bu simgesel şiddet kavramı medyada kendine geniş bir yer bulmuştur. Hükmeden ve hükmedilen arasındaki ilişkiye dikkatlice yaklaşmak gerekmektedir, zira şiddet yapısı gereği mekânın ideolojisini yansıtır ve oldukça sömürücüdür. Tüm bunları bir çerçeve içine aldığımızda, medyanın şiddetle olan bağı kaçınılmazdır. Hayatımızın içine giren şiddet medyaya sirayet etmiştir ki, bu da şiddetin medya aracılığıyla sanatsal bir araç haline gelişinin bir müsebbibidir.

“Şiddetle yönetilen sembolik dünyada yaşamının olumsuz etkileri, daha uzun dönemli olacaktır. Büyük çapta organize şiddet için hazırlık korku yeşertmeyi ve güce koşulsuz boyun eğmeyi gerektirir. Görsel sanatlarda şiddet iktidar gücününün teatral/dramatik gösterimidir; sosyal normlar ve ilişkiler hakkında hedefler ve araçlar hakkında, kazananlar ve kaybedenler hakkında, yaşamın riskleri ve toplumun kurallarının ihlali karşılığında ödenen bedel hakkında çok şey söyler.” (Gerbner, 2014: 341).

1. Medya, Şiddet ve Polisiye Kültürü

Şiddetin toplumsallaşmasında kapitalizmin gelişim süreciyle birlikte kitle iletişim araçlarının, suç ve suçlularla ilgili yayınları önemli bir yer tutar. Ancak bununla birlikte kitle iletişim araçları aynı zamanda şiddetin ilk estetize edilerek kitlelere ulaşmasında da önemli rol oynamıştır. Buna en iyi örnek, Thomas De Quincey’in 1827’de çıkan *Güzel Sanatlardan Biri Olarak Sayılan Cinayet Üzerine* adlı kitabıdır. “De Quincey 1818 ve 1819 ‘da Westmoreland Gazetesi’nin editörü olmuş, sütunlarını cinayet ve cinayet davarıyla ilgili hikâyelerle doldurmuştu. 1827 tarihli denemesinde, gerçekte, ‘amatörler ve meraklılar’ arasında cinayetten zevk alınması ve dedektif romanları hakkında kafa patlatılmasını ısrar ederek böylece Edgar Allan Poe, Gaboriau ve Conan Doyle’ye yolu açtı. Ayrıca popüler gazetecilikle cinayet hakkında yazı yazmak arasında bağlantıyı kurdu ve bu yoldan Dickens, Poe, Conan Doyle ve Dashiell Hammet, E. Stanley Gardner ve öteki çağdaş yazalar gibi birçok polisiye roman yazarı geçti (Mandel, 1996: 24-25).

1990’lı yıllar polisiye romanların gazetelerde neşredilmeye başlamasıyla ve suç hikâyelerinin ilgi görmesi şiddet hikâyelerinin alıcısı olduğunu ortaya çıkartır. 1800’lerin sonlarına doğru kapitalizmin geliştiği Avrupa ülkelerinde Romancelere alternatif bir yazın türü olarak polisiye alt kültür ürünü olarak gazetelerde yaygın bir biçimde neşredilmeye başlanır. Özellikle İngiliz Conan Doyle suç, gizem, şiddet ve zekâ oyunlarının iç içe geçtiği öyküler, romanlar yayınladı. Ancak onun alamet-i farikası olan dedektif Sherlock Holmes, dünya edebiyatında birçok yazarı etkileyen bir karakter olacaktır.

Doyle’in Sherlock Holmes’i, bireysel suç, örgütlü suç ve ajan hikâyelerinin prototipi bir dedektif olarak edebiyat literatüründe yerini alırken aynı zamanda modern edebiyata oyun ve bulmaca gibi kavramları getirecektir. Ernest Mahdel, *Hoş Cinayet* adlı kitabında polisiye olguların, şiddetin ve suçun kapitalist gelişmeyle birlikte niteliksel bir değişime uğradığının altını çizer.

Bununla birlikte, “popüler edebiyatta polisiye romanların artan yeri, burjuva sınıfın şu nesnel ihtiyacına karşılık düşmektedir: insanlığın ‘biyolojik yazgısı’, tutkuların yıkıcı şiddeti ve suçun kaçınılmazlığı konularında uyanan bilinci, mevcut toplum düzeninin savunu ve mazur gösterilmesiyle uzlaştırmak. Özel mülkiyete karşı isyan bireyselleşir. Artık toplumsal olmayan güdülenişle, isyancı, bir hırsız ve katil haline gelir. Özel mülkiyete yönelik saldırıların kriminalleştirilmesi, bizzat bu saldırıları, özel mülkiyetin ideolojik desteklerine dönüştürülmeyi olanaklı kılar.” (Mandel, 1996: 27)

Şiddet, suç haberleri, hikâyeleri ve tefrika romanları büyük ilgi görür. Çünkü insanlar cinayet romanlarını zihinlerini geliştirmek ya da toplumun doğasını veya insanların içinde bulunduğu koşulları düşünüp taşınmak için değil, düpedüz dinlenmek için okurlar. “Öyle ki topluma eleştirel ve hatta devrimci biçimde yaklaşan okuyucuların, kendi görüşlerini değiştirmeksizin, dedektif romanlarından hoşlanmaları pekâlâ mümkündür. Ama okuyucu kitleleri, polisiye romanlar okuyarak toplumsal statükoyu değiştirme peşinde koşmaya yönelmeyeceklerdir; bu romanlar bireyle toplum arasındaki çatışmaları ortaya koysa da.” (Mandel, 1996: 28).

Bir yanıyla suç, şiddet, cinayet haz alınan, metalaşmış bir olgu olarak karşımızdadır. Post modern durum da bu hazı ve tüketimi destekleyen bir anlayışa sahiptir. 1980’li yıllarla birlikte ABD başkanı Reagan ve İngiltere başbakanı Thatcher çizgisiyle anılan post modern dünya neo-liberal

ekonominin getirmiş olduğu kıstaslara bağlı olarak işlediğinde, dönem olarak, Post modernizm neo-liberalizme tekabül etmektedir. “Kitle kültürüne ait ‘ucuz eğlence’ gösterileri, eğlence sektörünü ele alırken, ‘tüketim kültürünün’ bir varoluş biçimi olduğunu gösteren Barbara Kruger’in ‘Tüketiyorum o halde varım’ sloganıyla gerçekleştirdiği eseri, Sylvie Fleury’nin lüks tüketimini tiye alan altından gerçekleştirdiği yerleştirmeleri veya lüks nesnelere hep bu dönemin kitle kültürünü ve tüketim toplumunu örneklerine ironik yaklaşımları sunmaktadır.” (Akay, 2010: 10)

Post modernizmin tüketimle ilişkisinin sanata özellikle edebiyata ve sinemaya yansımaları ise çok gecikmeyecektir. Ancak, post modernizm ‘ucuz eğlence’ anlayışıyla birlikte modern sanat ürünlerini de ucuzlaştırma yöntemiyle birlikte şiddeti bir “ürün” olarak piyasaya sürecektir.

2. Modernizm, Post Modernizm ve Şiddet

Modernizm ve post modernizm tanımları bir “durum” olarak ifade edilir. Toplumsal ilişkilerin, üretim biçiminin, bilginin işleniş ve sahip olunma biçimi bu durumu niteleyen etkenler arasındadır. Ali Akay, *Post Modernizmin ABC’si* adlı kitabında Lyotard’ın Marksizm ve Aydınlanma gibi insanlığın kurtuluşu üzerine kurulu olan söylemlerin meşruluk krizinde olduğunu iddia ettiğini söyledikten sonra, “yeni telematik ve enformatik çağıyla birlikte hem sosyal durumun hem de teknoloji sayesinde üretim ilişkileri üzerine kurulu bir anlayışın sonuna gelindiğinin haberini vermektedir. Post modern ve post endüstriyel toplumlarda devletin üretim kapasitelerinin artırılmasında bilginin gitgide daha önemli bir yeri olacağı tezinin üzerine odaklanmaktadır. Bu bakımdan Lyotard’a göre gelişmiş toplumlarla gelişmekte olan toplumlar arasındaki fark gitgide açılacaktır (Akay, 2010: 31).

Kuşkusuz, modern ve sonrasında post modern durum ülkeler arası ve bireyle devlet arasındaki ilişkide şiddeti yeniden biçimlendirecektir. Şiddet, bir iktidar aracı ve iktidarın yansımaları olarak insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür. Arendt, iktidar-şiddet ilişkisi ile şiddetteki amaç-araç bağlantısına vurgu yapar ve şiddetin bir hegemonya kurma aracı olduğunu varsayar. Mills ise ileri iktidarın nihai biçimi şiddet olduğuna ışık yakar. Bir başka bakış açısını Walter şöyle tanımlar; “Montesquieu, her biri bir esas ilkeye göre oluşan üç örnek biçime dayalı bir siyasal sistemler teorisi geliştirmişti: ‘Terör ilkesine dayalı despotik hükümetler’, onura dayalı monarşi ve ilkesi erdem olan cumhuriyet. Her bir örneğin ilkesi, tıpkı bir saatin zembereğinin mekanizmayı harekete geçirmesi gibi, politikayı bütünleyen ve yanı zamanda siyasal yapıya güç veren ‘tutku’dur.” (Walter, 1996: 281).

Şiddet üzerine çalışan kuramcılar, modernizm öncesi dışsal şiddetten, modernizm sonrası (post modernizm) içsel şiddetten, Nazi şiddetinden, polis devletinin, geç kapitalizm faşizminin, tüketim toplumunun kendine özgü şiddetinden bahsederler. Foucault ağırlıklı olmak üzere birçok kuramcı da 18. yüzyılla birlikte iktidarların dışsal-fiziki şiddeti terk ettiğini ve disiplinci iktidar modelleriyle şiddeti içsel olana yönlendirdiklerinden söz ederler.

18. yüzyıldan itibaren, dışsal şiddetin sorgulandığını, karanlığa ve dar alanlara sürüldüğünü gözlemlemekteyiz. Bu yüzyıllardan sonra içsel şiddetin meşrulaşmıştır, şiddetin ağırlıklı olarak ruha yöneldiğini söyleyebiliriz. Şiddet artık gizli şekillerde varlığını korur. Örneğin II. Dünya Savaşı büyük kıyımların yapıldığı şiddet gösterileri artık saklı değildir. Modern dünyanın şiddeti artık hem anonimdir hem de dilsizdir. Tüm bu gösteriler medya aracılığıyla radyo, TV ve sinemada kendisine yer bulmuş ve şiddet bir araç olan medyadan beslenmiştir.

Sanatsal ve kültürel bağlamda modernizm, gündelik yaşamın geçerliliğini yitirdiği fikriyle doğmuştur. Modernizm geleneksel olana karşı çıkar ve yeniye getirmeye çalışır. 19. Yüzyıl’da endüstri devriminden sonra ortaya çıkan gelişmeler (bilim, teknik ve endüstrinin gelişmesi, zevkin sade ve işlevsele yönelmesi) geleneksel olanı yeni olana yönlendirme, yerleşik ve alışılmış olanı kırmaya çalışan bir düşünce bütünüdür.

Post modernizmde ise şiddeti Byung-Chul Han şöyle tanımlar: “Modernizm sonrası toplumları şiddetin, dış şiddetten içe kaydığı, içsel şiddetin yaygınlaştığı ruh toplumlarıdır.” Post modernizm, modernizmin sonrası ve ötesi anlamında kullanılır ve modern düşünceye ve kültüre ait kavramlar sorunsallaştırılır. Post modernizmin, kendini bir alternatif olarak, yani yeni bir kültürel oluşum olarak tanımlar. Çokuluslu alan ile örtüşürülen post modernizm medyaya şu özellikleriyle yansımaktadır: Geçmişe büyük bir bağlılık ve özlem, geçmiş ve şimdi arasındaki sınırların kalkışı, arzusunun

metalaşması, şiddet, tüketim, yabancılaşma ve öfke, bununla beraber coşkulu bir yaşantı tarzı. Post modern durum, bizleri bilinen bir geçmişi ve tahmin edilebilir bir geleceği olan varlıklar olarak tarih içine yerleştiren kapsamlı olaylar dizisinin o büyük anlatının uçup gitmesiyle ayırt edilebilir (**Giddens, 2018**).

Post modern durumun en önemli belirleyicileri pastiş, kolaj ve farklı disiplin/malzemeleri yan yana getirirken bunlardan aynı zamanda bir oyun mantığıyla da yararlanmaktadır. Mimaride post modern durum kale/kent surları gibi mimari yapıları uygulamasına alırken, cam, ayna, çelik, beton, ahşap, taş, mermer gibi malzemeleri aynı yapı içinde kullanabilmektedir. Bu malzemeler hem dekoratif hem de işlevsel olabilir ya da sadece dekoratif olarak kullanılabilir. Bununla birlikte şehircilik anlamında da yaşanan post modern durum tam da post modern tanımlar niteliktedir; “21. Yüzyılın post modern şehirlerinin bazıları modernizmi yaşamış, bazıları ise direkt olarak post modern bir görünüme bürünmüş olarak Avrupa’nın modernizminden çok farklı bir deney yaşamışlardır.

Özellikle Arap dünyasının çöllerle dolu arazileri, Ortadoğu’da ve yeni kurulmuş bir ülke olarak İsrail’in yapay şehirleşmesi ve göç ile başlayan nüfus artışındaki heterojenlikler modern ile post modern şehirleşme arasında hem mimari açıdan hem de nüfus ve nüfusun denetlenmesi açısından farklılıklar göstermektedir. Birleşik Arap Emirlikleri’nde, Çin’de, Rusya’da şehirleşme hep modern ile post modern ilişkilerin geriliminden meydana gelmiştir (**Akay, 2010: 57**).

Edebiyatta ise geleneksel metinler, mitler, efsaneler ve özellikle 1001 gece Masalları gibi geleneksel metinler bir üst kurmaca oluşturmak için kullanılır. Bununla birlikte modern edebiyatın anlatım kalıpları post modern yazına kaynaklık eder. Ancak bu kaynaklık sadece metinsel değil aynı zamanda oyuna hizmet eden olgulardır. Örneğin İtalyo Calvino, *Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu, Görünmez Kentler*, Jorge Louis Borges’in *Brodie Raporu, Atlas, Gölge* gibi metinleri ve Türk edebiyatında ise Orhan Pamuk’un *Kara Kitap* ve *Beyaz Kale* romanları bu post modern anlatım biçimine iyi bir örnektir.

Borges, “Öykülerini 1001 Gece Masalları gibi oyalamak ve coşturmak amacını taşıyorlar, inandırmak arayışında değiller” der (**Borges, 1990: 9**) Bununla birlikte Borges gibi öykülerini ya zaman ya da mekân olarak, biraz uzağa yerleştirir. Böylece imgelem daha özgürce çalışabilirliğini iddia eder (**Borges, 1990: 11**).

Post modern edebiyatın öncülerinden biri de Umberto Eco’dur. 1979’daki Lyotard’ın büyük anlatıların sonu diye adlandırdığı dönemin arkasında tarihi romancılık tekrar geri gelir, konular da geri gelir ve bunların en büyük örneği belki de herkesin bildiği örnek Umberto Eco’nun iki romanıdır. “Biri, *Gülün Adı*; diğeri de *Foucault Sarkacı*. İki roman da hem tarihi bir romanın, geri dönüşünü, hem de macera romanına tekrar bakmayı konu edinmiştir fakat aynı zamanda yaptığı edebiyatı ‘post modern’ olarak adlandır Umberto Eco’nun küçük bir risalesinde belirtmiş olduğu gibi, tarih temasının içinde geçen bir roman yazıcılığının edebiyata geri döndüğünü görmeye başlıyoruz.” (**Akay, 2010: 37-38**).

Post modern durum edebiyatta metinler arasında yolculukla ve göndermelerle bir metinden başka bir metne esin kaynağı olarak ortaya çıkar. Post modern yazın zamanı mekânı ve uzamı, zaman Borges örneğinde olduğu gibi genelleyerek, yabancılaştırarak hiçleştirir. Paul Auster’in *New York Üçlemesi*’ndeki (Cam Kent, Hayaletler, Kilitli Oda) öyküler gibi önemli olan felsefi bir yolculuktur ama bu felsefi yolculuk aynı zamanda kişinin kendini arama serüvenidir. Orhan Pamuk’un *Kara Kitap*’ında ise yolculukla birlikte arayış vardır. Bu yolculuk ve arayış sırasında kişi bir değişim yaşar. Bu post modern romanların bir özelliği ise polisiye olayları üst-kurmaca bir estetikle anlatmasıdır. Eco, Pamuk ve Borges’in metinlerinde suç ve şiddet çözüm bekleyen bir olgu olarak karşımıza çıkarken 1980’li ve ‘90’lı yıllarda seri cinayetler işleyen katillerin kanlı filmleri özellikle gençler tarafından büyük ilgi görür.

Genel itibarıyla; post modernizm yalnızca şiddeti tetiklemedi. Aslında kapitalizmin yeni bir evresini başlattı. Aklın ve bilimin mutlak gücüne son verdi. Sermaye yaygınlaştı ve küreselleşme anlayışını dönüştürdü. Giddens’e göre; post modernizm en iyi biçimde edebiyat, resim, plastik sanatlar ve mimarideki stil ve akımlara işaret etmeyle sınırlandırılmalıdır. Bu kavram modernliğin doğası üzerine estetik düşümünün çeşitli yönleriyle ilgilidir (**Giddens, 2018**).

Post modernizm içinde hız, teknoloji ve şiddete olan sevgiyi ifade eden ve geleneğe karşı erken isyancılar olarak adlandırılan fütürizmi içselleştirir (**Kuş, 2019**).

3. Post Modernizm ve Şiddet Görüngüsü

Giovanni Scognamillo, Mediaların, görsel sanatların var olmadığı çağlarda da şiddet, acı ve kan halka açık (ve halk tarafından çok tutulan) bir gösteri, bir eğlence niteliğinde olduğunu belirttikten sonra, “Antik Romalılar’ın ‘panem et circenses’ten (ekmek ve sirk oyunları) Fransız devriminin ‘giyotin’ gösterilerine veya Orta Çağ’daki bol ve coşkulu, işkence ile karışık, idamları. Özetle, şiddetin, acının ve dökülen kanların, yakılanların, seyircisi her zaman bol olmuştur, her insanın içinde bir canavarın gizli olduğunun altını çizer (**Scognamillo, 1996: 357**).

Şiddet; yaşamın her alanında olduğu gibi eğlenceli bir ortam olarak gösterilen medyada ve özellikle sinemada farklı şekillerde ortaya çıkar. Sunulan şiddet ögesi etkileyici, büyüleyici, çekici veya itici olabilmektedir.

Toplumlara, kültürlere göre biçimlenen, değişen ve fiziksel olduğu kadar simgesel boyutu da tartışılan şiddet reklamların yaygın bir unsuru olarak nitelendirilmektedir. Toplumun mündemiç bir ögesi olan şiddet biçimlendirilirken, estetize edilir ve bu şekilde ona yeni bir estetik boyutu kazandırılır, doğal ve zararsız olarak addedilen şiddet imgeleriyle olağanlaştırma meydana gelir. Post modern dünyada gittikçe artan şiddet problemi, medyada yer simgesel şiddetin nasıl ve hangi içerikte yer aldığını anlamlandırmak gerekmektedir. Sosyo-kültürel bir boyutun içine giren şiddet medyada simgesel olarak yer almaktadır ve bu durumu göstergebilim yöntemiyle çözümlenmek önem arz etmektedir, zira göstergeler medyadaki şiddetin nedenlerini anlamamıza yardımcı olur.

Post modern yapıda, post modern şiddet görüngüsü, şiddeti eğlence kaynağı olarak yansıtmaktadır. Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisinde filmlerde şiddet olgusuna dikkat çeker ve şiddetten alınan zevkin izleyiciye karşı şiddete dönüşmesinden bahsetmektedir. Yani onlar dayak yerse, gerçek hayattaki kişilerde kendi yedikleri dayağa alışır (**Adorno & Horkheimer 2014: 185**). Şiddeti yalın olarak göstermeyen bu sinema film serisinin türü komedidir. Çünkü kültür endüstrisinde eğlence her zaman bir şey düşünmemek, gösterildiği yerde acıyı unutmak demektir. Bu bir kaçıştır insana bıraktığı son direniş düşüncesinden kaçıştır (**Adorno & Horkheimer 2014: 193**). Kültür endüstrisinde eğlence kavramı acıyı unutmak olduğuna göre post modernizmde ise şiddet hem bir eğlence aracına dönüşür hem de estetikleşir.

Estetik, doğal ve zararsız olarak algılanan şiddete ait görüntüler, şiddeti etkisiz hale getirmek amacıyla tasarlanmıştır. Toplumun en bir varlığı olarak kabul gören şiddete göz yumulmaktadır; hatta şiddetin şekillendirilmesi yani estetik bir boyut kazandırılması adına şiddeti öne çıkaran medya şiddeti sanatsal yollarla estetize etmektedir. Modern estetik, sınır ihlallerini ve tabuları çiğnememek kaydıyla imkânsız olanı kullanarak suretiyle şiddeti estetize etmektedir. Medyada gizli bir şiddet ögesinin varlığından bahsedebiliriz. Sinema ve dijital platformlar ilgi çekmek için şiddete başvururlar. Sembolik çıkarımları metalaştırarak, kültürel kodlar yüklerler ve kültürel alanlarla örtüşen veya onlarla çelişen estetize edilmiş şiddeti ön plana yerleştirirler.

Estetik, doğal ve daha zararsız olarak algılanan şiddet görüntüleri onu nerdeyse etkisiz hale getirmekte ve olağanlaştırmaktadır (**Bauman, 2001: 186**). Toplumun kendisinin için olgusunun bir ögesi olan şiddetin varlığı kabul edilmiş; ona göz yumulmuş ve hatta biçimlendirilmesine yardım ederek estetik bir boyut kazandırarak şiddeti ustaca ele alan reklamlar, programlar ise adeta şiddeti sanatsal yollarla estetize etmektedir (**Büker - Kıran, 1999: 30**). Modern estetik sınır ihlallerini ve tabu tanımazlıkların bir sonucu olarak yasak ve imkânsız olanı kullanmak suretiyle şiddeti estetize etmektedir (**Lynch, 2002: 126**).

Şiddet kavramı üzerinde düşünüldüğünde herhangi bir uzlaşma söz konusu değildir. Her toplumun kendine özgü şiddet sorunları vardır (**Michaud, 1991: 16**). Şiddetin çok geniş bir toplumsal edim yelpazesinde kullanılmasının nedeni, onun değişik biçimlerde ortaya çıkmasından kaynaklanır. Bu nedenle küçültücü, gülünç duruma düşürücü, ruhsal açıdan zedeleyici (**Riches, 1989: 35-36**) örtük ve dolaylı eylemler de şiddet kapsamındadır. Arendt’e göre; doğası gereği araç niteliği gören şiddet hem bir amaca olarak hem de araca yöneliktir, zira kendini meşrulaştırma ihtiyacı hisseder. Temelde meşru olmayan bir şey, bir edim, bir kavram, başka hiçbir şeyin dayanağı olamaz (**Arendt, 1997: 57**).

Sinemadaki şiddetin seyirciyi etki altına alması hususunda Cumstock bunu dört unsurda ele almaktadır.

Bunlar şu şekilde açıklanabilir: birincisi; ekrandaki şiddetin ödüllendirilip ya da cezalandırılmasına ilişkin yaklaşım, ikincisi ekrandaki şiddetin haklılığa sahip olup olmadığı, yani normallik ölçüleri içinde değerlendirilmesi, üçüncüsü ekrandaki şiddeti izleyen seyircilerin sosyal yaşamlarındaki içerikle benzerlikler göstermesi ise şiddete geçerli bir boyut kazandırılmış olur. Cumstock ve Paik göre (1991) dördüncüsü, şiddetin etkisi konusunda insanları engelleyici ya da uyandırıcı faktörlerin önceden sunulması. Televizyon ya da filmdeki şiddet ve onun etkileriyle ilgili olayları analiz etmek için deneysel bir biçimde kullanılabilir (Murray, 2001: 5).

4. Post Modernizm ve Şiddet Estetiği

1900'lü yıllar sanata yeni bir perspektif kazandırdı. Ekonomik siyasal egemenlik sistemindeki değişimden dolayı kapitalizmin neden olduğu birçok söylem günümüz postmodernizmindeki kapitalizmin dönüşümünü, mikro-elektronik devrimin öngördüğü bilgi alışverişi ve üretim aracılığıyla sürdürmüştür. Modernizmden post-modernizme geçiş bir kopuş olmamakla beraber aslında bir kırılma noktasıdır, ideolojiler, ekonomik hareketler ve toplumsal devrim gibi olgular ön plana yerleşmiştir.

Endüstriyel gelişme çağındaki sanat anlayışında, kapitalizmdeki sömürü sistemi eleştirel bir boyut alır. Sinema sistem eleştirisinde edebiyatla birlikte en güçlü sanat dalı olarak kendini gösterir. 1960'lı yıllar reel sosyalizmin hüküm sürdüğü rejimlerle, kapitalist rejimler arasındaki soğuk savaşın kızıştığı ve bu iki gücün de deniminin dışına çıktığı eylemlerin yıllarıydı. "Bireyler devlet içindeki varlıklarını sorgulamaya başladı, sivil örgütler bile politik kimlik kazanmaya başladı. Bununla birlikte bütün dünyayı saran devrimler gerçekleşti, gerilla mücadelesi ve şehir gerillası gibi kavramlar politik terminolojiye girdi.

1967 yılında Artur Penn'in yönettiği *Bonnie And Clyde* ve Mike Nichols'un yönettiği ve ülkemizde *Mezun* adıyla gösterilen filmler, geleneksel Amerikan yaşam biçimine saldıran ve neredeyse onları mahkûm eden hikâyelere sahiptiler. Hollywood'un Lale Devri kapanıyor, artık dayatılan yaşam biçimlerine dolaysız bir başkaldırı sinemanın örnekleri veriliyordu. Suçlu diye lanse edilen insanların, içinde yaşadığı toplumsal ve ekonomik yapının hiç mi suçu yoktu?" (Kıraç, 2001: 100).

19. yüzyıldan günümüze kadar gelen tarihsel süreçte, sanat ve günlük yaşam eleştirisi karşımıza çıkar ve toplumsal konular merceğe alınır. Sanat ve yaşam arasındaki ilişki ve Klasik Marksist estetik anlayışı, neo-marksist olarak dönüşür ve 1920'li yıllardan 1970'li yıllara kadar uzanan süreçte ise Frankfurt Okulu kuramları yeni bir kimlik kazanır. Yerleşik ve sistematik yapı sanata yenilik kazandırır. Frankfurt Okulu popülist düşüncelerin gerçeklik boyutu ve iktidarın kuramsal temeli Marksist siyasal ekonomiden uzaklaşarak göstergebilime dönüşür.

Toplumsal olaylar sanatı etkilerken, sanatın da toplumsal hareketleri tetiklediğini ve aralarında bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Ürünlere/yapıtlara ve değer yüklenmiş nesnelere karşı duyduğumuz kin ve öfke şiddete yıkıcılığa neden olur ve şiddeti doğurur, yani modernlik kuramına biat etme durumu söz konusudur. Modernliğin ideolojik uçları, sanatta yıkıcılık yaratmaktadır. İnsana verilen değer yok olduğunu, ölümün ucuzladığını ama buna rağmen iyiden iyiye görselleştiğini söyleyen Giovanni Scognamillo, Ölüm ve ölüm çeşitlemeleri ile birlikte, öldürmenin çeşitlemeleri ile birlikte bir gelişme gösterdiğini söyler. "Bu da yeni bir durum değildir, oldukça eski bir 'estetiktir, bir 'felsefedir, bir zevktir. Tanrısal Sade Markisi'nden çağdaş George Battaille'a kadar incelikli kuramlar hiç eksik değildir. Ve unutmadan, cinayet bile bir sanattır. Hitchcock bunu defalarca görüntüledi, anlattı, Hitchcock'tan çok önce ise Thomas da Quincey kitabını bile yazmıştı!" der (Scognamillo, 1996: 359).

1980'lerde sanat siyasileşerek çeşitli şiddet sorunlarını ortaya çıkarmıştır, ancak günümüzde modernizmin kendine özgü stratejileri yeni bir iktidar söylemini canlandırmaktadır. Modern ideolojinin baskısı ve iktidar gücünden doğan kavramsal çatışmalara post modernizm ile yanıt aranmıştır.

Çevikalp, A. (2020), Günümüzde Şiddetin Medya Aracılığıyla Pazarlanması ve Ürünlerin Sanatsal Şiddete Dönüşerek Estetikleşmesi, AUSBD, 3 (5), 59-73

“Şiddet araçsal karakterleriyle ayrılır. Fenomonolojik açıdan baktığımızda kuvvete yakındır. Çünkü tam başka alet edavat gibi şiddetin araçları da doğal kuvveti çoğaltmak amacıyla tasarlanır ve kullanılır; ta ki gelişimlerinin son safhasında doğal kuvvetin yerine geçer hale gelinceye değin. Bu tanımların gerçek dünyada sügeçirmez ayrımlara tekabül etmediğini söylemeye gerek bile yoktur elbette. Ancak bu tanımlar tam da gerçek dünyadaki bu ayrımlardan üretilmiştir.” (Arendt, 2018: 56).

Mutlak evrensel doğruların anlamını yitirip, gerçeklik ve hakikat kavramlarının sorgulandığı, göreliliğin ve bireylerin varlığını koruduğu toplumda ruhsal sanat önem kaybetmiştir. Modern sanat bir anlatı olarak kullanılırken, liberal ekonominin önermeleri doğrultusunda sanat metalaşmış ve post modern anlatı biçiminde değişim geçirmiştir. Bu da şunu göstermektedir: klasik estetik biçim değerini kaybetmiş onun yerine şiddet estetiği gelmiştir.

4.1 Quentin Tarantino Sineması ve Post Modern Şiddet

Şiddeti aslında en iyi anlatan yönetmenlerden biri Quentin Tarantino’dur. Sosyal ve kültürel hayatımızın *kompartmentlaşma* sürecinde şiddeti dışarıda bırakamazdık. Suç olgusu ister bireysel ister örgütlü olsun toplumdaki ekonomik, siyasal, toplumsal değişimin aynasıdır. “1990’lı yılların sonuna doğru televizyonda vatansever mafya kahramanlarının dizileri lümpen bir izleyici kitlesi oluştururken, sinemada, ‘Adam şiddetin estetiğini, felsefesini yapıyor’ diyerek Quentin Tarantino filmlerine saplanıp kaldık.” (Kıraç, 2019: 223).

Tarantino’nun esin dünyasını, ‘Ucuz Roman’lar oluşturur. Ucuz roman okuyarak büyümüş, bundan bir yaşam tarzı, bir estetik anlayışı çıkarmış birinin dünyası. “Bir Tarantino filmi izlerken, sadece sinemacının kendinin değil, sinemasındaki karakterlerin de ucuz roman okuyarak büyümüş olduğu konusunda hiç tereddüt yok. Konuşmaları özeli değil, geneli ele veriyor. Ve bu konuşmaları, kan izliyor.

Sıklıkla şiddet sahneleri gördüğümüz Tarantino filmlerinde şiddet olabildiğince sarsıcı bir biçimde estetize ediliyor. “Elbette şiddet doğası gereği sarsıcıdır, ancak sinemamın bazı kolları, onu tekdüze ve alışılmış hale getirmeyi neredeyse başarmış durumda (Kutlu, 1996: 353).

“Yönetmen olmasaydım gangster olurdu” cümlesi ile tarzını belli eden Tarantino, şiddeti estetik bir biçim olarak gördüğü için “**Kill Bill**” filmi farklı bir yere sahiptir. Özünde, postmodern kuram üzerine kurulu Tarantino sineması, parçalı ve orijinallikten biraz uzaktadır. Modernizmdeki anlatı, göndermeleri bir parodi haline getirir. Postmodernizmde bu pastişe dönüşür. Pastiş kendine özgü bir anlatım sanatıdır. İçi boş ve bütünsellikten uzaktır, hedef hoşça vakit geçirme eylemidir. Önemli filmlerden biri olan Ucuz Roman filminde ise kitsch bir estetik şiddet mevcuttur. *Ucuz Roman* postmodern anlatı biçimine göre ise sadece kitsch bir üründür.

Şiddet, gangster dünyası ile ‘sokaktaki adam’ın dünyası arasındaki temel fark olduğundan, “Tarantino bir ölüm sahnesi çektiğinde, bunu izleyicinin gözünün içine sokar. Apaçık gösterilen, vurgulanan şiddet. “Rezervuar Köpeklerinde (Reservoir Dogs) Tim Roth’u baştan sona kanlar içinde can çekişmesi, sinema salonundaki seyirci için Rambo’nun binlerce insanı (ama hepsi kötü adamlar) öldürmesinden daha sarsıcı, sinir bozucu. Kanımca, *Rezervuar Köpekleri*’ndeki ve *Ucuz Roman*’daki şiddet sahneleri, bu tür bağımsız sahneler, öykü parçaları... Soğukkanlı, ‘profesyonel’ katiller ve kedinin fareyle oynadığı gibi oynadıkları kurbanlar (Kutlu, 1996: 355).

Tarantino filmlerinde postiş ve göndermelerle birlikte post modern durum oyun olgusuyla ortaya çıkar. Hem filmin kurgusunda hem de acımasız katillerin işledikleri cinayetlerde şiddet bir oyun olarak sunulur. Haz alınan şiddetle anlam kazanan oyunlardır bunlar. *Rezervuar Köpekleri*’nin popüler sinema izleyicisinin kolektif hafızasına yer eden bölümlerinden biri, Bay Sarı’nın (Mr. Blonde) iskemleye bağladığı polisin kulağını kestiği sahne. Bay Sarı, ilk önce polisi konuşturup bilgi alma eğiliminde gibi görünür. Fakat çok geçmeden polise, konuşsa da konuşmasa da hiçbir şeyin değişmeyeceğini, onu sırf zevk için (yavaş yavaş öldüreceğini söyler. Uzun süredir kanlar içinde yatmakta olan Bay Turuncu (Mr. Orange) Bay Sarı’yı vurur ama, daha sonra polis yine de öldürülür. Çaresiz olan için kurtuluş yolu karanlık ve uzak.

Çevikalp, A. (2020), Günümüzde Şiddetin Medya Aracılığıyla Pazarlanması ve Ürünlerin Sanatsal Şiddete Dönüşerek Estetikleşmesi, AUSBD, 3 (5), 59-73

Şiddet artık sadece şiddet sergilemek için sinemada kullanılmaya başlandı, bir neden-sonuç ilişkisinden daha çok şiddetin kendisi fetiş meta halini aldı. “Burada özellikle dikkati çeken şey, aksiyon sahnelerinde, oyuncuların silah tutuşlarındaki değişimdi. Silahın kabzasını yan yatırarak ateş ediyordu oyuncular. Tabanca tutma adabı değişmişti; önceleri oyuncular, silahı dik tutarak, karşısındaki hedefin belli bölgelerine ateş ediyordu, hasmına öldürücü darbeler vurmak ya da yaralı ele geçirmek tetiğe basmanın kontrolündeydi.

Oysa, *Rezervuar Köpekleri* (1992), *Ucuz Roman* (1994), *Yedi (Seven)*, (1995) gibi filmlerde oyuncular silahların kabzasını doksan derece eğerek, neredeyse karşısındakini yaylım ateşine tutuyordu; önemli olan merminin isabet etmesi ve düşmanın saf dışı kalmasıydı. Başka bir deyişle ‘körü körüne şiddet’. Bu tür artistik faaliyetler, kısa sürede bizim sinemamıza da sirayet etti.” (Kıraç, 2019: 224).

Tarantino Rezervuar Köpekleriyle birlikte filmin hikâyesini üst kurmaca olacak biçimlendirir. Filmin hikâyesi bir uzama yerleştirilmiş parçalı-postiş halindeki epizotlardan oluşur. Ancak filmin asıl olayını yani soygunu filmde görmeyiz. Zaman sıçramasıyla soyguna hazırlığı ve soygun sonrasını izleyiciye gösterirken aynı zaman yönetmen izleyiciyle, oyuncularla da şiddet üstüne bir kurmaca oyunu yapar.

“Senarist-Yönetmen Quentin Tarantino’nun sineması, Peckinpah’tan Melville’den Hong Kong sinemasından besleniyor. Sinema anlayışını, seyretmiş olduğu çok sayıda film üzerine kuran, günlük yaşamı değil, bize reklamlarda sunulan yaşamı anlatan bir sinemacı Tarantino... Ve filmlerindeki şiddet de kaynağını yaşamdan değil, şiddet içeren diğer filmlerden alıyor.” (Kutlu, 1996: 356).

Ezcümle; parodileştirilerek estetize edilen *şiddet ve post modern* kuram şiddetin farklı biçimlerle görselleştiğini aktarır ve bunu oyun olarak ortaya koyar.

5. Sinemada Sanatsal Şiddet ve Estetikleşme

Sistemin kendisi bir mesajdır ve kapital kökenli hazza hizmet ederek pazara sunulan dijital medya ürünleri ideolojik olmakla beraber şiddetin dereceli şekillerde yansımalarına sebebiyet vermiştir. Buradaki ideolojik vurgu, şiddetin anormallik ekseninden çıkarak, onun kötü tarafları ile yüzleşmektir ya da onunla özdeşleşmektir. Şiddet resim sanatında, fotoğrafta ve dijital platformlarda sürekli karşımıza çıkmaktadır ve günümüzde en önemli sosyalizasyon araçları dijital platformlardır. Netflix, Blu Tv ve Puhu Tv buna bir örnektir. Baudrillard’a göre yönlendirme bu yolla çok kolaydır.

Filmlerde ve dijital platformlarda görülen şiddet türlerini mekanik, mitik, özbiçimsel ve dramaturjik olmak üzere dörde ayırmaktadır. Bu dört kategori arasında gri alanlar bulunsa da bir gösterge olarak filmlerdeki şiddetin esnekliğini ortaya koyma açısından yararlı bir sınıflandırma olarak değerlendirilmektedir (Pomerance, 2004: 47).

Sinemanın, dizilerin ve dijital platformlarda yayınlanan ürünlerin resim sanatına ve fotoğrafa oranla, hikâyelendirme argümanı daha güçlüdür. Seyirci ile özdeşleşme kurarak başarılı hale gelir. Sanat haline dönüşen ürünler dil ve estetik olarak bunun bir parçası haline gelirler. Görsel sanatlarla aktarılan kurgusal şiddet izleyiciler üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır, bunun sebebi de görmenin sözcüklerden önce gelişidir.

Bu dünyayı sözcüklerle anlatırız; ama sözcükler dünyayla çerçevelenmiş olmamızı hiçbir zaman değiştirmez. Gördüklerimiz ile bildiklerimiz arasındaki ilişki asla durulamaz (Benjamin, 1978: 7).

“Özellikle de şiddeti kendi gerçek hayatında somutlaştırarak hem kutlayan hem de aynı zamanda toplum içerisindeki algı nedeniyle ayıplayan seyirci, şiddetin farklı mecralarda sunulan türleriyle, şiddetin konuşlanması arasındaki farkın çökmesine neden olur. Şiddeti arzulayan seyirci, şiddetin estetikleştirilmesi doğrultusunda da yönetmene yol gösterir, çünkü filmde görülen şiddet basit bir olgu değil hem tutucu hem de ileri görüşlü amaçlar için yayılan karmaşık bir anlamlandırma pratiğidir.” (Kendrick, 2006: 108).

Bu da estetikleşme mevzusunu farklı bir noktaya çeker. Seyircinin adrenalinini yükseltmenin giderek daha zor bir hale geldiği günümüzde, yönetmenin seyirciyi etkilemek adına şiddetin yoğunluğunu arttırması gerekmektedir (Taylor, 2010: 60). Estetik öğelerin şiddet sahneleri ile

birleşmesi izleyicinin doyumsuz bir haz almasına olanak tanır ve seyirci bilinçaltındaki arzularını açığa çıkartır.

“Sinemayı hem bir sanat hem de kitle iletişim aracı olarak ele alan Frankfurt Okulunun kurucularından Adorno ve Horkheimer ile yakınlığıyla bilinen Kracauer naziler iktidara gelmeden önce modernizm ile bağlantılandığı kitleyi eleştirir. Kitle hareketlerini yorumlar, kitle süsünü merkeze alır. Kitle süsü kapitalizmden doğmuştur. İnsan kitlenin bir parçası olarak, istatistiklerde yükselip makinelerle hizmet eder. Kitlelerin süsleyici hareketlerinden alınan estetik haz meşrudur. Gerçekliğin önemli bileşenleri dünyamızda görünmez hale geldiğinde sanat geriye kalan bileşenlerle idare eder, çünkü estetik temsil estetik alanın dışında kalan gerçekliği göz ardı ederse o denli gerçek olur.” (Kraucher, 2011: 189).

Hitler döneminde ortaya konulan görsel ürünler bunu kanıtlamaktadır. Hitlerin kitlesel görüntüleri ekrana ve perdeye yansımaktadır. Bedenin bir bütün olarak gösterilmediği süsler fetişleşerek bir Hitler estetiğine dönüşür. Burada halk bir kitle olmaktadır. Gerçekliğin görece görünmez olduğu bu durum aslında gerçekliği göstermelidir, zira sanatın görevi budur. Netflix platformunda yayınlanan “The Photographer of Mauthausen” filminde bedenler bir fetiş objesine dönüşerek estetikleşir ve tahakküm şiddeti varlığını gösterir.

“Şiddet profili, görsel sanat dünyasının izleyicilere kültive edilmeye çalışan sanat öğelerinin ve görsel sanat dünyasındaki sosyal gerçeklik kavramlarının izlerini süren bir göstergeler kümesidir.” (Gerbner, 2014: 34).

Genel itibariyle; sanatsal şiddet tüketim nesnesi haline gelen her şeyin tüketilebilmesi için artık ihtiyaca değil estetik beğeniye hitap etmesi gerektiğini ortaya koyar. Yani şiddet de dijital platformların tıklanma yani nicelik kaygısında bir malzeme olarak kullanıldığından estetikleştirilerek sunulmak zorunda kalır. Bunun örnekleri de yine reklamlarda ve haberlerde şiddetin normalleştirilerek ve vahşi yönünün törpülenerek sunulduğu örneklerle gösterilebilir. Şiddet aslında heyecan vericidir, fakat genellikle arındırılır, amaç korkutmak ya da iç burmak değildir, eğlendirmektir, o amaç altında tasarlanır.

Medyayım'ın sahibi Fatih Aksoy'un şiddet hakkındaki düşüncesi şu yöndedir: “Hiçbir dizimizde şiddeti haklı göstermedik ya da bir haz uyandıracak, estetize edecek şekilde sunmadık.”

5.1 Şiddet ve Estetikleşme Örneği Olarak A Clockwork Orange

Kubrick, Anthony Burgess'in, ahlaki değerlerin neredeyse sıfıra vurduğu bir toplum yapısının ortaya konduğu A Clockwork Orange (Otomatik Portakal) romanıyla aynı adı taşıyan filmde karakterleri kötü ve iyi kavramlarını birbirinden ayırt edilemez hale gelmektedir. Londra, belirsiz ama çok yakın gelecekte olduğu varsayılan hikâyede, “Grotesk giysilerle dört genç, ‘Korova’ barında buluşurlar. Niyetleri eğlenceleri arasında başlıca yer tutan şiddet eylemlerine kendilerini hazırlamaktır.” (Atayman, 2019: 126).

Şiddeti oyunlaştıran gençler kendilerine has ritüeller gerçekleştirir. Ama aralarındaki iktidar savaşı bir süre sonra şiddeti birbirlerine yöneltmesine neden olacaktır.

Post modernist kuram üzerine kurulu film; şiddet ve suçtan ortaya çıkan kaosu, değişen dünya düzenini ve bu değişimin insanların üzerindeki sert ve kalıcı etkilerini, suça ve şiddete olan eğilimi çözümlenmektedir. Bununla birlikte filmde kitsch, içerik olarak gerçekliğe tekabül etmekten uzak, geniş kitlelerin zevkine uygun, tatlı, hoş duyguları gıcıklayan sahte sanatın iki biçimi, pop ile kitsch bulunmaktadır. A Clockwork Orange (Otomatik Portakal), Kubrick'in diğer filmleriyle kıyaslandığında görsel anlamda başka bir yere denk düşer, filmin görselliği ve görüntüleri yönünden ele alındığında, kötü zevkin şartlarına, işlevine yöneliktir (Atayman, 2019: 132).

Filmde, toplumsal değerler çatıştığı için insan doğasına olan aykırılık giderek kuvvetlenmektedir. A Clockwork Orange (Otomatik Portakal) aynı hikâyeye üzerinden ilerlerken neden-sonuç ilişkisi açısından film iki bölüme ayrılır, birinci bölümde şiddeti uygulayanların dünyasını, ikinci bölümde ise şiddeti uygulayanların aynı şiddete maruz kalması ironik bir biçimde hikâyeye edilir. Şiddet, cinsellik, haz ve oyun post modern trüklerle birlikte film benzerlerinden ayıran ana unsurlardır.

Başka bir okumayla değişim sancıları içinde kıvranan bir toplumda bireylerin ne kadar özgür veya baskı altında olması gerektiği sorgulanır. Şiddetin içinde başka bir şiddet varlığını göstermektedir ve bu şiddet bazı estetize edilmiş sahnelerle toplum tarafından ayrıştırılan queer olarak tanımlanan bireylerin dışavurumunu ve özgür iradeyi irdeler.

Anthony Burgess'ın muasır toplumlarda şiddetin artışı kökten ve muğlak bir biçimde eleştiren romanı baz alan "A Clockwork Orange" toplumların ortak sorununun şiddet olduğunu ileri sürerken, sinemanın, televizyonun şiddeti kritike etmek yerine onu aynen kullandığını aktarmaktadır. Şiddetin bireysel olmadığını estetik vurgulamalarla alt metinlere yerleştiren film, toplumsal olduğunu vurgular ve bunu eleştirir.

5.2 Şiddet ve Estetikleşme Örneği Olarak Dövüş Kulübü (Fight Club)

David Fincher Seven (Yedi) filmiyle ünlendikten sonra 1999 yılında Chuck Palahniuk'an aynı adı taşıyan kitabından Dövüş Kulübü (*Fight Club*) filmi yönetir. Aynı tarihlerde Amerika'da Columbine Lisesi Katliamı yaşanmış ve 1999 sonbaharında film gösterime girmiştir. Terörizmle dehşetin dünyanın en sakin bölgelerinde bile hissedilmeye başladığı bu olumsuz atmosferde, açıkça şiddet içerdiğini ilan eden bir filmin hoş karşılanma olasılığı oldukça düşüktür (**Tecimer, 2005: 235-236**) Ancak film çok kısa bir sürede büyük bir hayran kitlesi kazanarak kült filmler arasında yerini alır.

Post modernizme göre özne kurguları ile öne çıkan *Dövüş Kulübü* filmi hem sistemin hem de sistem karşıtı hareketlerin handikaplarını ortaya koymaktadır. *Şiddeti estetik* açıdan yücelten *Dövüş Kulübü* toplumun içine düştüğü bir paradoks olan yeni otorite biçimini kabul etmeyiştir, zira post modern birey paradoksu, bireyselliği geri iterek, bireyin orijinal olma çabasını ya da gücünü elinden almaktadır.

Hikâyenin anlatıcısı Jack, tam olarak Amerikan türü yaşamın yarattığı anlam çelişkilerinin bir ürünüdür (özgürlükler ülkesinde kapitalizme mutlak boyun eğiş, adalet ülkesinde şiddet). Filmin yönetmeni Fincher'e göre; "Avcı olmak için tasarlandık ama bir alışveriş toplumunda yaşıyoruz; artık öldürecek hiçbir şey yok, uğruna dövüşülecek bir yok, araştırılacak, üstesinden gelinecek hiçbir şey yok!" (**Aktaran Tecimer, 2005: 236**)¹ Post modern trükler üstüne yükselen Dövüş Kulübü sisteme eleştirel yaklaşımı da eleştiri sorunu olur.

Dövüş Kulübü'nün yazarı Chuk Palahniuk aynı zamanda filmin senaryo çalışmasında da bulunur ve 1999 yılında verdiği röportajda, "Statükoya uygun olmayan her davranış delilik olarak değerlendiriliyor. Halbuki orada söz konusu olan aydınlanma da olabilir. Kimin deli olup kimin olmadığı bakışa göre değişir..." (**Palahniuk, 2002: 116**).

Dövüş Kulübü şiddetle birlikte kapitalist ilişkileri kendine has bir anarşist tavırla eleştirir, bu eleştiri dahi sistemi rahatsız eder ki, Palahniuk verdiği röportajda, "Tüketici karşıtı mesajlarımız, sistemi sergilediğimiz şiddetten daha çok korkutuyor. Üstümüze gelmek için şiddeti bahane ediyorlar," diyerek filmin nasıl bir etki yarattığının altını çizer.

Tecimer'in tespitiyle, kişinin egosu, toplumsal kuralların, topluma uyan davranışlarda bulunma isteğinin doğrultusunda gelişir. Ne var ki post modernite, bir anlatım biçiminin ya da bir yapının, başka bir anlatım biçiminden ya da yapıdan daha iyi, daha üstün olamayacağını ileri sürerek, modernitenin değer dizgesini bozar ve benimsenmiş toplumsal kurallara meydan okur (**Tecimer, 2005: 242**). Üst kurmacayı kişilik bölünmesi kuran film aynı egosantrik bir savaşın, şiddetin de hikâyesini anlatır.

Filmin kahramanı kendi özünü bulamayan ve o gerçeklik içinde kaybolan bireyi temsil eder. Diken ve Laustsen'a göre *Dövüş Kulübü (Fight Club)* bütün iktidar karşıtı fikirlerin birer baskı unsuruna dönüşebileceği fikrini öne sürer. Filmdeki şiddetin estetik boyutu kapitalizmin meta-fetişizmine alternatif olarak sunulduğunu öne çıkarmaktadır.

¹ Aktaran Tecimer: Gavin Smith, "David Fincher'ın Sözleri", Inside Out, Film Comment, Cilk 35, Sayı 5, s. 58-66, New York, Eylül/Ekim 1999)

5.3 Şiddetin Pazarlanması

Şiddete, pazarlama yönünden bakacak olursak; şiddetin temelde bir şiddet olayı, şiddet uygulayıcı ve şiddet gören tarafları varken, pazarlamaya dönüşen şiddetin ideolojilerle yoğurularak yeni bir reklam aracı olduğundan söz etmek mümkün. Şiddet asıl anlamından çıkıp göstergesel bir anlama doğru kaymaktadır.

Kapitalizmin cinsiyet, güç, iktidar gibi belirleyici kalıplarını içinde buldukları sistemin bir parçası olmaya devam etmek için yeniden üreten markalar, şiddeti pazarlama aracı haline getirir, çünkü bir olgu sahiplenildiğinde sahiplenen taraf bunu içinde eritip asıl anlamından uzaklaştırmaktadır. Örneğin fabrikalarında kadınları uzun saatler ve düşük ücretlerle çalıştıran bir marka, reklamlarında kadın haklarını savunan bir imaj yaratıp bunu da bir pazarlama stratejisi olarak kullanıyor. Aynı şey şiddete de uyarlanabilir.

Buradan hareketle, Netflix'te yayınlanan "La Casa De Papel" şiddetin pazarlanması ve özendirici bir model olduğu konusunda açık ara öndedir ve kendisine büyük bir pazar alanı yaratmıştır. Şiddeti en katı ve sert biçimiyle izleyiciye sunan "Slasher" dizisi ise şiddeti göstererek, şiddet aracılığıyla toplumsal bir savaş açmaktadır.

"Model alma ve sosyal öğrenme yoluyla, insanlar dizilerde ve filmlerde izledikleri söylemleri, tutum ve davranışları taklit eder ve öğrenirler. Televizyondaki program ve dizilerdeki kahramanlarla özdeşleşerek, onlar gibi konuşmaya, onlar gibi davranmaya, onlar gibi var olmaya öykünebilirler. Şiddeti ve saldırganlığı bir problem çözme yöntemi, bir var olma şekli, bir ilişki ve iletişim kurma biçimi, aşkın ve tutkunun bir tezahürü olarak benimsemeye başlayabilirler. Dizilerdeki ve filmlerdeki şiddet ve saldırganlık, izleyenler üzerinde duyarsızlaşmaya ve tepkisizleşmeye neden olabilir. Şiddet ve nefret söylemleri, saldırganlık içeren tutum ve davranışlar, izleyenler için gittikçe normalleşmeye ve hatta meşrulaşmaya başlayabilir." (Altekin, 2019).

Netflix'in yanı sıra televizyonda şiddet içerikli filmleri ve dizileri örnek göstermek mümkün. "Çukur" ve "Kurtlar Vadisi" dizileri şiddeti meşrulaştırmakta.

5.4. Siyasal Şiddet ve Powidoki

İktidarlar ideolojik propagandalarını, ajitasyonlarını tiyatrodan sinemaya, yazılı görsel basından, edebi ürünlere varana kadar her türlü aracı kullanarak yapabilir. Ama bunun için en elverişli malzeme kuşkusuz sinemadır. Ulusal devletler ve kapitalizm sinemanın bu gücünün farkına çok erken varmıştır. Sinema gelişmiş ülkeler için bir sanat ürünü olmanın ötesinde politik, ideolojik, kültürel hegemonya kurma aracı, aynı zamanda da önemli paraların kazanıldığı büyük bir pazardır.

Kültür emperyalizmin bu en önemli 'enstrümanı, 'az gelişmiş' ya da üçüncü dünya' diye adlandırılan ekonomik altyapısı zayıf ülkelerde yaşayan insanlara, nasıl giyinilmesi, eğlenilmesi, öpüşülmesi, sevişilmesi konularından tutun da hangi kitapların okunması, hangi müziklerin dinlenmesine varana dek, insanlara nasıl yaşanılması gerektiğini 'gösterir.'" (Kıraç, 2001: 98). Dolayısıyla sinema sadece sinema değil aynı zamanda egemenlerin kontrolü altında tutulması gereken bir pazardır.

Andrej Wajda'nın *Powidoki (Ardıl Görüntü)* filmi devlet, rejim ve sanatçı arasındaki çatışmayı en güzel anlatan filmlerden biridir. En büyük insanlık ayıbını anlatan Andrej Wajda'nın *Powidoki (Ardıl Görüntü)* filmi siyasi meselelerden dolayı sanatın Stalin'in diktatörlüğü ve faşist ideolojisiyle sarıp sarmalandığı, zorla yaptırım uygulandığı bir toplumun çok büyük zorluklarla ayakta kalmasını resmeder. Onun izinden gitmeyenlere ise Hitler-vari yöntemlerle türlü türlü şiddet oyunları oynar. **"Ya bendensiniz ya değilsiniz"** diye toplumu ikiye böler ve sanat da bundan nasibini alır.

Sinema tarihinde baskıcı rejimler karşısında kendi sanatının eleştirel boyutlarını genişleten akımlar, anlatım biçimleri olagelmiştir; Alman Dışavurumcuların filmlerinde görünür gerçekliği çarpıtması, bu faşizan anlayışa karşı çıkış, bir yanı sıra görsel bir hayatı ve nesnelere başka boyutlarda göstermek ve bunu yalnızca hikâyeye değil, görüntünün bilinçaltındaki anlamlarını harekete geçirecek

yapmak sıkı bir ideolojik tavidir. Bu karşı duruş, aynı zamanda bütün iktidarların militarist saldırılarına ince bir alaydır (Kıraç, 2019: 34).

Deneyisel bir sanat anlayışına sahip olanlara soluk alma hakkı dahi tanımayan Stalin yönetimi, Wladyslaw Strzeminski'nin yaşamını yerle yeksan eder ve onun trajik hikâyesini izlemek gerçekten de çok göz doldurucudur ve baskıcı rejimlerin sanatçıyla baş edemeyeceğine güzel bir örnek teşkil eder. Stalin'in kaba kuvvet kullanarak hakimiyetini elden bırakmaması, iç benliğindeki çatışmalar, egosal çıkarlar hem binlerce insanın hem de Wladyslaw Strzeminski'nin yaşama gözlerini yummasına neden olur. Bu bağlamda, özgürlüğün şiddetle değil, barışla sağlanması gerektiğini anlatan film, sanat yapmanın limitini kaldırarak tarihsel süreçte yaşananların altını çizer.

Sonuç

Modernizmin post-modernizme evrilmesiyle, kimlik yapısal olarak dönüşmeye başladı; tüketim ve bireycilik anlayışlarında değişim yaşandı. Görecelik, belirsizlik ve farklılık kavramlarının yeniden çizildiği bir toplum yapısı ortaya çıktı. Şiddetin kademeli olarak artırılması toplumların şiddet algısının değişmesi de bunu beraberinde getirdi.

İletişim sorunu yaşayan, tam olarak gelişmemiş ülkeler diktatörlüğün etkisinde kalarak şiddete başvurular, diğer taraftan da şiddetin içinde şiddet kullandılar. Şiddete, şiddetle karşılık verdiler. Gazetelerin baş sayfalarını şiddet haberleri kaplarken, şiddetin etkisinde kalanlar bunu manipulatif bir biçimde pazarlamayı tercih ettiler. Şiddetin tüm dünya ile olan bağı, genişleyen pazarda kendine yer bularak teknolojik emperyalizm ve vahşi kapitalizm dijital platformların vazgeçilmezi haline geldi.

Diğer bir okumayla, teknoloji ve kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sanatın simgesel bakış nesnesi haline gelişi, şiddetin baskınlığını yükseltmeye taşıdı. Dijital medya ürünleriyle kişilik tahlili yapmak ve beyin yıkamanın yanı sıra, izleyicileri subliminal olarak arzu edilen kişiye dönüştürme eylemi gizil bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da özentî politikasıdır, manipüle edildiğimizin farkında olmadan manipüle ediliz.

Dünyadaki savaşlar, silah ticareti şiddetin tezahürüdür, bunu görsel olarak izleyen seyirci pazarlanan ürüne karşı bir yakınlık besler ve oradaki kurgusal imgelemi gerçekte yaşamak ister. Şiddet pazarlama yoluyla sürekli üretilen bir araç haline dönüşür çünkü şiddet kendini yeniden üreten bir yapıya sahiptir. Toplumsal yapının *kendini hem sosyal hem ekonomik olarak yeniden üretir*. Bu da ideolojiden kaynaklanır çünkü hep bir kaygı vardır.

Şiddet şiddetin içinden türeyerek görsel araçlarla bir gösterge haline alır ve akıl sağlığını bozar. Şiddet üzerine Ulusal Birlik tarafından yapılan değerlendirmeye göre; çocuklara yönelik pazarlanan filmler arasında en çok şiddet içerik 133 kanlı eylem sayısı ile PG 13 kodlu “Teenage Mutant Ninja Turtles” olmuştur.

Şiddetin açtığı sonuç ise George Gerbner'a göre şöyledir:

“Kitle iletişimi dolayısıyla kurgusal görüntü ve imgelerin sınıf sınırlarının ötesine taşarcasına üretimini ve dağıtımını sağlayan teknolojilerin keşfi ve geliştirilmesi egemen sınıfların akıllarında sabit, değişik alt katmanlardaki yoksul kitleler, etnik ve ırksal azınlıklar, çocuklar ve kadınlar arasında teşvik edilen yıkıcılık, çürüme, kargaşa ve bozgunculuk hayaletinin doğmasına yol açmaktadır. Bu hayalet, alt katmanların zaten ellerindeki daha iyi yıkıcılık hadlerini aştıklarında egemen sınıf karşılıklarına dikilmektedir. Şiddet, ahlakın yerleşik normlarını tehdit eden yıkıcılık olasılıklarına odaklanmaktadır.” (Gerbner, 2014: 340).

Medyanın şiddet temsili ile ilintili olan George Gabner'ın “Kültivasyon Analizi” şiddetin etkilerini araştırarak şiddet görüntülerini izleyip haz alan izleyenlerin “acımasız dünya sendromu” gösterdiklerini ortaya koymuştur. Günümüzde şiddetin aşırı bir şekilde yaşandığı *Incels* “istemsiz sübvansiyonlar” ın bir örneğidir ve şu argümanı içermektedir: *Incels* grubuna dahil olanlar kadınları arzu etmelerine karşın kendilerine romantik veya cinsel bir ortak bulamamış bir çevrimiçi alt kültür olan şiddet grubu maskülin ideolojiyi meşrulaştırmaya çalışarak ellerine silahlar alıp kadınları öldürürler ve bu mesele medyada kendine bir yer edinmektedir.

Dr. Serap Altekin şiddeti şu şekilde tanımlamaktadır. *“Şiddeti uygulayanı kahramanlaştırmak, mafyalığı, zorbalığı yüceltmek, şiddeti ve saldırganlığı etki ve sonuçlarından kopuk olarak sunmak,*

Çevikalp, A. (2020), Günümüzde Şiddetin Medya Aracılığıyla Pazarlanması ve Ürünlerin Sanatsal Şiddete Dönüşerek Estetikleşmesi, AUSBD, 3 (5), 59-73

cezasız kaldığını göstermek, şiddeti bir haz unsuru olarak sunmak, şiddeti romantizmin veya tutkunun bir tezahürü olarak sunmak bunların hepsi şiddetin ve saldırganlığın toplumda yaygınlaşmasına hizmet eden şeyler. Şiddet bir halk sağlığı sorunudur ve politiktir” (Altekin, 2019)

Şiddet kişi ve kişilerin içindeki dürtüleri ve arzuları harekete geçirerek topluma olumsuz örnek olur ve toplumun bilinç düzeyini bozar, yani toplumu huzurdan uzak tutar. Medya aracılığıyla ise şiddet katlanarak varlığını meşrulaştırır. Bu bağlamda, “birey kültür endüstrisinin kendisine sunduğu ürünlerdeki şiddet, kan, ihtiras, entrika vs. tüketim yoluyla, psikolojisine ağır tahripler alır. Olaylara karşı duyarsız ve umarsız hale gelen bireyler, gerçek hayatta gözünün önünde işlenen bir cinayeti, televizyon ekranından izlercesine duyarsız hale gelmekte; gerçek savaş görüntülerini, Hollywood ürünü bir filmi izlercesine tepkisiz kalmaktadır. Psikolojik olarak yıpranan birey, duyarsızlık yoluyla kendini ayakta tutmaya çalışmaktadır.” (Bilsin, 2007: 69). Buradan hareketle, Adorno’nun şiddetin medya aracılığıyla kanıksanmış tezinin mantıklı oluşundan söz edebilir. Eğlenceye, tüketime, meşrulaştırmaya ve psikolojik soruna dönüşen şiddetten alınan haz izleyiciye karşı şiddete dönüşmüştür.

Kaynakça

- ADORNO & HORKHEİMER (1996) Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar 2. Çev: Oğuz Özügül
- AKAY, ALİ (2010) Postmodernizmin ABC’si, Say Yayınları, 1. Baskı, 2010
- ARENDR, HANNAH (2018). Şiddet Üzerine. Seçme eserler 6
- ATAYMAN, VEYSEL (2019). Şiddetin Mitolojisi
- BERGER, JOHN (2019). Görme Biçimleri. Çev: Yurdanur Salman
- BORGES, JORGE LUÍS (1990) Bordie Raporu, Önsöz, İletişim Yayınları, Çev: Münir H. Göle, 1. Baskı,
- CHUK, PALAHNİUK (2002) CNN İnternet Sohbet, 28 Ekim 1999, Çev: Elif Özsayar. E Aylık Kültür Edebiyat Dergisi, sayı 39
- ÇELEBİ, AYKUT (2010). Şiddetin Eleştirisi Üzerine. Çev: Ege.G.Çelebi
- ERTEN, YAVUZ & ARDALI, CAHİT (1996). Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları, Cogito, 1996. Şiddet sayı: 6-7 2. Baskı
- GERBNER, GEORGE (1996). Medyaya Karşı. Çev: Güneş Ayas & Veyssel Batmaz & İsmail Kovacı
- GIDDENS, ANTHONY (2018). Modernliğin Sonuçları. Çev: Ersin Kuşdil
- GÜL, MEHMET EMRE; SEPETÇİ, TÜLİN (2018) Sinemada şiddetin estetize edilmesi: Zincirsiz ve Birkaç Dolar için filmlerinin metinler arası karşılaştırması. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5): 21-42.
- KASAP, F., MIRÇIK, A., & DOLUNAY, A (2018). Medyada Şiddetin Yeniden Üretimi: Türkiye Ana Haber Bültenleri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 684-699. doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1414>
- KESKİN, FERDA (1996) Foucault’da Şiddet ve İktidar. *Cogito Şiddet sayı: 6-7 2. Baskı*
- KIRAÇ, RIZA (2001) Yeni Sağdan Teröre: Amerikan Sineması, E Aylık Kültür ve Edebiyat Dergisi, sayı: 31
- KIRAÇ, RIZA (2019), Kifayetsiz Pastoral. Türkiye Sinemasına İdeolojik Bir Bakış, İthaki Yayınları, 1. Baskı.
- KUTLU, KUTLUHAN (1996) Quentin Harikalar Diyarında: Tarantino Sinemasında Şiddet, *Cogito, Sayı: 6-7.*
- MANDEL, ERNEST (1996) Hoş Cinayet. Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi. Çev: N. Saraçoğlu, Yazın Yayıncılık, 2. Baskı.

Çevikalp, A. (2020), Günümüzde Şiddetin Medya Aracılığıyla Pazarlanması ve Ürünlerin Sanatsal Şiddete Dönüşerek Estetikleşmesi, AUSBD, 3 (5), 59-73

MOSES, Rafael (1996) Şiddet Nerede Başlıyor. Çev: Ayşe Kul. Cogito Şiddet sayı: 6-7 2. Baskı

OKTAY, O., BARKIN & ÖZKARTAL, MEHMET (2018). Göstergibilimsel Çözümleme Yöntemiyle Kadına Yönelik Şiddet Afişlerinde Anlam Aktarımı Sorunu. TÜBAD Cilt 3, Sayı 2, Aralık, 2018

ÖZARSLAN, ZEYNEP (2019). Beyazperdeyi aydınlatan kuramcılar. Sinema Kuramları 1

SCOGNAMİLLO, GIOVANNİ (1996) Şiddet, Toplum, Birey ve Kan, 1996, Cogito

SERTALP, EZGİ (2016). Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi 2016, 3(2): 385-408 ISSN: 2148-970X. DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2016.2.385408>

TECİMER, ÖMER (2005) Sinema Modern Mitoloji, Plan B Yayınları, 2005, İstanbul, 1. Baskı

Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi- Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies 2019, 2, 34-49

WALTER, E. V (1996) Montesquieu'den Teröristlere Şiddet Politikaları, Çev: İpek Babacan, Şiddet, Cogito, Sayı: 6-7

YAVUZ, NURİ (2009). Şiddet olgusunun 1980 sonrası çağdaş sanat eserlerine yansımaları. Güzel sanatlar enstitüsü resim ana sanat dalı sanatta yeterlilik tezi.

PHİLİPP SCHWARTZ: TÜRKİYE'YE VE ALMAN GÖÇMENLERE KATKILARI

Melda KESER*

Özet

1933 yılında Hitler'in başa gelmesiyle, Yahudi kökenli Alman vatandaşları için, tüm dünyanın şahit olacağı çok zor bir süreç başlamıştır. Hitler ardı ardına, Yahudi kökenli insanlara yönelik, her türlü haklarını ellerinden alacak kanun ve kararlar yayınlamıştır. Aynı dönemde Türkiye'de ise Atatürk'ün başlattığı üniversite reformu için yapılanmalara başlanmıştır. Hitler'in çıkardığı kanunlar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan Philipp Schwartz, kendisi gibi mağdurların sayısının hızla arttığını görünce, Almanya'da artık kalamayacak olan akademisyenlere başka ülkelerde, mesleklerini icra edebilecekleri ve göç edebilecekleri yerleri organize etmek amacıyla Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanlarına Acil Yardım Derneği'ni kurmuştur. Atatürk'ün üniversite reform çalışması ile Schwartz'ın yolu bu noktada kesişmiş ve Schwartz'ın yıllarca süren çalışmaları neticesinde bini aşkın insan Türkiye'ye göç etmiştir. Bu iş birliği, Türk-Alman ilişkileri bağlamında oldukça önemli olmakla beraber, iki milletin de kültür tarihinde birer dönüm noktasını ortaya koymaktadır. Alman literatüründe, özellikle Philipp Schwartz hakkında çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Buna bağlı olarak, Almanya'dan Türkiye'ye göç eden bilim insanları ve Türkiye'nin katkıları hakkındaki çalışmalar da kişi listeleri veya arşiv bilgisinden öteye geçmemektedir. Türkiye'de yürütülmüş çalışmalarda ise Schwartz hakkında bilgiye kısıtlı olarak, belirli bilim dallarına yönelik veya üniversite reformunun tarihçesi kapsamında yürütülmüş çalışmalarda sadece değinilmektedir. Bu nedenle, Alman kültür tarihinde Nazi döneminin kurtarıcı aktörlerinden biri olan Schwartz'ın Alman bilim insanlarına ve Türkiye'deki üniversite reformunun uygulanmasına katkıları konusunda kapsamlı bir çalışma yürütülmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, Alman kültür tarihinde hem Nazi dönemine hem de geçmişten bugüne önemini koruyan Türk-Alman ilişkilerine dair yürütülecek çalışmalara da katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Philipp Schwartz, Alman Kültür Tarihi, Türk-Alman İlişkileri, Hitler, Üniversite Reformu

PHİLİPP SCHWARTZ: HIS CONTRIBUTION TO TURKEY AND GERMAN IMMIGRANTS

Abstract

After Hitler came to power in 1933, a very difficult process, which all world witnessed, began for the Jewish people who were German citizen of Germany. Hitler issued laws and decisions sequentially for the people of Jewish that will take away all their rights. In the same period in Turkey, university reform was started by Ataturk. When Philipp Schwartz who had to leave his country because of the laws of Hitler realized that the number of victims had increased, established Emergency Assistance Association of German Scientists Abroad. Its aim was to organize places where academicians who could no longer stay in Germany could migrate. The path of the Schwartz and Ataturk's university reform crossed at this point. As a result of Schwartz's effort more than 1000 people migrated to Turkey. In the context of Turkish-Germany relationship, this cooperation is very important, also it is a milestone in the culture of this two nations. It has been seen that in the German literature, especially studies on Philipp Schwartz are scarcely any. Accordingly, the studies about scholars who migrated to Turkey from Germany and contributions of Turkey dont go beyond from archive information and lists of persons. In the studies, which were operated in Turkey, was mentioned about Schwartz only in the studies, which were operated within the context of history of the university reform or certain branch of science. In this context, it is aimed a comprehensive study about Schwartz

---

* Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: meldakeser@hotmail.com

who was one of the savior actor of the Nazi era in the history of German culture and his contribution the university reform in Turkey. In this way, it will be contributed various studies in the history of German culture about both the Turkish-German relations which have kept their importance from past to the present and Nazi era.

Key Words: Philipp Schwartz, German cultural history, Turkish-German Relations, Hitler, University Reform

Giriş

Almanya'nın 1933 yılında Hitler'in başa geçmesiyle girdiği süreç, sadece Alman kültür tarihi değil, Türk-Alman ilişkileri tarihi açısından da önemlidir. Türkiye bu süreçte, Atatürk'ün Almanya'da yerlerinden edilen Yahudi kökenli Alman bilim insanları için güvenli bir sığınak olmuştur. Sadece hayatta kalmaları değil, itibarlarını koruyarak, mesleklerini icra edebildikleri bir ülkedir aynı zamanda. Avrupa, insanların ırkından dolayı tehlikede olduğu bir yere dönüşürken, Türkiye, eğitim ve kalkınmaya odaklı kalmayı başarmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin, özellikle Alman tarihindeki "korkulan Türkler" imgesinden, kurtarıcı, sığınabileceği bir ülke imgesi yaratmış olması önemlidir.

Nazi rejiminin hızlıca ortaya konan uygulamalarının ilk mağdurları arasında yer alan Philipp Schwartz, kendisini işinden eden yasanın çıktığı günün akşamında İsviçre'ye kaçmış, kısa süre sonra, Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanlarına Acil Yardım Derneği'ni kurmuştur. Türkiye'de yürütülmekte olan üniversite reformu doğrultusunda, bu dernek aracılığıyla, Alman bilim insanlarının hem kurtulmasını hem de Türkiye'ye katkı sağlamasını organize etmiştir. Böylece, Atatürk'ün 1931 yılında başlatmış olduğu üniversite reformu, söz konusu bilim insanlarının ülkeye davetiyle ivme kazanmış, kısa sürede hedefine büyük ölçüde ulaşmıştır.

Bu konuda Philipp Schwartz'ın bireysel çabaları ve bu yolla hem Türkiye'ye hem de Alman bilim insanlarına sağladığı katkı bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Schwartz'ın girişimi ve bu göç dalgasındaki rolü, sadece o dönem için değil, geleceğin bilim camiası için de önem taşımaktadır. Türkiye'ye göç eden bilim insanları, bilim ve üniversite sisteminin oluşturulması alanlarında Türkiye'de çok önemli gelişmelere imza atmış, çok önemli Türk bilim insanları yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra, göçmen bilim insanlarının, Türkiye'den ayrıldıktan sonra gittikleri yerlere katkı sağlamalarında Schwartz, otomatikman aracı olmuştur. Elbette tüm bunlar, Türkiye'nin bu kişileri davet etmesiyle ve eğitim reformu kapsamında sağladığı imkanlar, getirdiği düzenlemelerle mümkün olmuştur. Bu bağlamda, Atatürk'ün üniversite reformu kapsamındaki uygulamaları ile Philipp Schwartz'ın iş birliğinden söz etmek yanlış olmayacaktır. Çalışmanın devamında, Alman üniversiteleri ve aynı dönemde Türk üniversitelerinin durumları ele alınacak, Schwartz'ın Türk üniversite sistemine hem bireysel olarak hem de göç sürecini Türkiye ile birlikte yöneten kişi olarak yaptığı çalışmalar ortaya konacaktır. Tek bir çalışmada, yapmış olduğu her şeye tek tek değinilmesi maalesef çalışmanın sınırlandırılması gerekliliği nedeniyle, mümkün değildir. Bu nedenle, Türkiye ile birlikte yürüttüğü çalışmaları, bütünlük oluşturacak unsurlar çerçevesinde ele alınarak, Türk üniversite tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan bir Alman bilim insanının biyografi çalışmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Çalışma aynı zamanda, Türk-Alman ilişkileri, Alman kültür tarihi ve Türk kültür tarihi alanlarına da katkı sağlayacaktır.

1. Almanya'dan Türkiye'ye Uzanan Göç Durumu

1.1. Nazi Almanya'sında Üniversitelerin Durumu

Almanya, 1933 yılında Adolf Hitler'in başa gelmesiyle Nasyonal Sosyalist görüşün boyunduruğu altına girmiştir. *Weimar Cumhuriyeti* adı, 3. *Alman İmparatorluğu*¹ olarak değişmiş, *Lider Hitler*'in (Führer) diktatörlüğü başlamıştır. 30 Ocak 1933 tarihinde kesinleşen bu değişim, beraberinde hem devlet yönetim sisteminde hem de toplumsal düzende kanunlarla belirlenen bir dizi düzenlemeyi getirmiştir. Hitlerin, arı Alman ırkının devletin ve toplumun temelini oluşturması isteğine yönelik, iş yerleri ve toplumdan Yahudi kökenli vatandaşların tasfiyesi konusundaki çalışmaları, başa geldiği tarih itibarıyla derhal başlamıştır. Bu doğrultuda yapılmış kapsamlı bir düzenleme, devlete

¹ Deutsches Reich 1933–1943, Großdeutsches Reich 1943–1945.

bağlı kurumlarda arı ırktan olmayanların çalışamayacağına dair, devletin resmî gazetesinde 7 Nisan 1933 tarihinde yayınlanmış kararla halka bildirilmiştir. Karar sadece devlet kurumlarından tasfiyeyi değil, gerekli görülmesi durumunda meslekten men edilmesini de içermektedir ve yayınlandığı tarih itibarıyla uygulanmaya başlamıştır. Zamanla, hükümetin kararlarına muhalif olan, fakat Yahudi olmayan kişiler de “Hitler’e ve devlete muhalif, istenmeyen kişiler” olarak baskı görmüş, işinden olmuş ve hatta ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Söz konusu kararın yayınlanmasından sonra gerçekleşen işten çıkarılmalar, çağın gelişmelerine uygun olarak öne çıkan ve gelişmekte olan sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, biyokimya, atom fiziği gibi bilim dallarına Almanya’da ağır bir darbe vurmuştur². Mart 1933’te Leipzig’te yürütülmüş *Üniversitelerin Millileştirilmesi Kongresi* sonrasında yürürlüğe giren bu karar³, üniversiteler için bir dizi yeni uygulama ve kuralı da beraberinde getirmiştir. Dersliklerde “Hitler-Selamı” verilmesi, alanların nasyonal sosyalist amblem ve göstergelerle donatılması, üniversitede yürütülecek resmi organizasyonlarda veya Hitler’e sadakati gösteren törenlerde ve yemin törenlerinde siyah veya kahverengi üniforma giyilmesi zorunlulukları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca akademisyenlerin, Hitler’in talep ettiği toplanmalara, askeri düzende yapılacak savunma tatbikatlarına veya nasyonal sosyalist meslek birliklerine ve onların toplantılarına katılmaları da zorunlu hale gelmiştir⁴. Arı ırktan olmayanlara yönelik uygulamalar ise sadece akademisyenlerin işten çıkarılmasını değil, yetişmekte olan akademisyenleri ve üniversite öğrencilerini de kapsamaktadır. Yahudilere, Nisan 1933 itibarıyla tıp öğrenimi hakkı, 13 Kasım 1933 itibarıyla tıp doktoru unvanı verilmesi, 12 Nisan 1933 itibarıyla Alman Öğrenci Birliği üyeliği, 19 Aralık 1933’te ise öğretmenlik eğitimi ülkenin tüm üniversitelerinde yasaklanmıştır⁵. 17 Temmuz 1934’te alınan bir kararla devlete, vatandaşlıktan çıkarılan Yahudi’lerin diplomalarını iptal etme hakkı da tanınmış, 13 Aralık 1934 tarihli “İmparatorluk Doçentlik Yükseltmesi Kanunu” ile, doçentlik unvanı için arı ırk olmak şartı getirilmiştir. Tüm bu uygulamalar sonucunda Almanya Üniversitelerinden 1933/34 döneminde 1684 akademisyen işinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1938 yılına gelindiğinde Almanya’nın toplam akademisyen sayısının %39’u, yayınlanmış bu karar ve kanunlar kapsamında tasfiye edilmiştir⁶.

1.2. Almanya’dan Kaçış ile Başlayan Göç Hareketi

Hitler rejiminin sebep olduğu Yahudi ve muhalif göçünün ortalama sayısı 500 000 kişi civarındadır. 360 000 kişinin göçü Almanya çıkışlı iken, 1938 yılında Avusturya’nın da Hitler’in yönetimine geçmesiyle, 140 000 kişi de Avusturya’dan göç etmiştir⁷. Hitler rejiminin, ırk veya politik görüşü hedef alan yasa ve uygulamalarından dolayı ülkeyi terk edenler öncelikle Almanya’ya yakın ülkeleri tercih etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri veya İngiltere, bu göç dalgasında ilk etapta tercih edilen veya gidilebilen yerler olmamıştır. Amerika’nın ekonomik krizin etkisinden toparlanmaya henüz başlamış olması kadar, üniversitelerde istihdam konusunda Yahudi düşmanlığının belirleyici olmasının da bu tercih etmeyişte etkili olduğuna dair görüşler mevcuttur⁸.

Alman tarihçi Claus D. Krohn ise, Amerika’ya göçün ilk etapta düşünülmemesinin, başka bir sebepten olduğu görüşündedir. İnsanların, Nazi yönetiminin uzun süre iktidarda kalamayacağına, bu uygulamaların geçici olduğuna duyulan inançla, her şey bittikten sonra dönmek üzere göç ettiklerini,

² Krohn, Claus D., “Emigration 1933–1945/1950”, Europäische Geschichte Online sayfası 2011-05-31 tarihli yayını, 2011, s.1-22, Erişim adresi: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europa-unterwegs/politische-migration/claus-dieter-krohn-emigration-1933-1945-1950> (Erişim tarihi 17.04.2020), s.1-2.

³ Conermann, Stephan, “Die Lage jüdischer deutscher Hochschullehrer und die Einschränkung wissenschaftlichen Arbeitens während der NS-Zeit”, Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, s.54.

⁴ Conermann, a.g.m., s.55.

⁵ Conermann, a.g.m., s.56.

⁶ Conermann, a.g.m., s.56.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hepp, Michael, Die Ausbürgerung deutscher Staatsangehöriger 1933-45 nach den im Reichsanzeiger veröffentlichten Listen, Band 1, K.G. Saur Verlag KG, München 1985.

⁸ Reisman, Arnold, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk’ün Vizyonu, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.10.

bu nedenle Almanya'ya yakın yerleri tercih ettiklerini belirtmektedir⁹. Amerika'nın ise bu kişiler için ancak "bir daha dönmek üzere gitmek gerektiğinde" düşünülecek bir yer olduğunu vurgulamaktadır. Göçmenlerin, yayınlarını yürüten yayınevlerinin Paris, Zürih ve Amsterdam'da olduğunu, yazarların buralardan yayın yaparak Alman okuyuculara ulaşmayı hedeflediğinin de altını çizmektedir¹⁰.

1.3. Türkiye'de Üniversitelerin Durumu

Hitler rejiminin sebep olduğu göçlerin büyük bir kısmı ilk etapta, Krohn'un da vurguladığı üzere, Avrupa'ya; Almanya'nın güvenli görülen sınır komşularına yönelmişken, Türkiye bu konuda bir istisna olmuştur. Hitler, akademisyenleri ırkından veya politik görüşünden ötürü yaşam hakkından mahrum ederken, Cumhuriyet'in ilanından sonra her alanda yenilik hareketine girilmiş olan Türkiye'de, ülkeye bilimsel katkı sağlayacak başarılı bilim insanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Atatürk'ün, ülkenin dünya eğitim standartlarına olabildiğince hızlı ve yüksek kaliteyle ulaşmasını hedeflemesiyle öne çıkan bu ihtiyaç nedeniyle 1931 yılında üniversite reformu başlatılmıştır¹¹. Yükseköğretimin kalitesini arttırmaya yönelik bu eğitim reformu için ise Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir¹². 2 Mayıs 1933 tarihinde, Darülfünun İslahat Komisyonu'nda müşavir olarak göreve başlamış ve bu görevini Nisan 1934'e kadar sürdürmüştür¹³.

16 Ocak 1931 tarihinde İstanbul'a gelen Malche, 18 Ocak 1932 tarihinde Başbakan ve Eğitim Bakanı ile yaptığı görüşmenin ardından, İstanbul Darülfünununda çalışmalarını için hazırlanmış ofisinde çalışmalarına başlamak üzere İstanbul'a dönmüştür. Kendisinden istenen, yükseköğretim veren Darülfünununda eğitim ve öğretimi pedagojik açıdan incelemesidir. Malche 24 Ocak 1932'de çalışmalarına başlamış, tamamladığı "İstanbul Darülfünunu Hakkında Raporu"nu 1 Haziran 1932 tarihinde milli eğitim bakanına sunmuştur¹⁴. Atatürk, Malche'nin raporunu bizzat kendisi ayrıntılarıyla incelemiş, değerlendirmelerde bulunmuştur¹⁵. Rapordaki tespit ve öneriler dikkate alınmış, Malche'ye 2 Mayıs 1933 tarihinden itibaren Darülfünun İslahat Komisyonu'nda müşavirlik görevi verilmiş ve Malche 4 Nisan 1934 tarihine dek Türkiye'de kalarak, raporunda tespit etmiş olduğu ihtiyaçlar doğrultusunda yeni üniversitelerin kurulması görevini yürütmüştür¹⁶. Bu süreçteki çalışmaları, sadece yeni kürsüler kurmak ve eğitim planlaması yapmakla sınırlı değildir. Malche, yeni bir sistem için yeni bir ruh yaratacak profesörlere de ihtiyaç olduğunu belirtmiştir¹⁷. Yapılan incelemeler neticesinde alınan kararlardan biri de, Darülfünunun ıslahat uygulamalarının netice vermediği ve kapatılıp, yerine yeni bir üniversitenin kurulmasıdır. Bu doğrultuda, 31 Mayıs 1933 tarihinde Darülfünun kapatılmış, yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip üniversitenin açılışında, kurulmuş bu yeni üniversitenin yeni bir müessese olduğunu ve kapatılmış

⁹ Fritz Neumark da aynı bakış açısında olmuştur. Nazi rejimini, en fazla 2-3 yıl içinde sonlanacak bir kâbus olarak görmüştür. Almanya'dan göç etmeyen birçok kişinin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu belirtmektedir. Toplamda ise göç edenler arasında Yahudi dışında, muhaliflerin de çok olduğunu da yine aynı amı kitabında ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Neumark, Fritz, *Zuflucht am Bosphorus, Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953*, Frankfurt/M. 1980.

¹⁰ Krohn, a.g.m., s.2

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Namal, Yücel ve Karakök, Tunay, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1/1 (2011), ss.27-35; Şen, Faruk, *Ayyıldız Altında Sürgün*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2018.

¹² Albert Malche'nin davet edilmesii görevlendirilmesi ve süreç konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayrıntılı bilgi için bkz.: Arslan, Pelin, *1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi, 2019.

¹³ Arslan, a.g.t., s.34.

¹⁴ Erdem, A. Rıza, "Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası", *Belgi*, III/4 (2012), s. 377-378.

¹⁵ Namal ve Karakök, a.g.m., s.32.

¹⁶ Arslan, a.g.t., s.34.

¹⁷ Çelebi, Nilgün, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2003), s.261.

olan Darülfünun ile hiçbir ilişkisi olmadığını, üniversite geleneğinin bu kurum ile başlayacağını ifade etmiştir¹⁸.

Malche'nin sözünü ettiği "yeni bir ruh" ile Reşit Galip'in "oluşacak yeni gelenek" tanımlaması, üniversite kültürü oluşturma gerekliliğini vurgulamaktadır. Batıdaki bilimsel faaliyetlerin seviyesine ulaşmak için ilgili alanda atılmış en önemli adım hiç kuşkusuz ki, batıda bilimin yürütüldüğü ve bilimsel eğitimin verildiği üniversite yapı modelini Türkiye'de de oluşturmaktır. Ancak bu, Reşit Galip'in de altını çizdiği üzere, Türkiye'de Avrupa üniversiteleri düzeyinde henüz geleneği olmayan bir sistemdir. Türkiye bu eksiği, ikinci dünya savaşı ile alt üst olmakta olan Avrupa'nın durumundan dolayı uyguladığı akılcı bir strateji ile gidermiştir. Almanya'nın, ırklarından ve politik görüşlerinden dolayı işsiz bıraktığı, alanında çok başarılı profesörler, doçentler, öğretim elemanları, istihdam edilmek üzere Türkiye'ye davet edilmiştir¹⁹. Türkiye'nin daveti karşılık bulmuş, İsviçre'de kendisi de Yahudi asıllı ve bir Hitler mağduru olan Profesör Philipp Schwartz'ın kurduğu yardım derneği aracılığıyla Türkiye'ye birçok bilim insanı göç etmiştir.

1.4. Nazi Almanya'sından Kaçarak Türkiye'ye Göç Eden Bilim İnsanları

Nazi rejiminden kaçarak Almanya'dan Türkiye'ye göç eden kişi sayısı Alman Milli Kütüphane göç kayıt arşivlerine göre, çoğunluğu Yahudi olmak üzere 1000 kişi civarındadır²⁰. 1933-1945 arası Türkiye'ye göç edenler olarak sayısı belirlenmiş bu kişilerin başında akademisyenler gelmektedir. Bu kişiler, Türkiye'de üniversite reformuna katkı sağlamları dikkate alınarak davet edilmiş ve yeni kurulan üniversite ile fakültelerde görevlendirilmiş Avrupalı yabancı bilim insanları arasında da çoğunlukta olmuştur. Söz konusu bilim insanları ailelerinin yanı sıra asistanlarını, teknisyenlerini, yardımcı öğretim elemanlarını da beraberinde getirmiştir²¹. Almanya'dan bu düzenlemelere göre gelmiş olan bilim insanları, daha sonra, ortaya çıkan akademisyen ihtiyaçları doğrultusunda Prag'dan da bazı akademisyenlerin gelişine vesile olmuştur²². Fakat bu noktada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Göçmen bilim insanları arkadaşlarını önermiş olsa da, her önerilen kabul edilmemiştir²³. Bilim insanına ihtiyaç olduğunda, bu kişilerden ilgili alanlara ilişkin olası isimler istenmiş, ismi verilen kişiler incelenmiş ve aralarından en başarılı görülenler seçilmiştir²⁴.

Aynı dönemde Türkiye'de bulunan ve üniversitelerde görev yapan Alman bilim insanları arasında Nazi rejiminden kaçmak bir yana, mevcut hükümetten yana olan kişiler de vardır. Bunlar ya önceki yıllarda gelmiş ve üniversite reformu için görev yapmakta olan ya da aynı dönemlerde, uzmanı oldukları alanlardaki çalışmalarını nedeniyle üniversitelerde görevlendirilmiş kişilerdir. Almanya'nın Türkiye'deki dış temsilciliğine bağlı çalışan devlet görevlileri de yine o dönem Türkiye'de bulunan ve Nasyonal Sosyalizm karşıtı olmayan Alman topluluğa dâhildir. Nazi rejiminden kaçan Almanlar, Almanya'nın Türkiye'deki diğer vatandaşları ile kendilerini ayırmıştır. Hitler mağduru olanlar,

¹⁸ Timur, Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s.232.

¹⁹ <https://exilarchiv.dnb.de/DEA/Web/DE/Navigation/LaenderDesExils/Tuerkei/tuerkei.html> son erişim tarihi 17.04.2020

²⁰ 1960 yıllarda Türkiye'de okutmanlık görevinde bulunan Horst Widmann'ın yürüttüğü araştırmalar neticesinde kaleme almış olduğu *Exil und Bildungshilfe*, "Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933" başlıklı çalışması günümüzde de, Türkiye'de görev yapmış söz konusu Alman Göçmen Bilim İnsanlarının biyografilerine ilişkin önemli bir kaynak görevi görmektedir.

²¹ Erichsen, Regine, "Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen", *Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), *Istanbul Texts and Studies Band 12*, s.41.

²² Grothusen, K. Detlev, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim adamlarının Türkiye'ye Göçü", *Belleten*, XLV/2 (1981), ss. 539.

²³ Türkiye, Philipp Schwartz ve Albert Malche ile bu şekilde çalışırken, Nazi karşıtı yaklaşımıyla dikkat çeken Ernst Ferdinand Sauerbruch da organizasyona dahil olmuştur. Ancak dahli, kendisinin Schwartz'a ısrarları sonucunda gerçekleşmiştir. Sauerbruch önce Schwartz ile birlikte çalışırken, kısa süre sonra Türk yetkililere Schwartz'ı devre dışı bırakıp, kendisi ile çalışmalarını önermiştir. Önerisi kabul edilmiş, fakat hazırladığı akademisyen listesinin arı ırktan olmak şartına göre oluşturulduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'den bakanlık yetkilileri bu kişilerle yazışmışsa da, Sauerbruch'un çalışması sonuç vermemiş ve Alman bilim insanlarının görevlendirilmesi işine Schwartz ile devam edilmiştir: Schwartz, Philipp, *Kader Birliği*, Çev. Nagehan Alçı, Belge Yayınları, İstanbul 2003.s.54,95.

²⁴ Öztürk, İbrahim, *Atatürk Döneminde Alman Bilim Adamlarının Üniversitelerimizde İstihdamı Türk Bilim ve Kültür Hayatı Üzerindeki etkileri*, Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde Üniversitesi, 2002, s.91.

diğerlerini „Alman Kolonisi A” olarak adlandırırken, kendilerinin oluşturduğu topluluğa „Alman Kolonisi B” demiştir²⁵.

Kendilerini Alman Kolonisi B mensubu olarak tanımlayan göçmenler, Nazi Hükümeti ve Türkiye'deki Nazi yandaşları tarafından sürekli takip edilmiştir. Klaus-Detlev Grothusen bu konuda, Bonn Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan bir raporu referans göstererek önemli bir bilgi aktarmıştır. 1939 yılında tutulmuş bu rapor, 1934 yılı itibarıyla, İstanbul Üniversitesi'ndeki Yahudi grubu ile tüm imkanlar dâhilinde uğraşıldığını, fakat başarılı olunamadığını bildirmektedir²⁶. Türkiye'deki Alman Yahudileri takiple görevlendirilmiş kişi Alman Hükümetinin üst düzey yetkililerinden Dr. Scurla'dır ve rapor da kendisinin yürüttüğü çalışmaları ve ileriye dönük yapılması gerekenler konusunda görüşünü belirtmektedir²⁷. Scurla, Türkiye'deki tek üniversite olan İstanbul Üniversitesi'nde bu kişilerin etkili olmasından rahatsızdır ve buna ileriye dönük önlem alınması gerektiği görüşündedir²⁸. Bununla beraber, Türkiye'ye göç eden Yahudi sayısının artacağını da öngörmüş, bu yüksek olasılığın mutlaka dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir²⁹. Scurla'nın İstanbul Üniversitesi üzerinde durmasının nedeni, Ankara'da kurulmuş olan Ziraat Yüksek Enstitüsünde, daha önceden sadece görevli olarak gelmiş ve Alman Hükümeti tarafından da görevi onaylı olan Almanların da bulunmasıdır³⁰. İstanbul Üniversitesi ise, neredeyse tamamıyla Nazi rejiminden kaçmış göçmenler ile kurulmuştur³¹.

2. Philipp Schwartz

Philipp Schwartz, 19 Temmuz 1894 tarihinde Macaristan'da dünyaya gelmiştir. Anne ve babası da Macaristan doğumlu, ikisi de Yahudi kökenlidir. Schwartz'ın uzmanlık alanı patoloji olup, meslek icrası da üniversitede Patoloji Profesörlüğü'dür. 1933 yılında Nazi Almanya'sından kaçarak Türkiye'ye göç etmiş ve 1953 yılında Amerika'ya göç edene dek kalmıştır. Eşi Vera Tschulok, 1898 Poltava/Rusya doğumlu ve Yahudi kökenlidir. Türkiye'ye birlikte göç etmişlerdir, bir kızları bir oğulları vardır. Kızları Susan Ferenz Schwartz 1932/Frankfurt a. M. doğumludur ve 1948 yılında, babasının isteği üzerine³², tıp okumak için ailesinden ayrılarak İsviçre'ye gitmiştir. Oğulları Andrew Daniel 1928/Frankfurt a. M. doğumludur, ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç etmiştir, son adres kaydı Massachusetts'tir³³.

Schwartz 1914-18 yılları arasında Budapeşte Üniversitesi'nde askerlik görevini yerine getirmiş, 1919 yılında tıp doktoru unvanını almıştır. Aynı yıl, faşizm ve Yahudi düşmanlığı nedeniyle

²⁵ Mangold-Will, Sabine, “Deutsche in der Türkei 1933 - 1945 Mehr als eine Exilgeschichte und einseitiger Modernisierungstransfer”, erişim adresi: <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/184978/deutsche-im-exil-tuerkeiPfad> (Erişim tarihi 17.04.2020).

²⁶ Grothusen, a.g.m, s.539.

²⁷ Dr. Herbert Scurla'nın kaleme almış olduğu “Scurla Raporu” adlı belge konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, a.g.e.

²⁸ Almanya, Nazi hükümeti kurulduğunda, Türkiye'de sempati kazanmak amacıyla devlet görevlileri dışında basın yoluyla da sürekli olarak çalışmıştır. Propagandaları, Türkiye'de Yahudilere yönelik Turancılık kaynaklı olumsuz yaklaşımları körüklemeye yönelik de olmuş ve toplum içinde çeşitli vakaların yaşanmasını sağlamıştır. Fakat Türkiye'ye devlet kademesinde uyguladığı baskı karşılık bulmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kılıç, Sezen, Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009. Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma sonrası uyguladığı baskılar ile Scurla'yı Türkiye'ye görevlendirmesinin aynı döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Nazi hükümeti Türkiye'de Yahudilere yönelik araştırma ve baskılarını çeşitli şekillerde sürdürmüştür. Ancak, Türkiye'nin bu baskılara boyun eğmediğini Neumark da (a.g.e.) anılarında aktarmaktadır.

²⁹ Grothusen, a.g.m, s.540.

³⁰ Neumark da anılarında (a.g.e.) bu konudan bahsetmektedir. Fakat, göçmen durumunda olmayan Almanlar'ın hepsinin Nazi yandaşı olarak değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Bu kişilerin, Almanya'da tehlikede olabilecek yakınlarını koruyabilmek için, aksine Nazi yönetiminden korktuğunu ve sessiz kalmaya çalıştığını vurgulamaktadır.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdem, a.g.m.

³² Hürlimann, Brigitte, “Ein Ehrenggrab für Philipp Schwartz – und eine Entschuldigung”, Neue Zürcher Zeitung, 12.04.2014, erişim linki: <https://www.nzz.ch/zuersch/en-ehrenggrab-fuer-phlpp-schwartz--und-ene-entschuldigung-1.18282669> (Erişim tarihi 17.04.2020).

³³ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933, Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte, München und von der Research Foundation for Jewish Immigration, Inc., New York Gesamtleitung: Werner Röder und Herbert A. Strauss, Saur: München 1999, s.1059.

Almanya'ya göç etmiştir. 1920-33 yılları arasında Frankfurt Üniversitesi Patoloji Enstitüsü'nde çalışmıştır. 1927-33 yılları arasında aynı enstitüde Genetik Patoloji ve Patoloji Anatomisi dalında profesör olarak görev yapmış, Nazi rejimi uygulamalarından dolayı Mart 1933'te İsviçre'ye kaçmak zorunda kalmıştır. 1933-45 yılları boyunca, kendisinin kurduğu Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Acil Yardım Birliği'nin başkanlığını yürütmüştür. Ekim 1933'te ilk görüşmeler için aldığı çağrıyla Türkiye'ye gitmiş ve süreç içinde 200 civarında bilim insanı ve çeşitli sanat dallarından göçmenlerin Türkiye'ye gelişini sağlamıştır. Türkiye'de 1933-53 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Genetik Patoloji ve Patoloji Anatomisi Profesörü olarak, Patoloji Bölümü Başkanlığı'nı yürütmüştür. 1953 yılında Türkiye'den tamamen ayrılmış, Pennsylvania'da Warren Devlet Hastanesi Patoloji Bölüm Başkanlığı görevine başlamıştır. 1967 yılından itibaren Devlet Geriatri Enstitüsü'nde araştırma direktörü olarak görev yapmış ve yeni doğanlarda, doğum sırasında sinir sisteminde oluşmuş lezyonlar ve doğum sonrası bebek ölümlerinin nedenleri, serebral palsi, zeka geriliği ve epilepsi, yetişkinlerde apoplektik lezyonlar, serebral tümörlerin sınıflandırılması, lenf düğümleri ile akciğer tüberkülozu ve akciğer tümörlerinin oluşumu arasındaki bağıntının saptanması, yaşlılık deformasyonu ile amiloidoz arasındaki ilişki üzerine araştırmalar³⁴ yürütmüştür³⁵.

3. Türkiye ile Schwartz Arasındaki İş birliği

3.1. Atatürk ve Schwartz'ın Alman Bilim İnsanlarını Türkiye'ye Getirme Girişimi

Schwartz, Hitler'in Yahudi vatandaşlara yönelik uygulamalarının başlamasıyla ilk tehlikeye girenlerden biri olarak apar topar ülkeden ayrılarak, İsviçre'ye, kayınpederi doğa bilimci³⁶ Sinai Tschulok'un yanına gitmiştir. Aynı sıralarda Türkiye'de bulunan Albert Malche'nin çalışmalarından, Mayıs 1933'te bir arkadaşının kendisine gönderdiği mektupla haberdar olmuştur. Arkadaşı, Malche'nin Türkiye'de yürüttüğü çalışmayı ve kendisiyle iletişime geçebileceğini söyledikten sonra, Malche'nin Yahudi olmadığını da bilgi olarak eklemiştir³⁷. Schwartz, İsviçre'ye varduktan iki ay sonra, Nazi rejiminin sebep olduğu kitle çılgınlığının mağdur ettiği bilim insanlarının yer aldığı uzun bir listenin eline geçtiğini aktarmaktadır. Kendisinin kurduğu Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Acil Yardım Birliği'ne³⁸, Zürcher Zeitung isimli gazetede birliğin kurulduğunun ilan edilmesiyle başvurular ardı ardına gelmiştir. Aynı sırada, Atatürk'ün Türkiye'de başlattığı üniversite reformundan haberdar edilmesini kızı Susan Ferenz Schwartz "Bunlarla aynı anda Atatürk inanılmaz bir teklifle yetiştirdi" diyerek ifade etmektedir³⁹.

Philipp Schwartz'ın kendi aktarımından alınan bilgiye göre, Türkiye ile hemen iletişime geçmiş, kendisinden mucize beklendiği cevabını almıştır. Organize edilebilmesi durumunda - ki bunu yapması beklenen kişi Schwartz'dır- derhal 30-40 kişilik bir akademisyen kadrosunun üniversitede tahsis edilebileceği bildirilmiştir⁴⁰. Türkiye'nin desteğini ve hazırlığını, kendisinin görüşmesinde Türk yetkililerince söylenmiş olduğunu aktardığı "İnsanlarınızı getirin, biz de gerekeni yapacağız. Gençlerimizi Avrupa'ya gönderemiyoruz, ama Avrupalı bir üniversiteyi burada kurmak istiyoruz ve kurabiliriz" şeklindeki alıntıyla açıklamaktadır⁴¹. Schwartz için Türkiye'ye sığınma imkânı kadar, Türkiye'ye hizmet edecek olmak, oraya katkı sağlamak ve orada olmayan bir şeyi oraya götürmek de çok önemli olmuştur⁴². Schwartz, Yahudi bilim insanlarının başka ülkelere meslekleri vasıtasıyla göç etmelerinin, kendilerine maaş ve garanti sağlayan bir imkândan ziyade "sakin ve gururlu bir biçimde

³⁴ Araştırma konularının başlıkları bu çalışma için tarafımdan çevrilmiş olup, kaynak dil İngilizce'deki ifadeleri şu şekildedir: lesions of nervous systems of the newborn during birth, causing neonatal mortality; cerebral palsy, feeble-mindedness, epilepsy; described apoplectic lesions in adults; classification of cerebral tumors; discovered discharge of tuberculous lymph nodes as the cause of pulmonary tuberculosis and of malignant pulmonary tumors; discovered generalized amyloidosis as the cause of senile deterioration.

³⁵ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration, s.1059.

³⁶ Reisman, a.g.e., s.10.

³⁷ Haymatloz: Exil in der Türkei. Belgesel, Yön. Eren Önsöz, Yap. Martin Roelly Erik Winker, Yay. Tar. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=cBm9lgutVt4>, 5:61'.

³⁸ Birliğin kuruluşu konusunda ayrıntılı bilgi için bkzn.: Schwartz, a.g.e., s.33-63.

³⁹ Haymatloz, a.g.b., 5:61'.

⁴⁰ Biographisches Handbuch, a.g.e., s.LXXIII

⁴¹ Haymatloz, a.g.b., 6:40'.

⁴² Haymatloz, a.g.b., 6:50'.

geleceğe bakabilmeleri ve öğretmen, bilim insanı olarak herkesin yeniden görevine devam edebilmesi olarak yorumlamıştır⁴³. Malche ile görüşmelerinden sonra başlayan Türkiye'ye göç hareketi konusundaki bakış açısını "Batı'nın pisliğine bulaşmamış bir ülke keşfediyordum" şeklinde ifade etmiştir⁴⁴.

Schwartz'ın bu şekilde yorumladığı Türkiye'ye göç, en başta kendisinin gerçekleştirdiği bir eylem olmuştur. Türkiye'ye ilk geldiğinde hiç Türkçe bilmiyorken, 2-3 yıl sonra öğrencileri için Türkçe Kitap yazacak hale gelmiştir⁴⁵. On dokuz yıl boyunca İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji Bölümü'nde genel patoloji ve patolojik anatomi derslerini vermiştir. Türkiye'de çalıştığı bu süre zarfında otuz makale yazmıştır. Ayrıca, yazmış olduğu sekiz kitap da 1934-1954 yılları arasında Türkiye'de görev yapmış olan asistanı Dr. Rosa Maria Rössler tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmalarının yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sürüyorken, 1937 yılında İsviçre'de kongreye katılmıştır. İlerleyen yıllarda da yine İsviçre, Fransa, İngiltere ve Amerika olmak üzere yurtdışında çeşitli kongrelerde yer almış, tüberküloz araştırmalarına ilişkin sunumlar yapmıştır⁴⁶.

Schwartz, 1939 yılında kendisi ve ailesi için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Bu talebi ancak 28.04.1948 tarihinde karşılanmıştır. Fakat Türk vatandaşlığına geçmesiyle, Türkiye'de çalıştığı dönemler de dâhil, emeklilikte tüm haklarının kaybı söz konusudur. Bunun adil bir uygulama olmadığına dair birçok yazışma gerçekleştirmiş olsa da, durumda herhangi bir değişiklik olmamıştır. 19.10.1948 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde Ordinaryüs Profesör unvanını almıştır. 1950 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Massachussets Eyalet Yönetimi'nden, Wrentham State School'un Akıl Hastalıkları Hastanesi Araştırma Merkezi'nde yenidoğanlarda doğum travmaları nedeniyle kalıcı beyin hasarları konusunda bir yıl süreyle araştırma yapmak üzere davet edilmiştir. Amerika'da geçirdiği bu bir yıllık araştırma süresi sonunda döndüğünde, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı'na, emeklilik hakları konusundaki sorunların çözülmemiş olmasından dolayı, görevinden istifa etmek zorunda kaldığını bildirmiştir⁴⁷. Yapılmış araştırmalar, Schwartz'ın, 1952 ve 1958 yıllarında Almanya'nın Hakların İadesi Yasası kapsamında üniversitedeki eski kürsüsüne dönmek için başvuruda bulunduğunu, fakat yaşının gerekçe gösterilerek, talebinin geri çevrildiğini göstermektedir. Amerika'da ise, 82 yaşına kadar, çalıştığı birimi yönetmeye devam etmiş, 83 yaşında vefat etmiştir⁴⁸.

Frankfurt Goethe Üniversitesi, Nazi rejimi doğrultusunda işten çıkardığı ve onlara geri dönmeleri için gerekli imkânları zamanında tanımadığı akademisyenlerden özür dilediği bir töreni 2014 yılında gerçekleştirmiştir. Aynı törende, Tıp Fakültesi bahçesinde Philipp Schwartz için bir anıt açılışı da gerçekleştirilmiştir⁴⁹. İstanbul Üniversitesi ise 1973 yılında kendisine Şeref Doktoru unvanı vermiş, 2002 yılında Avicenna Madalyası ile onurlandırmak suretiyle anmıştır⁵⁰.

Schwartz, yaşamını çalışarak geçirdiği kadar, imkânlarını gerektiğinde insanlar için seferber etmiş, bu konuda da insanüstü bir gayret sarf etmiştir. Tek başına Türkiye'ye, kendisinin sağlayacağı katkı doğrultusunda yerleşip, sadece bir akademisyen olarak kendisi için çalışabilecekken, o bu imkânı bugün binlerle telaffuz edilen sayıda insana da sağlamıştır. Bunu yapabilesinin en önemli nedeni hiç kuşkusuz, Atatürk'ün bu kapıyı açmış olmasıdır. Ancak Schwartz da o kapıdan geçmeyi bilmiştir. Schwartz'ın bilimsel yetkinliği ve insani yanı ile Atatürk'ün ilerici liderliğinin iş birliği, hem binlerce insanı Nazi zulmünden çekip kurtarmış hem de yeni kurulmuş bir Cumhuriyete Avrupa'nın bilim standartlarını kazandırmıştır.

Bunun gerçekleşebilmesi için Türkiye, Schwartz'ın organizasyonel yönünü dikkate almış, bu göç hareketini kendisiyle çalışarak yönetmiştir. Schwartz da, daha 1933 yılında ilk görüşmeden sonra, kendisine iletilen tıp alanındaki ihtiyaçlar doğrultusunda, titiz bir çalışma yürütmüş, çok iyi referanslı olan adayları arayıp bulmuştur. Nitekim Türkiye'nin o dönemki ihtiyaçları çerçevesinde, Türkiye'ye

⁴³ Arslan, a.g.t. 48-49.

⁴⁴ Schwartz, a.g.e., s.43.

⁴⁵ Haymatloz, a.g.b., 33:00'.

⁴⁶ Arslan, a.g.t., s.45

⁴⁷ Namal, Arın, "Ord. Prof. Philipp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji'ye Katkılarıyla", Nobel Medicus, 12/2 (2016), s.90.

⁴⁸ Arın, a.g.m., s.90

⁴⁹ Haymatloz, a.g.b., 1:27:31'.

⁵⁰ Arın, a.g.m., s.90

göç edenler arasında tıp alanından kişiler çoğunlukta olmuştur⁵¹. Schwartz'ın, kendisi dışındakilere de, topluluğa yardım ve hizmette, yürüttüğü işlerde titizliğini göstermesi bakımından, Rockefeller Vakfı ile yaptığı görüşmeler de önemlidir.

Schwartz, göç hareketini organize ettiği ilk dönemde hemen bu vakıfla da iletişime geçmiş ve Türkiye'ye göç konusunda desteğini istemiştir. Talebini, Türk Hükümetinin, göç etmelerine yardımcı olmak için elinden geleni yaptığını, olabildiğince işlerini kolaylaştırdığını, fakat Rockefeller Vakfı desteğinin bu konudaki göçmenlerin saygınlığını arttıracaklarını ifade ederek iletmiştir. Schwartz'ın bu talebi Vakfı harekete geçirmiş, destek sağlamaya yönlendirmiştir. Vakıf, 1934 yılı başlarında ise Türkiye'deki bu göçmenlerin uyumunu ve üniversite reformu konusundaki katkılarını incelemek üzere bir denetçi göndermiştir⁵². Bu kişinin dikkatli gözlemleri neticesinde Schwartz ve Türk Üniversiteleri hakkında aldığı notlar dikkat çekicidir. R.A. Lambert adındaki denetçi, Schwartz'ı, durumun gerektirdiği dinamiklikte olan bir lider olarak tanımlamıştır. Fakat, Türklerin yeteneği konusunda abartılı bir iyimserlik içinde olduğu görüşündedir. Bu görüşü, Schwartz'ın, Türk öğrencileri, Alman öğrencilere göre daha ciddi ve hevesli olarak gördüğünü, Orta Avrupa gençlerindeki bıkkınlık haline sahip olmadıklarını bildirmiş olmasına dayanmaktadır. Derslerin tercümanlar aracılığıyla yürütülmesinin; öğrencilerin yeterince Almanca bilmemesi ve Schwartz'ın da yeterince Türkçe bilmemesinin, Schwartz'ı öğrencilerin durumunu değerlendirmede yanılttığını düşünmüştür. Schwartz'ın Türkçe'yi çabuk öğrendiği ve Macarcanın ona bu noktada yardımcı olduğu da Lambert'in raporunda aktarılmıştır⁵³. Schwartz, Rockefeller Vakfı'ndan, 1933 yılında önemli bir istekte daha bulunmuştur. Türkiye'de çalışmaya başladığında, alanında ün salan ve 1934'te Türkiye'ye gelen İran Şahı, Şah Rıza Pehlevi'nin de dışlerini yapan dış hekimi Alfred Kantorowicz'in, tutulduğu toplama kampından çıkarılıp, Türkiye'ye gönderilmesi için vakfın desteğini talep etmiştir⁵⁴. Kantorowicz'in o sırada, Türkiye'deki işi için karşılıklı imzalanmış sözleşmesi olmasına rağmen, Alman Hükümeti tarafından alıkonulmuş, Schwartz'ın çabaları sonunda ise Türkiye'ye göç etmesi sağlanmıştır.

3.2. Göçmen Bilim İnsanlarının Görevlendirmeleri

Türkiye'nin uygulamaları ve Schwartz'ın iş birliği ile 1933-39 yılları arasında, 139 bilim insanı görevlendirilmiştir. Bu kişilerin görevlendirilme dağılımları *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933* başlıklı, Alman göçmenler hakkındaki kapsamlı çalışmada 1933-39 yılları için aşağıdaki gibi verilmiştir⁵⁵:

İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilen Öğretim Üye ve Elemanlarının dağılımı;

Tıp Fakültesi	: 19 Profesör, 20 Asistan, 7 Yardımcı
Matematik ve Fen Bilimleri	: 17 Profesör, 4 Asistan
Edebiyat Fakültesi	: 10 Profesör
Hukuk	: 10 Profesör

Ankara Üniversitesi'nde görevlendirilen öğretim üyelerinin ülke dağılımları;

Konservatuar	: 12 kişi Almanya'dan, 9 kişi Avusturya'dan
Dil, Tarih, Coğrafya	: 5 kişi Almanya'dan, 1 Kişi Avusturya'dan
Tıp Fakültesi	: 7 kişi Almanya'dan, 1 Kişi Avusturya'dan
Ziraat Fakültesi	: 3 kişi Almanya'dan, 1 kişi Avusturya'dan
Siyaset Bilimi	: 1 kişi Almanya'dan, 1 kişi Avusturya'dan

Bu kişilerin sözleşmeleri, üniversite reformu ve kendilerinin davet edilme amacına uygun olarak, belirli yükümlülükleri içermektedir. Profesörlerin iş tanımları ders yürütmek, kürsülere yeni elemanlar yetiştirmektir. Ancak bir de, 3 yıl içinde, ders verebilecek ve yayın yapabilecek düzeyde Türkçe öğrenmeleri şartı bulunmaktadır. Yayın yapmaları konusu da şansa bırakılmamış, 3 yılın sonunda en az bir kitap çalışması yayınlanması şartı getirilmiştir. Maaşları, görev ve statülerine göre

⁵¹ Reisman, a.g.e., s.162.

⁵² Reisman, a.g.m.,s.164.

⁵³ Reisman, a.g.m.,s.164.

⁵⁴ Reisman, a.g.m., s.197.

⁵⁵ A.g.e., s.LXXIV.

düzenlenmiş, profesörlerin 500-700 TL arası iken, yardımcı öğretim elemanlarınınki 100-250 TL arasındadır. Profesörlerin sözleşmeleri, yardımcılarınkinden daha kapsamlıdır ve hepsinde ortak olan, duruma özel maddeler bulunmaktadır. Örneğin, hükümetin talep etmesi durumunda, uzmanlık alanlarına ilişkin konularda bilirkişilik veya danışmanlık yapmaları, halkın aydınlatılması için düzenlenen etkinliklerde yer almaları, faaliyette bulunmaları, gereklilik olarak sözleşmelerinde yer almaktadır. Tamamıyla eğitim ve öğretimle meşgul olmalarının gerekliliği, bunun dışında herhangi bir uğraşın yasak olduğu da yine sözleşmelerinde belirtilmiştir⁵⁶.

Sözleşmeler öncelikli olarak profesörler ile yapılmış olsa da, Philipp Schwartz'ın girişimi ile profesörlerin yardımcılarının da gelmesinin önü açılmıştır. Böylece, gelecek olan bilim insanının kürsüyü kurması veya var olan kürsüyü yeniden düzenlemesi, sistem oturtması için ihtiyacı olan asistanlar kendilerinin birlikte çalıştığı kişiler olmuştur. Bunun, görevlendirilmiş profesörlerin çalışmalarını hızlandırmak ve kolaylaştırmak bağlamında destek olduğunu tahmin etmek güç değildir. Öte yandan, bu kişilerin ihtiyaç duyacağı asistanlık görevi sayesinde, Nazi rejiminin elinden, geleceğin bilim insanı olacak gençlerden de kurtulanlar olmuştur. Yardımcılarını getirme hakkının sözleşmede yer almasında, sözleşmelerin sürecini ve anlaşmaya yönelik görüşmeleri ilk günden beri yürüten Philipp Schwartz'ın dikkati ve iki tarafa da katkı sağlayacak çözümler üretmek konusundaki özeni bir kez daha kendini göstermektedir.

3.3. Göçmen Bilim İnsanlarının Katkılarına Örnekler

Arın Namal, Mazhar Osman Uzman'ın, üniversitelere söz konusu şekilde Alman bilim insanlarının getirilmesi konusunda, üniversitenin böylece canlandığını, kuvvetlendiğini, bu kişilerin çok yardımcı olduğunu, üniversiteyi ilerletmeyi bir namus ve vazife borcu olarak görerek çalıştıklarını, liyakat ve azim konusunda herkese örnek olduklarını ve onların katkısını kimsenin inkâr edemeyeceğini, bu görevlendirmelere olumsuz yaklaşanların bile sonra durumu takdir ettiğini söylediğini aktarmaktadır⁵⁷. Görevlendirilen profesörlerin ve diğer bilim insanlarının her birine yer vermek, maalesef çalışmanın sınırlılığı nedeniyle mümkün değildir. Ancak, Türkiye'de uzun süre kalmış ve birçok Türk akademisyeni yetiştirmiş çeşitli alanlardan profesörlere kısaca da olsa değinmek yerinde olacaktır.

Besim Turhan, Münevver (Arsan) Yenerman, Süreyya Tanay, Bedrettin Pars, Kemal Akgüder Türkiye'de patoloji alanında başarısı bilinen ve Philipp Schwartz'ın yetiştirdiği insanlardan sadece birkaçıdır. İç hastalıkları Kliniği'nin başkanlığını yapan Erich Frank'la birlikte çalışan, bunun öncesinde de 10 yıl boyunca Schwartz'ın asistanlığını yapmış olan Dr. Rosa Maria Rössler 1954 yılında İstanbul'da vefat etmiştir⁵⁸. Rössler hem göçmen bilim insanlarına hem de Schwartz'ın yetiştirerek Türkiye tıp camiasına kazandırmış olduğu isimlere bir örnektir. Siegfried Oberndorfer, Genel ve Tecrübi Hastalıklar Enstitüsü Müdürü (1933-1944) ve 1937 yılı itibarıyla Tıp Fakültesi Kanseri Araştırma Enstitüsü Müdürü olarak vefatına dek; Julius Hirsch, Hijyen Kürsüsü Başkanı (1933-1948); Hugo Braun, Mikrobiyoloji ve Salgın Hastalıklar Enstitüsü Müdürü (1933-1950); Erich Frank, II. İç Hastalıkları Kliniği Başkanı olarak vefatına dek; Karl Hellmann, Kulak Burun Boğaz Polikliniği Başkanı (1933-1959); Rudolf Nissen I. Cerrahi Kliniği Başkanı (1934-1957) olarak görev yapmış ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde çalışmış göçmen bilim insanlarından sadece bazılarıdır⁵⁹.

Fen bilimleri alanında Fritz Arndt, Kimya Enstitüsü Müdürü (1934-1955) olarak emekli olana dek, Alfred Heilbronn, Botanik Enstitüsü Müdürü (1933-1956) olarak emekli olana dek, Curt Kosswig, Zooloji ve Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü Müdürü (1937-1955) olarak çalışmış, Ernst von Aster hukuk alanında da dahil olmak üzere felsefe profesörü (1936-1948) olarak, vefat edene dek, Clemens Bosch tarih profesörü (1935-1955) olarak, Ernst E. Hirsch hukuk profesörü (1933-1952)

⁵⁶ Öztürk, a.g.t., s.93.

⁵⁷ Namal, a.g.m., s.89.

⁵⁸ Arslan, a.g.t., s.45.

⁵⁹ Söz konusu bilim insanlarının Scurla raporunda bulunan listesi ve haklarında verilmiş bilgiler konusunda Türkçe ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, a.g.e.

olarak, edebiyat alanında Erich Auerbach⁶⁰ filoloji profesörü (1936-1947) olarak, Gerhard Kessler⁶¹, iktisadi bilimler ve sosyoloji alanlarında profesör (1933-1951), Fritz Neumark (1936-1952) maliye ve iktisat profesörü olarak ve 1946 yılı itibariyle İstanbul Üniversitesi'nin yeni kurulan Maliye Enstitüsü Müdürlüğü göreviyle önemli hizmetlerde bulunmuş ve uzun yıllar benzer şekillerde Türkiye'de çalışmış bilim insanlarından yine yalnızca birkaçıdır⁶².

Söz konusu Alman bilim insanlarının üniversitelere yayın konusundaki katkısına da kısaca değinmek faydalı olacaktır. Üniversitelerde kullanılacak ders kitapları kadar, bilimsel araştırma kaynağı olacak yayınların o dönem için bilhassa Latin Alfabesinin kabulü sonrası yetersiz kaldığı bilinmektedir. Öte yandan, Türkiye'ye gelmiş bu bilim insanlarının her biri bir alanda uzmandır ve hem onların vereceği dersler için hem de yetişmekte olan Türk bilim insanlarının kullanımı için alana özel yayınlara ihtiyaç büyük olmuştur. Yabancı dildeki kitapların kullanımı ise, öğrencilerin yabancı dil eksikliğinden dolayı, ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun öngörülmesi nedeniyle, göçmen bilim insanlarından mümkün olan en kısa sürede Türkçe bilimsel kitap yazmaları beklenmiş, bu konu sözleşmelerinde de belirtilmiştir. Yücel Namal'ın bu bilim insanlarının bilimsel kitap yayımına katkılarına da yer verdiği çalışmasında, İstanbul Üniversitesi'ndeki profesörlerin %80'inin en az bir kitap, %60'ının ise iki ve daha fazla kitap, tıp fakültesi profesörlerinin çoğunluğunun iki ila beş kitap, farklı bilim dallarından profesörlerin bazılarının beş ve daha fazla kitap yayınlamış olduğunu aktarmaktadır. Namal aynı çalışmasında, 1933-1942 yılları arasında üniversite yayını olarak basılmış kitaplara ilişkin bilgiyi 42'si çeviri olmak üzere, toplamda 352 kitap olarak sunmaktadır⁶³.

Sonuç

Philipp Schwartz'ın kızı Susan Ferenz Schwartz, babasının Yahudi yanını "Babam tam bir Yahudi idi, fakat dindar değildi. Yahudiliği bize öğretti, ama kendisi Yahudiliğini daha ziyade 2. Dünya Savaşı sırasında yaşadı. Yardım etti, kurtardı, çok aktif biriydi" diyerek tanımlamaktadır⁶⁴. Schwartz, kendi inisiyatif alıp, Nazi mağduru bilim insanlarını yurt dışında, meslekleri çerçevesinde yerleştirilebilecekleri yerleri organize etmeyi amaçlamış, bunda da başarılı olmuştur. Ancak, Schwartz'ın bu başarısında Türkiye'nin, yükseköğretimi yenileme ve üniversite olarak adlandırılan kurumları kurma çabası içinde olması nedeniyle katkısı çok büyüktür.

Yürütülmüş bu çalışmada görülmüştür ki, Schwartz insanlara sadece sığınma aramak, insanları "mülteci" statüsünde göndermek istememiştir. Almanya'da yaşamaları adeta yasaklanan bilim insanlarının hepsi üniversitelerde ve enstitülerde alanında başarılı kişilerdir. Onların bu özelliğini ön planda tutarak, ülkelerinin akademilerinde bilime hizmet eden kişiler olduklarını hem kendilerine hem de gittikleri yerlerin insanlarına unutturmamanın da çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerin saygınlıklarının korunmasına verdiği önem, Rockerfeller Vakfı'ndan destek talep ederken açıklıkla sunduğu gerekçede görülmektedir. Türkiye'de üniversitelerin kurulmaya başlamasıyla doğan ihtiyaç ile Schwartz'ın amacı bu noktada kesişmiştir. Türkiye'nin kendisi henüz yeni bir cumhuriyetken ve yapılanma çabası içindeyken, elbette kapılarını her mülteci başvurusuna açmamıştır. Tıpkı Schwartz'ın, bilim insanlarının başarıları nedeniyle sahip oldukları saygınlığı ve itibarı koruma çabası gibi, Türkiye de gelen bilim insanlarının katkı düzeyinin en yüksek seviyede olması şartını aramıştır. Söz konusu kişiler, kuruculuk veya öncülük etmek gibi bir role sahip olduklarından, mali düzenlemeler de bu çerçevede gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Schwartz'ın, Türk vatandaşlığına geçtikten sonra emeklilik hakları konusunda yaşadığı mağduriyet ise maalesef buna tezat oluşturmuştur. Türkiye açısından bu konudaki talihsizlik ise, bu kişilerin katkılarının sonlandırılmasının göze alınması ve çözüm üretilmemiş olmasıdır. Savaş bittikten sonra da dahil olmak üzere 19 yıl kendi isteğiyle, Türkiye'ye çok önemli hizmetlerde bulunmuş, Türk vatandaşlığına

⁶⁰ Auerbach'ın çalışmaları ve Leo Spitzer hakk. ayrıntılı bilgi için bkz.: Arak, Hüseyin, "Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öncüleri: Leo Spitzer – Erich Auerbach", LITTERA Edebiyat Yazıları, cilt.25 (2009), ss.243-252.

⁶¹ Kessler hakk. ayrıntılı bilgi için bkz.: Sofracı, İ. Erdem, "Nazi Zulmünden Kaçan Almanca Konuşan Mülteci Bilim İnsanlarının İktisat ve Maliye İlimine Katkıları'na Bir Bakış", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 22/1 (2018), ss.93-106.

⁶² Ayrıca, Ankara Üniversitesi bünyesinde görevlendirilmiş kişiler için bkz.: Koç, Bekir, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalçık", OTAM, 40/Güz (2016), ss.27-43.

⁶³ Namal, Yücel, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2/1 (2012), s. 18.

⁶⁴ Haymatloz, a.g.b., 1:01'.

geçmiş ve gittiği Amerika'da 82 yaşına dek bir enstitünün yöneticiliğini yapacak çalışkanlıkta bir bilim insanının Türkiye'deki hizmeti, yaşadığı bu önemli mağduriyetle sonlandırılmış görünmektedir.

Öte yandan, bu göç organizasyonu, yükseköğrenim görece Türk gençlerine önemli bir imkân sağlandığı görülmektedir. Nitekim, üniversite reformu önemli olmakla beraber, bunun uygulanması öğrencilerin varlığı ile mümkündür. Türkler için üniversite kültürünü, dönemin bilimde önemli çalışmaların yürütüldüğü Avrupa'da alması o süreç için oldukça zordur⁶⁵. Fakat Türkiye o standardı, Schwartz'la yaptığı ortak çalışmalarla en başarılıların seçildiği Alman bilim insanlarını, Türk gençlerinin sınıflarına taşımıştır. Avrupa'da Nazi fırtınası olmasaydı bile, yurtdışına gönderilip eğitim aldırılacak öğrenci sayısı elbette çok sınırlı olacaktı. Fakat yeni oluşturulan üniversite kültürü kürsülerinin, Almanya'nın başarılı bilim insanları tarafından ekipleriyle birlikte kurulması, bu imkânı öğrencilerin tümüne sunmuştur. Böylece, Türkiye'de üniversitenin ilk kuşak öğrencilerine Avrupa standardında bir eğitim verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında yürütülmüş araştırmada görülen diğer önemli bir nokta da, Alman bilim insanlarının bu süreçte çeşitli konularda zorluklar ve olumsuzluklar yaşadığının görülmüş olmasıdır. Bunlar materyal ve araç gereç temininden başlayarak, sosyal çevreye uyum, yabancı kültüre uyum, dil sorunu, bazı Türk meslektaşların olumsuz yaklaşımları ve buna bağlı olarak fakültelerinde yaşadıkları çeşitli olumsuz durumlar⁶⁶, Nazi görevlilerinin Türk toplumunda kendine taraftar arayıp bulması, takip etmesi ve bu göçmen kişilerin arasına ajanlar sızdırmasına kadar varan önemli sıkıntılardır⁶⁷.

Özellikle Almanca kaynaklarda, göçmen durumundaki Alman bilim insanları, Türkiye'de yaşadıkları olumsuzluklar ve zorluklar kapsamında ele alınmaktadır⁶⁸. Olumsuzluklar konusunun ayrıntılarına inmek, çalışmanın sınırları nedeniyle maalesef mümkün olmamıştır. Ancak bu bağlamda, Matematik Profesörü Richard Edler von Mises'in katkılarına ilişkin yapılmış bir yorumu aktarmak faydalı olacaktır. Dünyaca ünlü matematikçi Mises, Atatürk'ün ölümünden sonra ülkedeki siyasi gelişmelerden endişe duyduğu için Harvard Üniversitesinin teklifini kabul ederek, 1939 yılında Türkiye'deki görevinden ayrılmıştır⁶⁹. Mises⁷⁰ bağlamında, dönemin Alman göçmen bilim insanları konusunda Cahit Arf'ın Erdal İnönü'ye "Biz, o zaman İstanbul'a gelen değerli profesörlerden daha çok yararlanabilirdik. Ama yapamadık. Örneğin von Mises'la beraber çalışmak yerine, ben de Ratip de, onunla aynı düzeyde olduğumuzu gösterme çabası içine girdik, iyi bir işbirliği yapamadık. Oysa örneğin Polonyalılar, Fransızlarla iş birliği yaparak Polonya'da fonksiyonel analiz konusunda özgün bir ekol kurdular. Biz de belirli bir alanda öncü olarak ortaya çıkabilirdik, bu fırsatı kaçırdık" diyerek, durumu açıklıkla ifade etmiştir⁷¹.

Görüldüğü üzere, 2. Dünya Savaşı döneminde Alman bilim insanlarının Türkiye'ye göçü, zorlukları olsa da, iki taraf için de öncelikli olarak çok önemli faydalar sağlamıştır. Alman Hükümetinin nasyonal sosyalizm başlığı altında devreye soktuğu insanlık dışı uygulamalarından, Türkiye'nin projesi ile Philipp Schwartz'ın çabaları sayesinde binlerce insan kurtulmuştur. Zorlukların, ister göçmenlerden isterse Türkiye'den kaynaklansın, dönemin şartları içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Hitler'in sahneye çıkışı, dünya tarihinde, Avrupa'nın neredeyse tamamı ve dünyanın birçok ülkesi için dönüm noktası olmuş bir süreci başlatmış ve onlarca olumsuz sonucu beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, Schwartz'ın da ifade etmiş olduğu üzere, Türkiye, Batı'nın pisliğine bulaşmamış sayılı ülkelere biri olarak kalmayı başarmıştır.

2. Dünya Savaşı yaşanırken Türkiye, gençlerin eğitimine ve ülkenin kalkınmasına odaklı kalmıştır. Bu yönde aldığı kararlarla ülkeye davet edilen Alman bilim insanları Nazilerden kurtulmakla kalmamış, mesleklerini icra etmeye devam ederek, saygın bir şekilde yaşayabilmiştir.

⁶⁵ Nazi hükümeti sonrasında, Almanya'daki Türk öğrenciler Alman hükümetinin odağında olmuş, 1939 yılı itibarıyla ise Türk öğrenciler Almanya'da çeşitli rahatsızlıklar yapamıştır. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkzn.: Kılıç, a.g.t.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkzn.: Schwartz, a.g.e., s.84-86.

⁶⁷ Grothusen, a.g.m.,s.548; Öztürk, a.g.t., s.97; Tümmür, a.g.e., s.235-236; Reisman, a.g.e., s.189-191; Kuruyazıcı, Nilüfer, "Farklı Bir Sürgün: 1933 Türkiye Üniversite Reformu ve Alman Bilim Adamları", Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, sy. 11, 1998, s.46-47.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkzn. Erichsen, Regine, "Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen", Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, ss.41-46.

⁶⁹ Schultze, Reinhard Siegmund Mathematicians fleeing from Nazi Germany, Princeton University Press 2009, s. 383.

⁷⁰ Richard Edler von Mises'in dünya çapında başarılı bir bilim insanı olması konusunda bkzn.: Neumark, a.g.e., 193.

⁷¹ Namal, Yücel, a.g.m. s.16-17.

Keser, M. (2020), Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, AUSBD, 3 (5), 75-89

Toplum içerisinde yaşadıkları olumsuzluklar maalesef talihsizdir, fakat sağlanan başarılarla gölge düşürememiştir⁷². Söz konusu bilim insanları Türkiye'den ayrıldıktan sonra gittikleri yerlere de yine bilimsel katkıları sunabilmiştir. Bu bağlamda, Alman nasyonal sosyalistleri, ülkelerinin bilim insanlarını yok etmeye uğraşırken, Atatürk ve Philipp Schwartz, onları geleceğe taşıyan bir köprü oluşturmuş, bilim camiasına dünya çapında bir hizmette bulunmuş, önemi yadsınamayacak bir katkı sunmuştur.

Kaynakça

Arak, Hüseyin, “Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öncüleri: Leo Spitzer – Erich Auerbach”, LITTERA Edebiyat Yazıları, cilt.25 (2009), ss.243-252.

Arslan, Pelin, 1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları, Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi, 2019.

Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933, Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte, München und von der Research Foundation for Jewish Immigration, Inc., New York Gesamtleitung: Werner Röder und Herbert A. Strauss, Saur: München 1999.

Conermann, Stephan, “Die Lage jüdischer deutscher Hochschullehrer und die Einschränkung wissenschaftlichen Arbeitens während der NS-Zeit”, Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, s.49-66.

Çelebi, Nilgün, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, sy. 43 (2003), ss.259-272.

Erdem, A. Rıza, “Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası”, Belgi, III/4 (2012), ss. 376-388.

Erichsen, Regine, “Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen”, Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, ss.41-46.

Exil. Erfahrung und Zeugnis. Dauerausstellung des deutschen Exilarchivs 1933–1945 der deutschen Nationalbibliothek, <https://exilarchiv.dnb.de/DEA/Web/DE/Home/home.html> (Erişim tarihi 17.04.2020).

Grothusen, K. Detlev, “1933 Yılından Sonra Alman Bilim adamlarının Türkiye'ye Göçü”, Belleten, XLV/2 (1981), ss. 537-550.

Guttstadt, Cory, Die Türkei, die Juden und der Holocaust, Assoziation A, Hamburg 2008.

Haymatloz: Exil in der Türkei. Belgesel, Yön. Eren Önsöz, Yap. Martin Roelly Erik Winker, Yay. Tar. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=cBm9lgutVt4>

Hepp, Michael, Die Ausbürgerung deutscher Staatsangehöriger 1933-45 nach den im Reichsanzeiger veröffentlichten Listen, Band 1, K.G. Saur Verlag KG, München 1985.

---

⁷² Türkiye'nin söz konusu dönemde Yahudi göçmenler konusundaki uygulamaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Kılıç, a.g.t.; Uzman, Nasrullah, Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

Keser, M. (2020), Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, AUSBD, 3 (5), 75-89

Hürlimann, Brigitte, "Ein Ehrengrab für Philipp Schwartz – und eine Entschuldigung", Neue Zürcher Zeitung, 12.04.2014, erişim linki: <https://www.nzz.ch/zuerch/en-ehregrab-fuer-phlpp-schwartz--und-ene-entschuldigung-1.18282669> (Erişim tarihi 17.04.2020).

Kılıç, Sezen, Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

Koç, Bekir, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalçık", OTAM, 40/Güz (2016), ss.27-43.

Krohn, Claus D., "Emigration 1933–1945/1950", Europäische Geschichte Online sayfası 2011-05-31 tarihli yayını, 2011, s.1-22, Erişim adresi: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europa-unterwegs/politische-migration/clauss-dieter-krohn-emigration-1933-1945-1950> (Erişim tarihi 17.04.2020), ss.1-22.

Kuruyazıcı, Nilüfer, "Farklı Bir Sürgün: 1933 Türkiye Üniversite Reformu ve Alman Bilim Adamları", Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, sy. 11, 1998, ss. 37-50.

Mangold-Will, Sabine, "Deutsche in der Türkei 1933 - 1945 Mehr als eine Exilgeschichte und einseitiger Modernisierungstransfer", erişim adresi: <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/184978/deutsche-im-exil-tuerkeiPfad> (Erişim tarihi 17.04.2020).

Namal, Arın, "Ord. Prof. Philipp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji'ye Katkılarıyla", Nobel Medicus, 12/2 (2016), ss.87-90.

Namal, Yücel ve Karakök, Tunay, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 1/1 (2011), ss.27-35.

Namal, Yücel, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2/1 (2012), ss. 14-19.

Neumark, Fritz, Zuflucht am Bosphorus, Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953, Frankfurt/M. 1980.

Öztürk, İbrahim, Atatürk Döneminde Alman Bilim Adamlarının Üniversitelerimizde İstihdamı Türk Bilim ve Kültür Hayatı Üzerindeki etkileri, Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde Üniversitesi, 2002.

Reisman, Arnold, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Schwartz, Philipp, Kader Birliği, Çev. Nagehan Alçı, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Schultze, Reinhard Siegmund Mathematicians fleeing from Nazi Germany, Princeton University Press 2009.

Sofracı, İ. Erdem, "Nazi Zulmünden Kaçan Almanca Konuşan Mülteci Bilim İnsanlarının İktisat ve Maliye İlimine Katkıları'na Bir Bakış", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 22/1 (2018), ss.93-106.

Şen, Faruk, Ayyıldız Altında Sürgün, Kaynak Yayınları, İstanbul 2018.

Timur, Taner, Toplumsal Değişme ve Üniversiteler, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

Keser, M. (2020), Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, AUSBD, 3 (5), 75-89

Uzman, Nasrullah, Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

Widmann, Horst, Exil und Bildungshilfe, Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933. Bern, Frankfurt a.M. 1973.

KİTAP TANITIMI

Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya, (21.11.1920-2.6.1922), Temel Yayınları, İstanbul, 2017.

Büşra ALTIOK*

Ali Fuat Cebesoy'un Temel Yayınları tarafından yayınlanan Moskova Hatıraları (Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya) isimli eseri anı şeklinde ele alınmıştır. Kitap Ali Fuat Cebesoy'un Garp cephesi görevinden ayrıldıktan sonra Moskova Büyük Elçiliğine atanması ve bu görevi sırasında yazmış olduğu hatıralarını içermektedir. Hatıralarının yanı sıra o dönemde yaşanan önemli olayları değişik açılardan değerlendiren yazar kitabında önemli bilgileri bize aktarmıştır. Anı türünde bir eser olduğu için bölüm bölüm tasnife gidilmemiş yaşanan olaylar başlık atılarak aktarılmıştır.

Çalışmanın öznesi olarak nitelendirilen Ali Fuat Cebesoy, 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. Müşir dede ve paşa babalar soyundan gelen ailenin çocuğudur. Erzincan Askeri Rüştiyesi'ni ve Saint Joseph Lisesi'ni bitirmiş, öğrenim hayatına Harp Okulu'nda devam etmiştir. Harp Okulunda okuduğu dönemde Mustafa Kemal ile tanışmış ve yakın arkadaş olmuştur. Daha sonra Harp Akademisi'ne devam eden Ali Fuat Paşa, buradan mezun olduktan sonra Roma'da Askeri Ataşelik görevine başlamıştır. Manastır ve Üsküp'e bağlı 7. Kolorduda görev almış ve Balkan Savaşları sırasında Yanya Kalesi müdafaalarında önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da çeşitli görevler alan Ali Fuat Paşa, 1916 yılı muharebelerine katılmış ve gösterdiği üstün başarılarından dolayı generalliğe terfi ettirilmiştir.¹

Ali Fuat Paşa da ülkenin kurtuluşu için Anadolu'ya geçmek için fırsat kollamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği, Kazım Karabekir Paşa'nın da 15. Kolordu Komutanlığı görevine atıldığı günlerde, Ali Fuat Paşa da daha sonra Ankara'ya taşınacak olan Konya'daki XX. Kolordu Komutanlığının başında bulunmuştur.

Ali Fuat Paşa, Milli Mücadele döneminde Amasya Tamimi'nin hazırlanması ve yayınlanması çalışmalarına katılmıştır. Ayrıca Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin hazırlıklarıyla da yakından ilgilenmiştir.² Ali Fuat Paşa, Sivas kongresi sırasında Garbi Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı görevine atanmıştır.³

Garbi Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı görevini yürüten Ali Fuat Paşa, 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına tepki olarak, çıkan ayaklanmaların bastırılmasında da görev almıştır. Ancak Gediz'e düzenlenen saldırının başarısızlıkla sonuçlanması, TBMM'ye bağlı düzenli bir ordu kurulması çalışmalarını hızlandırmış ve Ali Fuat Paşa 1920'nin Ankara'ya çağrılmış ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla 9 Kasım 1920 tarihinde Moskova Büyükelçiliğine tayin edilmiştir.⁴

Kitabına Güney Doğru Rusya'nın Anadolu'dan Görünüşü ile başlayan yazar, bu bölümde Kafkaslardaki genel durumu değerlendirmiştir. Yazar, bölge halkına bağımsızlık vaadinde bulunan Bolşeviklerin aslında hiçbir Kafkas devletinin bağımsızlığını tanımak niyetinde olmadığını aktarmıştır.

Yazar 1 Eylül 1920 yılında toplanan Bakü Şark Milletleri Kurultayı hakkındaki değerlendirmesinde; Türkiye'nin de katıldığı kurultayın asıl amacının Şark milletlerine mahsus bir kongre olması gerekirken, Batı emperyalizmine karşı harekete geçmek için toplanan bir kongreye dönüştüğünden bahsetmektedir.

* Doktora öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, altiook543@gmail.com

¹ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk; Okul ve Genç Subaylık Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s.20.

² Ayfer Özçelik, **Ali Fuad Cebesoy**, Akçağ Yayınları, 1993, s. 75.

³ Ayfer Özçelik, **a.g.e.**, s. 79,92.

⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2017, s.41-43.

Yazar Türk İştirakiyun Teşkilatı başlıklı bölümde teşkilat hakkında bilgi vermektedir. Teşkilat Birinci Dünya Savaşı esnasında Ruslara esir düşen Türkler tarafından kurulmuştur. Teşkilatın asıl amacının Türkiye’de bir komünist inkılâp yapmak olduğunu belirten yazar, bu hareketin başında bulunan Mustafa Suphi’yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet olarak tanımlamıştır.

Sovyetler ile resmi temas ve münasebetlerin başlaması bölümünde 23 Nisan 1920 yılında TBMM’nin açılmasını müteakip bir heyetin Moskova’ya gönderilmesinden bahsetmektedir. Ankara Hükümeti bu suretle ilk defa Bolşevikler ile siyasi ilişkiye girmiş oluyordu. Heyetin asıl vazifesi Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalamak ve ihtiyaç olan para yardımını temin etmektir. Hariciye vekili Bekir Sami Bey’in başkanlığında Moskova’ya giden Türk Heyeti, bir dostluk antlaşması esasları hazırlanmış fakat bu sırada Rus heyet başkanı Sabani uzak bir yere gönderilmiştir. Bunun üzerine Bekir Sami Bey, Çiçerin’den bir görüşme talebinde bulunur. Çiçerin ise Van ve Bitlis vilayetlerimizden Ermenistan’a toprak verilmesini ister ve ancak antlaşmanın ondan sonra imzalanacağını ileri sürer. Bekir Sami Bey Çiçerin’i ikna edemez. Bekir Sami Bey’in başarısızlığı ve Milli Mücadele hareketinin Batılı devletler karşısında Rus desteğini önemsemesi Ali Fuat Paşa’nın Moskova elçiliğine atanmasına sebep olmuştur.

Yazar, Moskova’ya giderken başlıklı bölümde yolculuğu sırasında geçtiği illerden, buralarda yaptığı görüşmelerden, nasıl karşılandığından bahsetmektedir. Sivas iline geldiğinde, Sivas Kongresi sırasında yaşanan gelişmelerden ve Mustafa Kemal’den övgüyle bahsetmektedir. Kars’ta Kazım Karabekir Paşa ve halk tarafından coşku ile karşılandığından bahsetmektedir. Kars’tan sonra Tiflis’e Tiflis’ten de Bakü’ye geçmiştir. Bakü ile ilgili gözlemlerinde ise- Bakü’de her şeyin devletleştirildiğinden ve serbest hayatın kaldırıldığından bahsetmektedir.

Ali Fuat Paşa’nın Moskova’daki görevleri şunlardır⁵; Sovyetler ile ittifak yapmak, ittifak yapılmaz ise dostluk antlaşması imzalamak, Sovyet komünizminin Türkiye’ye girmesini engellemek, eski ittihatçıların Anadolu’ya girmesini önlemektir. Ali Fuat Paşa bu görevleri başarı ile yerine getirmiş ve 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Ali Fuat Paşa, böylece Ankara Hükümeti ve Moskova arasındaki ilişkilerin denge unsurunu teşkil etmiştir.

Yazar aynı dönemde Rusya’da bulunan Enver Paşa ve arkadaşları ile temasa geçmiştir. Yazar Enver Paşanın amacını; Alman askerlerinden bazılarının dostluğuna güvenerek, dünyaya hakim olmak isteyen İngiliz emperyalizmine karşı Ruslardan istifade ederek bir savaş açmak olarak değerlendirmiştir. Ancak bunu hiçbir zaman gerçek olmayacak bir hayal olarak nitelendirmiştir. Sovyet Hükümetinin Enver Paşa ve arkadaşları ile ilgilenmesindeki amacını ise iki nedene bağlamaktadır. Bunlardan birincisi; nüfuzlarından yararlanmak diğeri ise; Türk komünist partisini Anadolu’ya sokmak.

Orta Doğu ve Müslüman milletler ile ilgili değerlendirmesinde bölge milletlerinin istiklal mücadeleleri ile Türkiye’nin istiklal mücadelesi arasında sıkı ve samimi ilişkiler bulunduğunu anlatmıştır. Doğu milletlerinin yalnız başlarına İngiliz emperyalizmi ile mücadele edemeyeceğini düşünen yazar, Türkiye’nin Orta Doğu ve Müslüman milletlere destek vermesi gerektiğini düşünmektedir.

Yazar İkinci İnönü zaferinin Sovyet Rusya ve Batılı ülkeler üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Zafer, Batıda ve özellikle Rusya’da etkisi büyük olmuştur. Yunan ordusunun Anadolu’da uzun süre dayanamayacağı fikri kabul görmüştür.

Kütahya- Eskişehir muharebeleri sonrası durumu değerlendiren yazar Rusların ahde vefa göstermediklerini vurgulamıştır. Bu muharebeler sonucu ordumuz Sakarya’nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır.

Sakarya muharebelerinin kazanılması Rusların planlarının suya düşmesine neden olmuştur. Sakarya zaferinden sonra Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması Rusya’da ve İngilizlerde tepkilere neden olmuştur. Türkiye ise Batıdaki iki önemli düşmanın fikir ayrılığına düşmesinden oldukça memnundu.

⁵ Çiğdem Aslan-Mustafa Toker (Hazırlayanlar), **Ali Fuat Paşa’nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921)**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları No:48, Ankara, 2015, C.I.,s. 2.

Altıok, B. (2020), Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya (21.11.1920-04.06.1922), Temel Yayınları, İstanbul, 2017, (AUSBD, 3 (5), 91-93

Yazar kitabının son bölümünde ise elçiliğin Rus görevliler tarafından basılması ve Moskova'dan ayrılması konusundan bahsetmiştir. Elçilik Rus resmi görevlileri tarafından basılarak, belgelerine el konulmuş ve elçilik personeli Yüzbaşı Emin Bey rehin olarak alınmıştır. Yüzbaşı Emin Bey daha sonra serbest bırakılmış ancak belgeler geri alınamamıştır. Bu çirkin olay sonucunda Ali Fuat Cebesoy ve elçilik heyeti memlekete geri dönme kararı almıştır.

Ali Fuat Cebesoy'un Moskova Hatıraları adlı eseri geniş kapsamlı bir çalışmadır. Ali Fuat Cebesoy'un doğrudan olayların içinde bulunup yaşadıklarını aktarması Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya hakkında bizde kayda değer bilgilerin ve farklı bir bakış açısının oluşmasını sağlamıştır. Eser, Milli Mücadele döneminin önemli bir halkası olan Türk-Sovyet ilişkilerine yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Kaynakça

Aslan, Çiğdem-Mustafa Toker (Hazırlayanlar), Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği Dönemi Yazışmaları (16 Ocak 1921-14 Ekim 1921), Cilt I, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları No:48, Ankara, 2015.

Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2017.

Cebesoy, Ali Fuat, Sınıf Arkadaşım Atatürk; Okul ve Genç Subaylık Hatıraları, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Özçelik, Ayfer, Ali Fuad Cebesoy, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

ANKARA ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imla ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu, hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede dönüş yapmayan yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dahilinde düzeltilmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır.

YAZIM KURALLARI

1. Derginin yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Makalelerde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
7. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN ESASLAR

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 2,5 cm, sağ 2,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1,25 cm. alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır. Alt başlıkların yalnızca ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.

DİPNOT YAZIMINDA KULLANILACAK KAYNAKLARIN YAZIMI İLE İLGİLİ ESASLAR

1. Göndermeler (referanslar), Ankara Sosyal Bilimler Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir.
2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakçada yazar soyadı başta, adı ise sonda verilmelidir.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Atıf İçin Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Sonraki atıflarda: Uzunçarşılı, a.g.m., s. 101.

Kaynakça İçin Örnekler:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

Kitap:

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Makale:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.